

O'ttizinchi bob

Men yotgan divan uxlash uchun unchalik qulay emas ekan. Shuning uchun ham uxlagandan ko'ra Struve to'g'risida o'y surib chiqdim. Blanshning qiligi' meni unchalik hayron qoldirmadi. Buni hirsning natijasi deb bilardim. Ayol, ehtimol, hech qachon Dirzni chinakamiga sevmagan bo'lsa kerak. Men sevgi sifatida qabul qilayotgan hissiyot esa ko'pincha ayol zoti g'amxo'rlik va erkala-tishni haqiqiy sevgi o'rnida qabul qilishiga o'xshash holat bo'lsa ajabmas. Bu sustkash tuyg'u, shu tufayli ham xohlagan daqiqada xuddi tok novdasidek istagan daraxtiga chirmashib ketaveradi. Inson aqli bunday qobiliyatga tan beradi, shekilli, aks holda qizlarni shu qizni olishni xohlagan odamga turmushga majburlab berishmagan, ayol zoti keyinchalik erini sevib ketaveradi, deb o'ylashmagan bo'lardi. Bunday tuyg'u xotirjamlik hissiyotidan, o'zini yoqimli deb hisoblash hissiyotidan kelib chiqsa kerak. Bunday tuyg'u hirsiga nisbatan himoyasizroq bo'ladi. Men gumon qilishimcha, Blansh Struve avval boshdan Striklendni tish-tirnog'i bilan yomon ko'rishi yoniga asta-sekin hirsiy ishtiyoq qo'shila boshlagan. Lekin jinsiy mayllarning chalkash sirlarini ochishga mendek uylanmagan odamning tishi o'tarmidi? Ehtimol, Dirkning ehtirosi ayolning maylini qo'zg'atib yuborgandir. Bu maylini qondira olmagan Blansh Striklenddan nafratini yashira olmasdi. Erining Striklendni uyga olib kelib parvarish qilish to'g'risidagi istagiga qarshi chiqqanda ayol balki haqiqatan yurakdan qarshilik ko'rsatgandir. Striklend ayolni dahshatga solardi, shuning uchun ham beixtiyor ravishda qandaydir baxtsizlik ro'y berishini his etardi. Unga tinchlik bermagan Striklend qarshisidagi qo'rquv, chamasi, uning o'zi oldidagi qo'rquv ham edi.

Striklendning qiyofasi juda g'alati va qo'pol edi, ko'zlari atrofga loqayd boqardi, og'zi esa uning o'ta ta'sirchanligini ko'rsatib turardi. U barvasta, kuchli, chamasi, ehtirosini jilovlab ololmaydigan darajada jo'shqin erkak edi. Agar Striklend ayolni hayajonga sololgan bo'lsa, muqarrarki, Blansh uni sevib qoladi yoxud undan butunlay nafratlanadi. Ayol undan nafratlanardi.

Bemor, uyda paytida har kungi yaqin munosabat ayol tuyg'ularini g'alati ravishda uyg'otib yuborganligi ehtimol. Ayol uni ovqatlantirgan, boshini yostiqlardan ko'targan, keyin ta'sirchan lablariyu issiq soqolini artib qo'ygan. Ayol, shuningdek, uning tuklari tikanakdek o'sib ketgan qo'llarini yuvgan. Artayotganida esa kasalligiga qaramay, bu qo'llar kuchli va tomirlari bo'rtib turganligini ko'rgan. Uning boshqa rassomlarniki singari sezgir va uzun-uzun barmoqlari ayolning qalbida qandaydir mavhum tuyg'ularni uyg'otgan bo'lsa ajabmas. U xuddi murdalardek qimirlamay xotirjam uxlar, bamisoli uzoq ovdan keyin dam olayotgan yirtqich hayvonga o'xshardi. Ayol esa uning yonida o'tirganicha hozir, u qanday tushlar ko'rayotganini taxmin qilardi. Ehtimol, u Yunoniston o'rmonlarida kezib yurgan tabiat kuchlarining ayol qiyofasidagi ilohasini ko'rayotgandir yoxud xayolida uni to'xtovsiz ta'qib etib borayotgan aysh-ishrat xudosining hamrohi paydo bo'layotgandir? Chaqqon va qo'rqib ketgan ayol tinim bilmay yugurib borsa-da, ular o'rtasidagi masofa tobora qisqarardi. Quvlayotganning issiq nafasi yelkasini qizdirsa-da, miq etmay oldinga intilar, aysh-ishrat xudosining hamrohi ham indamay uni ta'qib qilishda davom etardi. Nihoyat u ayolga yetib olgach, qo'rquv yoxud lazzatdan ayolning yuragi o'ynoqlab ketgandi.

Dahshatli ochlik Blansh Struvening ich-etini yeb borardi. Ehtimol, u hali ham Striklendni ko'rgani ko'zi yo'qdir. Ayoldagi nafs hissini faqat Striklendgina qondirishi, bungacha bo'lgan barcha narsalarning ayol uchun ahamiyati qolmagandi. Ayol avvalgi murakkab fe'l-atvorli, ham xushmuomala, ham qiziqqon, muloyim, shu bilan birga, beparvo ayol emasdi. U endi o'zgarib qolgandi, ehtiros qiliga aylangandi.

Ehtimol, bu gaplarim shoirona tuyg'ularga berilishdir. Eri ko'ngliga tegib, Striklendga shunchaki qiziqib qolgandir? Hatto Striklendga nisbatan qalbida qizg'in muhabbat bo'lmasa-da, o'zi bekorchi-yu, tabiatida shahvatparastlikka moyillik bo'lganligi sababli, shunday mayl paydo bo'lgandir unda. Keyinroq esa o'z makkorligining to'riga o'ralashib qoldimikin? Yana kim bilsin, bu kulrang ko'zlariga qanday fikr va tuyg'ular yashiringanini?

Odam shunchalik tez o'zgarib turuvchi xilqatki, uni tushunish butunlay mumkin emasdir. Lekin, baribir, Blansh Struvening xatti-harakatiga ishonchliroq izoh topish qiyin emasdi. Striklend masalasiga keladigan bo'lsak, boshimni qanchalik qotirmayin, hech narsa tushuna olmasdim. Uning qiliqlari, qilayotgan ishlari bu odam to'g'risidagi tasavvurimga tamomila zid edi. Do'st odamning ishonchini tamomila barbod etgani, aldagani ham menga g'alati tuyulmadi. Bir daqiqa o'ylab ham o'tirmasdan o'z injiqligini amalga oshirmoq uchun boshqacha dahshatli g'am tog'ini yuklayverdi. Uning qiyofasi shunday edi. Minnatdorchilik tuyg'usi unga tamomila yot edi. Iztirob nimaligini ham bilmasdi u. Har birimiz uchun odatiy tuyg'ular unga xos emasdi. Buning uchun uni ayblash xuddi yo'lbarsni shafqatsizligi uchun ayblashday ma'nisiz bir hol edi. O'z injiqligini qondirsa bas - olam guliston edi. Men Striklendning Blansh Struveni sevib qolganiga ishonganim ham yo'q. Men, umuman, uning sevish qobiliyatiga egaligiga ham ishonmasdim. Sevgi bu g'amxo'rlik va nazokat degani, Striklend esa na o'ziga va na o'zgalarga g'amxo'r ham, nazokatli ham bo'la olardi. Sevgida rahmdillik, yoqtirgan odamini avaylash, himoya qilish tuyg'usi, unga yaxshilik qilish, xursand etish istagi mavjud. Har holda bu tuyg'uda ustalik bilan pardaga o'ralgan xudbinlik ham yashiringan, shu bilan birga unda ma'lum darajadagi jur'atsizlik ham bor. Striklendda bu tuyg'ularning birortasi yo'q edi. Sevgi - butun vujudni qamrab oladigan tuyg'u. U odamni o'zligidan mahrum etadi, hatto kelajakni oldindan aniq ko'ra oladigan odamlar ham bu masalada bashorat qila olmaydilar. Sevgi odamning butun jon-tanini qamrab oladi, xom xayollarga to'ldiradi. Shunday bo'lsa-da, yana ko'proq sevaveradi, o'zligidan mahrum bo'ladi. U endi shaxs bo'lmay qoladi, maqsadga erishish yo'lidagi narsa qurolga aylanadi. Sevgida doimo yig'loqilik, ta'sirchanlik bo'ladi, lekin Striklend bunday tuyg'ulardan begona. Striklend biror odamning irodasiga bo'ysunishiga, har qanaqa zulmga dosh berishiga ishonmayman. U o'ziga kechasiyu kunduzi orom berishi ehtimol bo'lgan har qanday narsalarni yuragidan sug'urib tashlashini bilaman. Agar Striklendning butun murakkab qiyofasini tasvirlashga muvaffaq bo'lolsam, shu narsani ham qo'shimcha qila olamanki, u sevgi uchun haddan tashqari egallab bo'lmas cho'qqi, shu bilan birga u bunga arzimaydi ham. Ehtiros haqidagi tushuncha har bir odamda shaxsiy qiziqishlariyu nafratlari asosida paydo bo'ladi va shu tufayli ham turlichadir. Striklendday odamning sevgisi ham faqat o'ziga xosdir. Shu boisdan uning tuyg'ularini tahlil etish foydasiz.

O'ttiz birinchi bob

Ertasiga qanchalik qoling-qoling deyishimga qaramasdan Struve uyimdan chiqib ketdi. Mendan ustaxonasiga borib chamadonini keltirib berishimni iltimos qildi, lekin u chamadonni olishga faqat o'zi borishini istayotganini aytdi. Menimcha, u uyidagilar narsalarini yig'ishtirishmaganiga, shu bahonada yana bir marotaba xotinini ko'rishga, ehtimol, o'zi bilan birga bo'lishga ko'ndirishiga umid qilardi. Lekin u narsalarini pastdan, bino nazoratchisining xonasidan topdi. Nazoratchi ayol Blansh uyda yo'qligini aytdi. Chamasi Struve alamlarini bu ayol oldida to'kib solishdan o'zini tiya olmadi. U ko'ringan odamga dard-alamlarini aytar, hamdardlik bildirishlarini kutar, lekin boshqalar uning ustidan kulishardi, xolos.

Dirk o'zini ahmoqona tutardi. Xotinining qay mahalda xarid uchun o'tishini bilgan va uzoq vaqt mobaynida uni ko'rmasdan

yurishga chiday olmagan Dirk bir kuni ko'chada panada Blanshni poylab turdi. Xotini u bilan gaplashishni xohlamadi. Lekin uni loaqaq eshitishni iltijo qildi. U ming'irlab qachonlardir aytgan, xafa qilishi mumkin bo'lgan so'zlari uchun kechirim so'radi, hamon uni chin yurakdan sevishini izhor etdi, yana birga bo'lishni iltijo qildi. Ayol javob bermas, orqasiga qaramasdan tobora ilgari lab borardi. Ko'z o'ngimga Dirk semiz oyoqlari bilan halloslab xotining orqasidan yugurgilagini namoyon bo'ldi. Tez yurgani tufayli nafaslarini tiqilib, o'zining baxtsizligini gapirar, rahm qilishini o'tinar, kechirguday bo'lsa, u istagan narsasini amalga oshirishini aytardi. U xotinini o'zi bilan uzoq-uzoqlarga ketishga yalinib qistar, shunday qilsak Striklendni esingdan chiqarib yuborasan, derdi. Bu bema'ni manzarani menga gapirib berganda o'zimni tutib turolmadim. O'z qadr-qimmatini bu qadar ham yerga urish bo'ladimi! U o'z xotining nafratini qo'zg'atishi mumkin bo'lgan hamma ishni qildi. Zero xotin kishining g'azabidan ko'ra kuchliroq g'azab yo'q dunyoda. Bunday vaqtda ayol kishida eriga nisbatan hech qanday rahm-shafqat qolmaydi, jilovsiz nafratgina qoladi, xolos. Blansh Struve to'satdan to'xtadi-da, erining basharasiga qulochkashlab tortib yubordi. Keyin uning sarosimaga tushib qolganidan foydalanib, tepaga, ustaxonaga yugurgilab chiqib ketdi. Biror so'z ham aytmadi.

Struve bu hodisani menga so'zlab berayotganida bamisoli o'sha tarsaki og'rig'ini qaytadan his etganday yuzini ushlab qo'ydi. Shu daqiqadagi ko'rinishi juda aftodahol bo'lib, odamning rahmini keltirardi. U kaltaklab tashlangan maktab o'quvchisiga o'xshardi. Chin yurakdan unga rahmim kelardi, lekin kulgidan o'zimni arang tutib turardim.

Keyin u har kuni xotini mayda-chuyda xarid qiladigan do'konlar oldida izg'ishni odat qildi. U bunday paytlarda yo ko'chaning narigi tomoni, yo bo'lmasa, yo'l yoqasidagi biror burchakda biqinib turar, yonginasidan o'tib ketayotgan xotinini jimgina kuzatardi. Endilikda ayol bilan gaplashishga jur'at eta olmas, yuragidagi butun iltijolarini nigohida ifodalashga harakat qilardi. Chamasi, u iztirob chekayotgan aftodahol ko'rinishi bilan ayolning rahmini keltirishiga umid bog'lardi. Ayol esa uni payqamasdi ham. Boshqa yo'ldan yurishga, xarid qilish paytlarini o'zgartirishga ham urinmasdi. Uning beparvoligi o'ta shafqatsizligining natijasi edi. Hatto unga azob berish ayolga xush yoqarmikan degan xayolga borish mumkin edi. Ayol uni bunchalik yomon ko'rinishining sababini tushuna olmasdim.

Men Struve dan es-hushingni yig'ib ol, deb yalinardim. Bunchalik latta bo'lish mumkin emas-ku, axir, deb yozg'irardim!

- Bu narsa yaxshilikka olib kelmaydi, - derdim unga, - bundan ko'ra xotiningni yaxshilab bir do'pposlasang, seni masxara qilishi barham topgan bo'lardi.

- Men unga vaqtincha uyiga jo'nab ketishni maslahat berdim. U ko'pincha menga Gollandiya shimolidagi tinchgina shaharcha to'g'risida, ota-onalari shu shaharchada hamon kamtarona hayot kechirib turishgani haqida gapirib berardi. Otasi duradgor ekan. Ularning qizil g'ishtli shinamgina uylari eski kanal bo'yiga qurilgan ekan. U joyning ko'chalari keng va deyarli odam o'tmasligini gapirib berardi. Mana ikki yuz yildirki, shahar o'lik shahar tusini olardi, lekin uylar yaxshi zamonlardan yodgorlik sifatida ulug'vor soddaligini saqlab qolgandi. Bu uylarda bir zamonlar badavlat savdogarlar xotirjam va farovon hayot kechirganlar, o'z mollarini olis Hindistonga jo'natganlar. Ancha oxori ketgan binolardan hamon baxtli kunlarning hidi anqib turganday. Kanal sohili bo'ylab yurilsa hamon shamol tegirmoni turgan, sigirlar erinibgina maysa chimdiyotgan yam-yashil maydonlarga chiqiladi. Nazarimda, bu joylarda Dirk Struve bolalik xotiralariga berilib, sodir bo'lgan baxtsiz hodisalarni unutadiganday tuyulardi. Lekin u bu yerdan ketishni istamasdi.

- Har ehtimolga qarshi men shu yerda bo'lib turishim kerak. Biror kor-hol ro'y bersa, men unga kerak bo'lib qolishim mumkin. O'shanda bu yerda bo'lmasam, uning holi ne kechadi?

- Seningcha, qanday hodisa ro'y berishi mumkin?

- Bilmadim, lekin judayam qo'rqib ketyapman.

Men yelkamni qisib qo'ydim.

Shunchalik baxtsiz kunlarini kechirayotganiga qaramay, Dirk Struve hamon quvnoq shaxs bo'lib qolayotgandi. Ozroq bo'lsa-da, ozib, rangi ketib qolganda ham ehtimol birovlarning rahmi kelgan bo'larmidi. Lekin unda zarracha o'zgarish ro'y bermadi, hamon u sharday dum-dumaloq, qip-qizil yuzlari xuddi obdon pishgan olmaday yaltillardi. Avvalgi bashang kiyinishi ham zarracha o'zgarimagan. Odatdagiday, chiroyli tikilgan qora kostyumi, kichikroq kelib qolgan va shu boisdan boshiga qo'ndirganida kulgili va qovushiqsiz ko'rinadigan qalpog'ini kiyib yurardi. Dirk barcha ko'rgiliklariga qaramay, tor kelib qolgan eskiroq shimidan endi voz kechgandi. Hozir u har qachongidan ko'ra ishi o'ngidan kelayotgan gumashtaga o'xshab ketardi. Insonning tashqi ko'rinishi bilan ichki dunyosi bir-biriga mutanosib bo'lmasa g'alati bo'larkan. Dirkning nozik va olijanob qalbi bo'lib, harakatlari qiziqchilarnikiga o'xshab ketardi, go'zallikni bexato his etsa-da, bema'ni rasmlar chizardi. Havas qilguday nazokatli bo'lishiga qaramay, sovuq qiliqlardan xoli emasdi. Birovlarning ishiga o'taketgan darajada jonkuyarlik bilan yondoshgani holda o'z ishlariga beparvo edi. Tabiat o'z hazilini shu odamda sinab ko'rmoqchiday bir odam qiyofasida shunchalik qarama-qarshi xususiyatlarni jobajo etgandi.

O'ttiz ikkinchi bob

Striklendni ko'rmaganimga bir oydan oshdi. Men undan nafratlanardim, imkoniyati topilguday bo'lsa bu tuyg'ularimni uning basharasiga ochiq-oydin aytgan bo'lardim. Lekin shu maqsaddagina uni qidirib topish nazarimda ortiqcha tuyulardi. Men o'zimni hammavaqt ham axloqiy kamolot uchun kurashuvchi sifatida ko'rsatishdan iymanganman. Agar shunday qilinsa odam o'ziga bino qo'ygan kimsaga aylanib qolishi hech gap emas. Yumor tuyg'usidan mahrum bo'lmagan odam uchun bu g'oyat yoqimsizdir. O'zimni kulgiliroq qiyofada ko'rsatishga tavakkal qilguday bo'lsam, bu holat uncha-muncha arzimaydigan narsa evaziga bo'lmaydi. Striklendga esa zaharxanda to'g'rilik xususiyati xos edi.

Lekin bir kuni kechqurun Klishi ko'chasiidagi Striklend yoqitradigan, endilikda men kirmay qo'ygan qahvaxona yonidan o'tib borarkanman, u bilan ro'baro' kelib qoldim. U yolg'iz emas, Blansh Struve bilan birga edi. Ular, odatda, Striklend o'tiradigan burchakdagi stol tomon borishardi.

- Jin ursin sizni, shuncha vaqtdan beri qayerlarda sandiroqlab yuribsiz. Sizlarni ketib qolgansizlar deb o'ylovdim. - So'zinning ohangidan Striklend u bilan gaplashishni istamayotganimni sezdi. U bilan iltifotli muomala qilib o'tirishning hojati yo'q edi.

- Yo'q, - quruqqina javob berdi u, - hech qayoqqa ketganim yo'q.

- Unday bo'lsa nega bu yerga kelmadingiz?

- Parijda soatlab laqillashib o'tiradigan qahvaxonalar ko'p.

Blansh menga qo'l uzatib, oqshom xayrli bo'lishini tiladi. Men negadir u juda o'zgarib ketgan deb o'ylagandim. Lekin men uning egnida ko'rib o'rganganim bejirim va kamtarona kulrang ko'ylakda edi. Ayol hamon odamga Struve uyidagi turmush ishlari bilan andarmon vaqtidagidek xokisor ko'zlari bilan qarab turardi.

- Yuring, shaxmat o'ynaymiz, - taklif qildi Striklend.

Negaligini bilmadim-u, ammo uning taklifini rad eta olmadim, qovog'imni solgancha Striklend doimo o'tiradigan stol tomon yurdim. U shaxmatni keltirishlarini buyurdi. Ularning har ikkalasi ham o'zlarini xuddi hech narsa sodir bo'lmaganday tutishardi. O'zimni bundan boshqacha tutishim ahmoqona ish bo'lishini his etdim. Struve xonim qimir etmay o'yinimizni tomosha qilib o'tirardi. Ayol miq etmasdi, lekin u hammavaqt ham shunaqa kamgap edi. Men uning lablariga qaradim. Ehtimol, bu lablarga qarab u nimalar to'g'risida o'ylayotganini anglab olarman? Men uning ko'zlarida qo'rquv va iztirob soya solmayaptimikin, deb peshonasidagi chiziqqlar bizdan yashirib turgan hayajonini sezdirib qo'ymasmikin deb kuzatardim. Uning yuz ifodasidan hech narsa anglab bo'lmas va niqob kiyib olganga o'xshardi. Qo'llarini tizzalariga qo'ygancha qimirlamay o'tirardi. Men uning o'ta ehtirosli ayol ekanligini bilib olgandim. Xotiniga nihoyatda sadoqatli Dirkning boshiga solgan dahshatli zarbaga qaraganda u beqiyos shiddatkor va shafqatsiz bo'la olishini ham ko'rsatgandi. U oqko'ngil erining ishonchli va farovon uyidan voz kecha olishdek tavakkalchilikka jur'at etgan ayol edi. Agar uning jonkuyar va g'amxo'r uy sohibusi, o'z xonadonini namunali boshqargan ayolli esga olinsa, o'ylamay ish tutgani, doimo muhtojlik va azob-uqubatlar bilan yashashga jazm etgani yanada ajoyib tuyuladi. Chamasi, bu ayol juda ham murakkab inson edi.

Bu uchrashuv meni juda hayajonlantirib yubordi, sarosimaga tushdim, so'ng o'zimni qo'lga olib, e'tiborimni o'yinga qaratdim. Men doimo Striklendni yutishga intilardim. Striklend yutqizgan odamni mazax qiladigan o'yinchilar sirasiga kirardi. G'alabadan keyin o'z tantanasini oshkora ifodalashi mag'lubiyat alamini yanada orttirardi. Lekin unga tan bermoq kerak - o'z mag'lubiyatini esa bamaylixotir ortiqcha iztiroblarsiz qabul qilardi. Yutganida g'oyat yoqimsiz bo'lib ketadigan Striklend mag'lub bo'lganida g'oyat muloyim tortardi. Odam o'yin paytida namoyon bo'ladi deb hisoblovchilar bundan nozik xulosalar chiqarishlari mumkin edi. O'yin tamom bo'lgach, men ofitsiantkani chaqirib, ichgan narsalarimizning haqini to'ladim-da, chiqib ketdim. Uchrashuvimiz juda zerikarli o'tdi. Bu yerda aytilgan biror so'z ham fantaziyamga oziq bermadi. Aytgan gaplarimning birortasi ham ular tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi. Men jumboqni yecholmay hayron edim. Ularning hayoti qanday kechadi? Bu ikki odam ustaxonada nimalar to'g'risida gaplashishayotganini eshitganimdaydi. Xayolimga biror jo'yaliroq fikr kelmasdi.

O'ttiz uchinchi bob

Ikki kundan keyin Dirk Struve uyimga kirib keldi.

- Aytishlariga qaraganda sen Blanshni ko'ribsan, - po'ng'illadi u.

- Qayerdan eshitding buni?

- Bir odam seni u bilan birgalikda qahvaxonada ko'ribdi. Buni nega menga gapirmading?

- Seni xafa qilmoqchi emasdim.

- Bema'ni gap. Men u haqidagi hamma narsani, hatto eng azimaydiganday tuyuladigan har bir tafsilotni bilishni xohlashimdan xabardorsan-ku.

Men uning savoliga javob qaytarishga taraddudlandim.

- Uning ko'rinishi qanaqa?

- Hecham o'zgarmabdi.

- Seningcha, baxtiyor ko'rinyaptimi?

Men yelkamni qisdim.

- Senga nimasini ham aytardim. Biz qahvaxonada o'tirib shaxmat o'ynadik. Men u bilan bir og'iz ham gaplashmadim.

- Yuzidan qanday kayfiyatdaligi ko'rinmayaptimi?

Men boshimni qimirlatdim. Ayol biror so'z bilan ham, yuz ifodasi bilan ham o'z tuyg'ularini oshkor qilmaganligini qaytarishga to'g'ri keldi. O'zini ajoyib tarzda qo'lga ola bilishini Dirk mendan ko'ra yaxshiroq bilardi.

- Eh, men judayam qo'rqayapman. Men biror dahshatli kor-xol ro'y beradi-yu, unga yordam berolmay qolishimga ishonaman.

- Qanday hodisa ro'y berishi mumkin? - surishtirdim men.

- Bilmadim, - nola qildi u qo'llari bilan boshini siqqancha. - Qandaydir dahshatli falokat ro'y berishini sezib turibman.

Struve hammavaqt ham sal narsaga hayajonlanib ketardi, lekin hozir ayniqsa, o'zini yo'qotib qo'ygan, shu bois hech qanday fikrga quloq solmasdi. Men tez orada Blansh Striklenddan toqati toq bo'ladi deb o'ylardim. Nima eksang shuni o'rsan deb bejiz aytishmagan-ku. Odamlar ko'pincha o'z boshlariga turli falokatlarni yog'dirish uchun qo'llaridan kelgan barcha ishlarni amalga oshirishadi-da, keyinchalik o'z aqlsizliklarining kasofatidan bir amallab qutulib qolishadi. Blansh oxir-oqibatda Striklend bilan arazlashib qoladi-da, o'z erining yoniga qaytadi. Shu narsani kutib o'tirgan eri esa uni darhol kechirib, o'tgan ishlarni unutib yuboradi. To'g'risini aytsam, ayol menda na ijobiy va na salbiy tuyg'u uyg'ota oldi.

- Shunday bo'lishi mumkin, axir sen uni sevmaysan-ku, - takrorlardi Struve.

- Nega endi uni baxtsiz deb xayol qilayapsan? Menga ma'lum bo'lishicha, ular durustgina hayot kechirishayotgan ekan.

Struve menga g'amguzor ko'zlari bilan tikildi.

- Senga bu narsalarning zarracha ahamiyati yo'q, men uchun judayam muhim.

O'ylamay aytib yuborgan gapimga pushaymon bo'ldim.

- Ehtimol, bir iltimosimni bajo keltira olarsan? - dedi Dirk.

- Bajonidil.

- Mening nomimdan Blanshga xat yozsang.

- Bunday xatni o'zing yoza olmaysanmi?

- Men bir necha marta yozdim. Lekin ularga javob ololmadim. U xatimni o'qib ham ko'rmaydi, chog'i.

- Sen ayollar qiziquvchan bo'lishlarini unutib qo'yyapsan, shekilli. Nahotki, xatlarni o'qib ko'rmagan deb o'ylaysan?

- Ha, o'qib ko'rmagan, meniki bo'lganligi uchun o'qib ko'rmagan.

Men unga qaradim. Dirk yerga qaradi. Uning javobi menga o'zini g'oyat tahqirlovchi javob bo'lib tuyuldi. Dirk xotini uchun hatto xatini ochib ko'rishga arzimaydigan odamga aylanganini bilardi.

- Keyinroq bo'lsa ham xotining bag'ringga yana qaytib kelishiga ishonasanmi?

- U bilan biror kor-hol ro'y bersa, menga istagan paytida bemalol suyanishi mumkinligini bilib qo'ysin.

Men yonimdan bir varaq qog'oz chiqardim.

- Nima yozishim kerakligini aniqroq gapir.

Men shunday yozdim:

ВѢ Qimmatli Struve xonim!

Dirk istagan paytingizda zaruriyat tug'ilguday bo'lsa yordamga tayyor ekanligini sizga bildirib qo'yishimni iltimos qildi. Bo'lib o'tgan hodisalar tufayli u sizdan zarracha xafa emas. U hamon sizni sevadi. Siz uni quyidagi . . . . . manzildan topishingiz mumkin. ВѢ

O'ttiz to'rtinchi bob

Garchi Striklend va Blansh juftligi alal-oqibatda xayrli tugamasligini Struvedan yaxshiroq bilsam-da, fojia bilan yakun topishini ko'z oldimga keltira olmasdim. Dim va issiq yoz kirib keldi. Toliqqan asablar hatto kechalari ham hordiq chiqara olmasdi. Quyosh tafti bilan obdon qizigan ko'chalar yig'ib olgan butun haroratini qaytarmoqchiga o'xshar, yo'lovchilar arang oyoqlarini sudrab sayr qilishardi. Men anchadan beri Striklendni ko'rmasdim. Boshqa ishlar bilan band bo'lib, u to'g'risida butunlay o'ylamay qo'ydim. Dirk hasrat-nadomatlarini bilan jonimga tegdi, uni ham uchratmaslikka harakat qildim. Bu noxush tarix edi, bundan buyon uni o'ylamaslikka intilardim.

Kunlarning birida, erta tong pijama kiyib olib ishlab o'tirardim. Xayollarim uzoq-uzoqlarda sayr etardi, ko'z oldimda Bretaning serquyosh ko'rfazlariyu dengizning yoqimli shabadasi. O'nimdagi stol ustida sutli qahva quyulgan finjon va hali yeb tugatilmagan pechen'e turardi. Uni kundalik odatimiz bo'yicha bino nazoratchisi bo'lgan ayol keltirgandi. Orqamdagi xonada nazoratchi ayolning ivirsib yurgani eshitilib turardi. Eshik qo'ng'irog'i chalindi. Ayol eshikni ochdi, Struvening ovozi eshitilib, mening bor-yo'qligimni surishtirdi. O'nimdan turmasdan unga baqirdim: ВѢ Kiraver! ВѢ U xonaga otilib kirib o'zini menga tashladi.

- U o'zini o'ldiribdi, - dedi bo'g'iq ovoz bilan.

- Nima deyapsan o'zi? - hayratdan baqirib yubordim.

Struvening labi qimirlardi-yu, ammo biror so'zi ham eshitilmasdi. Keyin u telba odamdek nimalarnidir valdiradi. Yuragim orqamga tortib ketdi, negaligini bilmayman-u, to'satdan jahlim chiqdi.

- O'zingni qo'lga olchang-chi! Kalla deb nimani ko'tarib yuribsan? U zo'r berib nimalarnidir tushuntirmoqchi bo'lardi-yu, birorta so'zi eshitilmasdi. Xuddi so'zlash qobiliyatini yo'qotib qo'ygandek edi. Negaligini o'zim ham tushunmagan holda yelkalaridan ushlab uni silkita boshladim. Keyinchalik bu ishimi eslab, albatta, o'zimdan xafa bo'ldim. Lekin keyingi vaqtdagi uyqusiz tunlar asablarimni men o'ylagandan ham ko'ra ko'proq qaqshatib yuborgan ekan, shekilli.

- O'tirib olay, axir, - nihoyat hansirab gapirdi u.

Men ВѢ Сен ВѢ Gal'm'ev ВѢ suvidan stakanga quyib unga uzatmoqchi edim. Lekin xuddi go'daklarga suv ichirgandek stakanni lablariga tutib ichirishimga to'g'ri keldi. U birinchi qultumni arang yutdi, bir necha tomchisi ko'ylagiga to'kildi.

- Kim o'zini o'ldirdi?

Nega bu savolni berganimni o'zim ham bilmasdim. Kim haqida gap borayotgani shundoq ham ayon edi-ku.

U o'zini qo'lga olishga harakat qildi.

Kecha kechqurun ular janjallashib qolishibdi. Striklend uydan chiqib ketibdi.

- Xotining o'libdimi?

- Yo'q, uni kasalxonaga olib ketishibdi.

- Bo'lmasa nimalar deb aljirading? - qichqirib yubordim. - Nega u o'zini o'ldiribdi deb aytding?

- Mendan jahling chiqmasin. Men bilan bunday muomala qilsang hech narsani gapirib berolmay qolaman.

Men o'zimni qo'lga olish uchun qo'llarimni qattiq qisdim, hatto kulishga ham urinib ko'rdim.

- Kechirasan. Seni shoshirayotganim yo'q. O'pkangni bosib ol-da, nimalar bo'lganini tartib bilan gapirib ber.

Dirkning ko'm-ko'k dumaloq ko'zlaridan rosa qo'rqib ketgani ko'rinib turardi. Ko'zoynak orqasidan ular yanada dahshatliroq tuyulardi.

- Bino nazoratchisi bo'lgan ayol xatni berish uchun yuqori qavatga ko'tarilibdi. Qo'ng'iroqni bosganda eshikni ochishmabdi, ichkaridan nola ovoz B-lari eshitilibdi. Eshik ichkaridan qulflanmagan ekan, shu bois uyga kiribdi. Blansh karavotda yotganmish, stol ustida esa shovul kislotali shisha yotganmish.

Struve qo'llari bilan yuzini changallaganicha hiqillab u yoqdan-bu yoqqa yurardi.

- U o'zini bilarmidi?

- Ha. Eh, sen uning qanchalar qiynalganini bilsang edi! Men bunga chiday olmayman. Sirayam chiday olmayman!

U bor ovozi bilan nola qildi.

- Jin ursin seni. Sen chiday olmaydigan narsaning o'zi yo'q bu yerda.

- Naqadar shafqatsizsan-a!

- Keyin nima bo'ldi?

- Ular doktorni topib kelishga, menga va politsiyaga xabar qilishga odam yuborishibdi. Men allaqachon bino nazoratchisiga yigirma frank qistirib, biror hodisa ro'y berguday bo'lsa, darhol xabar qilishlarini tayinlagandim. - U chuqur nafas oldi, men bu hodisa bayonini davom ettirish unga nihoyatda og'ir bo'layotganini tushundim. - Men uyga kirib kelganimda xotinim men bilan gaplashishni istamadi. Ularga meni uydan haydab chiqarishlarini buyurdi. Men bo'lib o'tgan barcha voqealarni unutganim haqida qasam ichdim, lekin u so'zlarimga quloq solmasdi. U boshini devorga urishga harakat qilardi. Doktor uning yonida qolishim nojoizligini aytdi. U esa hamon: ВѢ Chiqarib yuboringlar! ВѢ deb qaytarardi. Men yotoqxonadan chiqib ustaxonada poylab turdim. Tibbiy arava kelib, bemorni zambilga yotqizishganda xotinim mening hamon shu yerdaligimni bilmasligi uchun oshxonaga chiqib turishimni buyurishdi.

Struve o'zi bilan birgalikda kasalxonaga borib kelishimni istayotgandi. Kiyinayotgan vaqtimda Blanshni alohida xonaga yotqizganini va shu yo'l bilan uni kasalxona g'ovur-g'uvuridan xoli qilganini gapirib berdi. Yo'lda ketayotganimizda men unga nima uchun zarur bo'lib qolganimni tushuntirdi. Agar u yana men bilan gaplashishni istamasa, oldiga sen kirasan, dedi. Hamon uni sevishini, bu ishlarni hech qachon ta'na qilmasligini, faqatgina unga yordam berishni xohlashini tushuntirishimni mendan iltijo qildi. Buning evaziga hech narsa talab qilmasligini, uyga qaytishga majburlamasligini, tamomila erkin harakat qilishi mumkinligini aytishni tayinladi.

Biz kasalxonaga yetib keldik. Tund va noxush binoni ko'rishingiz bilanoq, yuragingiz orqaga tortib ketardi. Qator odamlardan obdon surishtirib, juda ko'p zinapoya va yo'laklardan yurib, nihoyat davolovchi vrachni topdi. U bemor haddan ziyod holdan toyganini, bugun hech kimni qabul qila olmasligini e'lon qildi. Soqol qo'yan, past bo'yli, oq xalat kiygan vrach uchun Blansh bilan ro'y bergan hodisa oddiy hol edi. Chamasi, u hayajonlangan qarindoshlar, shilqim iltimoschilarning bemor oldiga kirish

xususidagi iltijolariga keskin rad javobini beradigan qo'polroq vrach ekan, shekilli. Darhaqiqat, diydasi qotib ketgan vrach uchun bu voqea favqulodda hodisa emasdi. Jazavasi qo'zigan ayol o'ynashi bilan urishib, zahar ichgan - bu ko'p uchraydigan holat. Vrach avvaliga baxtsiz hodisaning sababchisi Dirk deb o'ylab, u bilan qo'pol muomala qildi. Men Dirkn ayolning eri ekanligini, bo'lib o'tgan barcha voqealarni kechirishga tayyorligini tushuntirganimda, vrach unga qiziqish bilan sinovchan tikilib qoldi. Bu tikilishda masxara ma'nosi ham borday tuyuldi menga. Dirk aldangan erkakning o'ziga xos namunasi edi. Vrach yelkasini ohista qisib qo'ydi. - Hozirgi daqiqada xatar yo'q, - dedi u, surishtiraverganimizdan keyin. - Lekin biz qancha kislota ichganini bilmaymiz. Ehtimol, bu og'ir oqibatlarisiz o'tib ketar. Ayollar ko'pincha sevgi tufayli o'zlarini o'ldirmoqchi bo'lishadi. Buni aksariyat holatlarda o'ynashlarini qo'rqitish yoxud rahmini keltirish uchun qilishadi.

Uning so'zlaridan nafrat ohanglarini sezish qiyin emasdi. Blansh Struve vrach uchun Parij shahrida bu yili o'z joniga qasd qilgan odamlardan biri edi, xolos. Biz bilan uzoq valaqlashib o'tirishga uning vaqti yo'q edi. Ertaga keladigan vaqtimizni belgiladi. Bemorning ahvoli yaxshi bo'lib tursa, uning yoniga kirishga eriga ruxsat berishini aytdi.

O'ttiz beshinchi bob

O'sha kunni qanday o'tkazganimizni bilmayman. Struve biror daqiqaga bo'lsin yolg'iz qola olmasdi. Men bor mahoratimni ishga solib, uni ovutishga urinardim. Men uni Luvrga surgab ketdim. U o'zini rasmlarni tomosha qilayotgan odam qilib ko'rsatar, lekin xayoli xotinida ekanligini bilib turardim. Ovqat yeyishga ham men uni majbur etdim, nonushtadan keyin kuch bilan o'rniga yotqizdim, lekin u uxlay olmasdi. Menikida bir necha kun yashab turishga bajonidil rozi bo'ldi. Men uning qo'liga kitob tutqazib chalg'itmoqchi bo'lardim, bir-ikki sahifaga ko'z yugurtirib chiqqach, qayerlargadir tikilgan qotib qolardi. Kechqurun juda ko'p partiya piketl o'ynadik, mening harakatlarim bekor ketayotganidan hafsalam pir bo'lmasligi uchun o'zini o'yinga qiziqayotganga o'xshab ko'rsatardi. Bularning barchasi oxirida unga uyqu dori berishim, shundan keyingina uning uxlab qolishi bilan tugadi. Ertasiga kasalxonaga borganimizda oldimizga Blanshni boqib o'tirgan hamshira chiqdi-da, bemor biroz o'ziga kelayotganini bildirdi. Bizning iltimosimizga ko'ra u bemor erini ko'rishni istashi yoki istamasligini bilib chiqishga kirib ketdi. Eshik orqasidan g'o'ng'ir-g'o'ng'ir ovoz eshitildi. Nihoyat, hamshira chiqib, biror odamni ko'rishni istamasligini aytdi. Agar Dirkn ko'rishni istamasa, ehtimol meni qabul qilar, dedim. Bunga ham rad javobi berildi. Dirknning lablari pipiradi.

- Men bemorni sizlarni qabul qilishiga majbur eta olmayman. U hali judayam behol. Ehtimol, bir-ikki kun o'tgach, o'ylab ko'rar.

- Balki biror boshqa odamni ko'rishni xohlar? - ohista, deyarli shivirlab so'radi Dirk. - Bemorning istagi bitta, o'zini tinch qo'yishlarini xohlayapti.

Dirknning qo'llari g'alati qaltirab ketdi, uning bu a'zosi bamisoli butun gavdasi bilan aloqador emasday tuyuldi. - Marhamat qilib unga aytib qo'ying. Agar Blansh bir odamni ko'rishni istasa, uni ham olib kelaman. Men faqat uning baxtiyor bo'lishini xohlayman. Hamshira sokin va samimiy ko'zlari bilan unga tikilib qoldi. Inson zoti boshidan kechirishi mumkin bo'lgan barcha azob va alamnlarni ko'rgan bu ko'zlar hamon xotirjamligicha qolgandi. Hozir esa tamomila boshqa manzarani ko'rib turgandi.

- U sal tuzalib xotirjamroq bo'lganda aytaman buni.

Dirk iztirobdan o'zini qayoqqa qo'yishini bilolmay Blanshdan hoziroq so'rashini iltijo qildi.

- Ehtimol, bu bilan uning dardi biroz yengillashar. O'lvoraman, undan hoziroq so'rab chiqing.

Hamshira ma'yus tabassum qildi, u orqasiga o'girilib Blanshning oldiga kirib ketdi. Ichkaridan qulog'imga hamshiraning bo'g'iq ovozi eshitildi, keyin boshqa, butunlay notanish ovoz javob berdi:

- Yo'q. Yo'q. Yo'q!

Hamshira yonimizga chiqdi-da, boshini sarak-sarak qildi.

- Nahotki haligi ovoz Blanshnik bo'lsa? - so'radim men. - Uning ovozini tanimadim.

- Bemorning ovoz pardalari, chamasi, qattiq kuygan.

Dirk umidsizlikdan qichqirib yubordi. Men unga xonadan chiqib, pastda kutib turishini buyurdim. Hamshira bilan tanho qolmoqchi edim. U nima sababdan bunday qilayotganimni so'rab ham o'tirmay gapimga itoat qilib tashqariga chiqib ketdi. Uning irodasi butunlay bo'shshib ketgan, itoatgo'y, yosh bolaga o'xshab qolgan edi. - Nima sababdan bunday qilganini sizga tushuntirib berdimi?

- Yo'q. U gapirishni xohlamayapti. Faqat yig'laydi. O'stig'i doim ho'l. Dastro'molini ishga solishga ham darmoni yo'q. Ko'z yoshlari yuzlaridan shashqator oqib, yostiqni ho'l qilayapti. Yuragimga bir narsa sanchilganday bo'ldi. Shu daqiqada Striklendni bo'g'ib tashlashga tayyor edim. Hamshira bilan xayrlashayotganimda ovozim qaltirab chiqqani esimda.

Dirk Struve meni zinapoyada kutib turgan ekan. Chamasi, u atrofidagi hech narsani ko'rmas va payqamasdi. Mening yaqinlashayotganimni ham to oldiga kelib bilagidan ushlaganimcha sezmedi. Ko'chada ketayotganimizda miq etib ovoz chiqarmadik. Men esa ayolni bunday dahshatli qadamni qo'yishga nima majbur qilganini tasavvur etishga intilardim. Men bo'lib o'tgan hodisalarning barchasi Striklendga ma'lum deb hisoblardim. Ehtimol, uni so'roq qilish uchun politsiyadan odam ham kelgandir. Hozir u qayerdaykin? Balki ilgari ustaxona vazifasini o'tagan eski boloxonasiga qaytib borgandir. Ayol uni ham ko'rishni istamaganligi g'alati edi. Balki odam yuborsam baribir kelmaydi deb qo'rqqandir? Nega u yashashdan voz kechib, o'zini shafqatsizlik qa'riga urdiykin?

O'ttiz oltinchi bob

Keyingi hafta tahlila bilan o'tdi. Struve kuniga ikki marotaba xotinining yoniga borar, u esa hamon erini ko'rishni istamasdi.

Avvallari u kasalxonadan mamnun va ko'ngli ko'tarilib kelardi, keyinchalik esa tobora xafaroq bo'lib qayta boshladi. Zero, vrach xavfsirayotgan holat ro'y bergan, tuzalib ketishiga bo'lgan umid tobora yo'qqa chiqayotgan edi. Hamshira Dirknning dardu g'amini yaxshi his etar, lekin tasalli bo'ladigan biror so'z aytishdan ojiz edi. Bechora bemorning bir nuqtaga tikilib turgan ko'zlari o'zining o'lik jasadini ko'ra boshlagandi, shekilli. Endi bu ikki-uch kunlik masalaga aylangandi, xolos. Struve bir kuni ancha kech kirib kelganda ayol olamdan o'tganini tushundim. U tamomila holdan toygandi. Odatdagi so'zamolligidan asar ham qolmagandi. U miq etmay divanga o'zini tashladi. Men uni tinch qo'ydim, bunday paytda tasalli beruvchi har qanday so'z ham foydasiz ekanligini bilardim. U meni rahmsizlikda ayblamasligi uchun ilgariroq o'qib turgan kitobimni o'qishga jur'at eta olmay mundshtukni og'zimga qistirganicha deraza oldida o'tiraverdim. Nihoyat u menga so'z qotishga o'zida kuch topdi.

- Menga ko'p mehr-oqibat ko'rsatding, - dedi u nihoyat. - Hamma ham menga ko'p oqibat ko'rsatdi.

- Qo'ysang-chi bu gapni, - dedim unga.

- Kasalxonada kutib turishimni aytishdi, stul berishdi, unga o'tirib Blanshning eshigi oldida yo'lakda poyladim. O'zini bilmaydigan

holatga yetganda meni ichkariga qo'yishdi. Uning og'zi va engagi kuygandi. Ajoyib engagini shu ahvolda ko'rish dahshatli edi. U judayam xotirjam jon berdi, agar hamshira aytmasa o'lib qolganini bilmas ekanman.

Dirk haddan tashqari holdan ketganidan yig'lagani darmoni kelmasdi. Vujudida zarracha kuch qolmaganday divanga cho'zildi. Tez orada uyquga ketganini sezdim. Butun hafta mobaynida birinchi marotaba chinakamiga uyquga ketishi edi. Tabiat goho o'ta shafqatsiz, goho esa rahm-shafqatli bo'ladi. Men uning ustini jun ro'mol bilan berkitib, chiroqni o'chirdim. Ertalab o'rnimdan turganimda u hamon uxlab yotardi. U qanday yotgan bo'lsa, shundayligicha uxlar, oltin gardishli ko'zoynagi hali ham burni ustida qaqqayib turardi.

O'ttiz yettinchi bob

Blansh Struve shunday bir holatda qazo qildiki, uni dafn etishga ruxsat olish uchun juda ko'p yaramas rasmiyatchiliklar to'sig'idan o'tishga to'g'ri keldi. So'ng Dirk ikkalamiz aravada tobut keltrishga bordik. Tobutni olib kelayotganimizda to'rt g'ildirakli uzun arava haydovchisi otlarga qamchi urib, shu qadar tez haydadiki, u go'yo marhuma to'g'risidagi barcha xotiralarni yelga uchirib yubormoqchiga o'xshardi. Dahshatli va hech qachon esdan chiqmaydigan manzara edi bu!

Men ham bu yoqimsiz tarixni xayolimdan butunlay chiqarib yuborishni istardim. Menga bevosita aloqador bo'lmagan bu fojia yuragimni ezardi. O'z ko'nglimda Dirka g'amxo'rlik qilayotgan kishi bo'lishga intilardim-u, aslida boshqa narsa to'g'risida gapirardim.

- Vaqtincha bo'lsa-da, biror tomonga ketishni o'ylayapsanmi? - dedim unga. Hozircha Parijdan uzoqroq joyda bo'lganing yaxshiroq edi.

U javob bermadi, lekin men rahmsizlarcha majbur qilayotgandim.

- Yaqin kelajakda qiladigan ishlaring to'g'risida biror rejang bormi?

- Yo'q.

- Sen hayotga qaytishing kerak. Nega Italiyaga borib o'z ishingni qaytadan boshlamaysan?

U yana jim qoldi. Shu vaqt aravakash meni noqulay holatdan qutqardi. Bir daqiqaga otlarni to'xtatib, o'tirgan joyidan pastga tushdi-da, biz ketayotgan arava oldiga kelib, qayoqqa yurishni so'radi.

- Bir daqiqaga to'xtang-chi, - javob berdim men. - Birga ovqatlansak degan edim, - murojaat etdim Dirka. - Men bizlarni Tigal' maydoniga olib borib qo'yishni buyuraman.

- Yo'q, men ustaxonaga bormoqchiman.

- Sen bilan birga boraymi?

- Yo'q, yaxshisi, o'zim ketaman.

- Ma'qul.

Men aravakashga manzilni aytdim va biz yana miq etmay yo'lda davom etdik. Dirk Blanshni kasalxonaga olib ketishgan kundan beri o'z ustaxonasida bo'lmagandi. Men uning yolg'iz qolmoqchi ekanligidan xursand bo'ldim, eshigigacha kuzatib qo'yib, xayrlashdim-da, biroz yengil tortib uyimga jo'nadim. Men yana Parijning ko'chalari, u yoqdan-bu yoqqa ketayotgan olomonni ko'rib zavqim qo'zg'aldi. Havo ochiq, yoqimli edi, hayot quvonchlari qalbimda jo'sh ura boshladi. O'zimni boshqacha tuta olmasdim. Struve va uning g'am-alamlari xayolimdan chiqib ketdi. Xursandchilik qilishni istardim.

O'ttiz sakkizinchi bob

Uni qariyb bir haftadan beri ko'rmasdim. Bir kuni kechga tomon soat yettilarda kelib, meni ovqatlangani olib chiqib ketdi. U azador qiyofada edi, bosh kiyimiga qora hoshiya o'rab olgandi, hatto dastro'moli ham qora hoshiyali edi. Uning bunday motam liboslarini ko'rganingda kutilmagan falokat butun qarindosh-urug'larini bir yo'la oradan yulib ketganday, yorug' olamda loaqal birorta o'gay amakisi ham qolmaganday taassurot uyg'otardi. Uning dum-dumaloq gavdasi, go'shtdor qip-qizil yuzlari bilan motam libosining nomutanosibliigi beixtiyor kulgu uyg'otardi. Shafqatsiz qismat uning boshiga yog'dirgan cheksiz g'am-tashvish vaqtida ham u kulgili ko'rinardi.

U ketishga qaror qilganini, faqat men taklif etganimday Italiyaga emas, Gollandiyaga ketmoqchiligini bildirdi.

- Ertaga jo'nab ketaman. Endi biz hech qachon ko'rishmasak kerak.

Men nimadir deb e'tiroz bildirmoqchi bo'ldim, lekin u sekingina kulib qo'ydi.

- Besh yildan beri uyda bo'lganim yo'q. Nazarimda, hamma narsa xotiramdan ko'tarilib ketganday. Tug'ilib o'sgan joylarimdan shu qadar uzilib qolgan ekanmanki, u yerlarga loaqal ozgina fursatga borib kelish haqidagi fikrning o'ziyoq meni cho'chitib yuborardi. Endilikda bilib turibmanki, ona yurtim mening yagona boshpanam ekan.

U qiynalib ketgan, ruhi tushgan, sog'inib kutayotgan, o'g'lini yaxshi ko'radigan onasini tez-tez eslayotgandi. O'zining kulgili holatiga yillar mobaynida chidab keldi, lekin endi bilsa, xotini uni yerga qapishtirib yuborgan ekan. Blanshning xiyonati tufayli berilgan so'nggi zarba uning fe'lini o'zgartirib yubordi. Endi u o'zining ustidan kuladiganlar bilan birga kula olmasdi. U tamomila huquqsiz odamga aylanib qolgandi. U o'zining bolaligi, ozoda, g'ishtli uylari, saranjom-sarishtalik va tartibni yaxshi ko'radigan onasi to'g'risida gapirib berdi. Uning oshxonasi ozodalik bobida mo'jizaning o'zi ekan. Biror yerga gard yuqmas, hamma narsa joy-joyida yaltillab turarkan. Yashash joylarini shunday tutish turmush tarziga aylangan ekan. Ko'z o'ngimda biror daqiqa tinib-tinchimaydigan, ertadan kechgacha ozodalik va tartib uchun jonini fido qiladigan qizil yuzli kampirning jonli qiyofasi gavdalandi. Baland bo'yli, oriqdan kelgan, tinimsiz mehnatdan chayir bo'lib ketgan Dirkning otasi qo'llarida gazeta tutgan xotini va qiziga (hozir u baliq ovlovchi kema kapitaniga turmushga chiqqan) ovoz chiqarib o'qiyotgan manzara, ayollar vaqtdan unumli foydalanish uchun gazeta eshitish bilan birga nimadir to'qib o'tirishgan holat ko'z oldimga keldi. Tamaddun dunyosidan uzoqda bo'lgan bu shaharchada hayot bir maromda o'tib borardi. Bu holat o'lim to' haddan ziyod mehnat qilib toliqqan odamlar uchun hordiq vazifasini o'tashigacha davom etardi.

- Otam men ham duradgor bo'lishimni istagandi. Besh avlod umri mobaynida bu kasb otadan bolaga o'tib kelayotgandi. Ehtimol bunda hayot donishmandligi aks etar. Hech qayoqqa chalg'imag ota izidan borishda qandaydir ma'no bordir. Bolaligimdayoq sarroj qo'shnimizning qiziga uylanaman derdim. Qizchanning ko'zlari ko'm-ko'k, mayda qilib o'rtilgan sochlari oppoq edi. U uyimizga chiqqanda hammayoq yorishib ketardi.

Struve xo'rsinib jim bo'lib qoldi. Xayol uni uzoq-uzoqlarga olib ketdi. Qachonlardir mensimay qaragan ota kasbini egallaganda hayot hozir qay tarzda o'tgan bo'lardi? Bu xayollar uning yuragini g'ash qildi.

- Hayot g'oyat shafqatsiz. Hech kim bu dunyoda ne sababdan yuribdi-yu, qayoqqa ketayotganini bilmaydi. Itoatkorlik

hammamizga xos xususiyat. Biz xotirjamlikning g'animatligini qadrlamog'imiz kerak. Toki qismat bizni topmaguncha hayotda ham xotirjam va tinchgina yashashni o'rganmog'imiz lozim. Oddiy odamlardagi sevgining qadrini bilmoq joiz. Ularning omiligi bizning bilimdonligimizdan yaxshiroq. Bamaylixotir, yaratganning berganiga shukrona qilib, itoatkorlik bilan yashamoq kerak. Hayotning butun falsafasi shu.

Men uning ezilgan ruhi gapirayotganini, o'z-o'zini tahqirlash darajasidagi mutelikka qarshi chiqayotganini angladim. Lekin sirtimda esa boshqa gapni aytdim.

- Rassom bo'lish istagi senda qanday paydo bo'ldi o'zi?

U yelkasini qisdi.

- Rasm chizish iqtidorim borligi sezila boshladi. Maktabda bu fandan yorliqlar oldim. Bechora onaginam rassomchilikdagi qobiliyatimdan faxrlanardi, kunlardan bir kun esa akvarel bo'yoqlar bilan to'la quti sovg'a qildi. Oyim mening chizmalarimni goh ruhoniyya, goh doktorga, goh qoziga ko'rsatardi. Ana shular meni Amsterdamga borib rassomlik maktabiga imtihon topshirib ko'rishga yuborishdi. Men imtihondan o'tdim. Onamning qanchalar xursand bo'lganini qo'yaverasiz. Mening ketib qolishim haqidagi fikrdan yuragi orziqib tushsa-da, bu alam va tashvishini ko'rsatmaslikka harakat qilardi. O'g'li rassom bo'lishi mumkinligi haqidagi xayoldan behad xursand edi. Otam bilan onam tanga-chaqalarni yig'ib bo'lsa-da, anchagina pul jamg'arishdi, Amsterdamda yashashim uchun berishdi. Men ishlagan birinchi rasm ko'rgazmaga qo'yilganda hammalari - otam, onam, opam yetib kelishdi, oyim rasmni tomosha qilaturib, g'oyat ta'sirlandi, odamga muloyim boquvchi ko'zlaridan yosh chiqib ketdi. Endilikda esa uyimizdagi har bir devorda chiroyli oltin rangli ramkaga olingan rasmlar osig'liq turadi.

Dirkning yuzlarini bir daqiqa mayin tabassum qopladi. Mening xayolimda sarv va zaytun daraxtlari tagida dehqonlar tasvirlangan rasmlari gavdalandi. Ular beo'xshov ishlangan ramkalarda dehqonlarning uyida qanday ko'rinarkin.

- Oq ko'ngilli onam o'g'lining kelajakda rassom bo'lib yetishishini xudodan qanchalar yolvorib iltijo qildi. Lekin men otamning irodasiga bo'ysunib, oddiygina halol duradgor bo'lganimda, ehtimol, yaxshiroq bo'larmidi deb o'ylab qolaman.

- Mana hozir sen san'atning odamga nimalar berishini tushunib yetgan bir paytingda boshqa yo'ldan keta olarmiding? San'atdan olgan zavqingdan voz kechish qo'lingdan kelarmidi?

- O'rug' olamda san'atdan yuqori turadigan hech narsa yo'q, - javob berdi Dirk biroz sukut saqlagach.

U anchagacha lom-mim demay menga qarab turdi-da, nihoyat so'z qotdi.

- Bilasanmi, men Striklendni ko'rdim.

- Senmi?

Men lol qoldim. Nazarimda Striklendni ko'rgani Struvening ko'zi yo'qday tuyulardi. U kulimsirab qo'ydi.

- O'zing menda g'urur tuyg'usi yo'q degan eding-ku.

- Bu bilan nimani ko'zda tutayapsan?

U menga ajoyib bir tarixni gapirib berdi.

O'ttiz to'qqizinchi bob

Bechora Blanshning dafn marosimidan qaytganimizdan so'ng Struve men bilan xayrlashgach, yuragi dov bermay turgan bo'lsa ham uyga kirib ketdi. Garchi bu xonaga kirish unga behad iztirob keltirishini yaxshi bilsa-da, qandaydir kuch uni ustaxonaga yetaklardi. U zinapoyadan arang yuqoriga ko'tarilar, oyoqlari o'ziga bo'ysunmasdi. Uyga kirishdan oldin xuddi kuch to'plamoqchi bo'lgan odamday eshik oldida uzoq vaqtgacha turib qoldi. U o'zini juda yomon his etayotgandi. Orqamdan pastga yugurgilab tushib qaytishimni iltijo qilmoqchi ham bo'ldi. Uning nazarida ustaxonada hamon kimdir borday tuyulayotgandi. U uyiga har safar tik zinadan ko'tarilganda ustaxona eshigi oldida nafasini rostlaganini, Blanshni tezroq ko'rish ishtiyoqi tufayli yuragi hapriqib tezroq uyga kirishga harakat qilganini esladi. Blanshni ko'rish u uchun hech qachon so'nmas baxt edi. U hatto ozgina fursat, yarim soatlarga uydan chiqib ketganda ham biror oy ko'rishmaganday xotini sari intilardi. Ro'y bergan butun voqealar hozirgi daqiqalarda unga tush, tush bo'lganda ham dahshatli tushga o'xshab ketdi. Hozir u kalitni burab xonaga kiradi-yu, xotining xuddi Sharden ishlagan rasmdagi go'zal ayol qiyofasiga o'xshash stolga sal engashgancha alfozda o'tirganiga ko'zi tushadi. U cho'ntagidan kalitni tezgina olib, eshikni ochdi va ichkariga kirdi. Ustaxonada saranjom-sarishta. Batartiblik xotining eng muhim fazilatlaridan edi. Blanshning bu fazilati Dirknini lol qoldirardi. Ozodalik va saranjom-sarishtalik ona suti bilan kirgan Dirikka xotining har bir narsani o'z o'rniga qo'yishi qalbida minnatdorlik tuyg'usini kuchaytirardi. O'toqxona ham xuddi xotini hozirgina bu yerdan chiqib ketganday batartib edi. Pardoz-andoz stolchasi ustida ikki cho'tka, ularning o'rtasida esa bejirim taroq turardi. Blansh oxirgi tunni o'tkazgan o'rin kimdir tomonidan tuzatib qo'yilgan, naqshli yosti ustida esa xotining tungi ko'ylagi yotardi. Xotining bu xonaga endi hech qachon qaytmaligiga ishonish qiyin edi.

Dirkning tomog'i qaqrab ketdi, suv ichish uchun oshxonaga kirdi. Bu yerda ham hamma narsa saranjom-sarishta turardi. Plita ustidagi javonga hafsala bilan likopchalar taxlangan. Bu likopchalarda xotini va Striklend janjallashib qolishlaridan oldingi oqshomda oxirgi marotaba ovqatlanishgan. Pichoq va sanchqilar yig'ishtirilgan, bir bo'lak pishloq va ovqatlanishganidan qolgan ozginagina non usti berkitilgan temir qutichada turibdi. Xotini har kungi zarur mahsulotlarni har kuni xarid qilar, shu tufayli deyarli hech narsa ortib qolmasdi. Politsiya tomonidan tuzilgan bayonnomadidan Struve Striklend kechki ovqat tugashi bilanoq, uydan chiqib ketganini bilardi. Struve o'shanday holatda ham Blansh dasturxonni odatdagiday yig'ishtirib, idish-tovoqlarni yuvib qo'yishga o'zida kuch va iroda topganidan etlari jimirlab ketdi. Bu holat xotini hamma narsani obdon o'ylab amalga oshirganini ko'rsatardi. Uning o'zini tuta bilishi hayron qoladigan darajada edi. Yuragi orziqib, o'ynab ketdi, oyoqlari izmiga itoat qilmay qoldi. O'toqxona arang yetib bordi-da, вѢBlansh! Blansh! вѢвѢ” deb nola qilgancha o'zini o'ringa tashladi.

Xotining naqadar qiynalganini eslash unga azob edi. Uning ko'ziga birdan oshxonada turgan xotini ko'rinib ketdi. Mana u jajjigina oshxonada turib likopcha, stakan, sanchqi, qoshiqlarni yuvmoqda, pichoqlarni yaltiraguncha artib, so'ng joy-joyiga joylamoqda, rakovinani yuvmoqda, so'ng sochiqning suvini siqib tashlab quritish uchun osib qo'ymoqda. - U hozir ham osig'liq turibdi. Atrofga nazar tashladi, hamma narsa joy-joyida. Yana Struvening ko'ziga xotini shimarilgan yengini tushirib, peshbandini yechayotgani ko'rinib ketdi - mana u qo'ziquloq kislotali shishachani ko'tarib yotoqxona yo'l olmoqda.

Dirk bu azobga chiday olmay, dik etib o'rnidan turdi-da, yotoqxonadan otilib chiqib ketdi. Ustaxonaga kirdi. Xonadagi kattakon oynaning pardasi tushirib qo'yilgani tufayli, qorong'i edi. Struve shoshilib pardani ko'tardi, ilgari o'zini g'oyat baxtiyor sezgan xonaga ko'zi tushishi bilanoq, yuragi orziqib ketdi. Bu yerda ham hech narsa o'zgarmagandi. Striklend atrofdagi narsalarga beparvo edi. Ustaxonadagi sharoitni Struve artistona tuzgandi. Tasavvurida rassom zoti qanday yashashi lozim bo'lsa, ustaxonani xuddi o'shanday jihozlagandi. Devorlarning u yer-bu yerida qadimgi kimxob qoplangan, royal ustida bir bo'lak oxori ketinqiragan

shoyi tashlab qo'yilgan. Bir burchakda Venera Miloskaya, boshqa burchakda esa Venera Meditseyskaya suratining nusxalari ganch aralash loydan ishlangan bir necha barel'eflar ham shu yerda. Velaskesovning Rimda ishlangan в Ыннoкentий Хв Ёкning nusxasi ham zarhal ramkaga olingan, shuningdek, o'zining qator rasmlari osib qo'yilgan. Bu rasmlar ham odamning havasini keltiradigan ajoyib ramkalarga olingan. Struve doimo o'z didi bilan juda faxrlanardi. U rassomning ustaxonasining romantik muhitini ehtiros bilan sevardi. Hozir bu narsalarning barchasi ham yuragiga sanchilgan xanjarday unga azob berardi. U beixtiyor ravishda uyidagi eng bebaho buyumlardan biri Lyudovik XV uslubidagi stolni naribroq itardi. Shunda to'satdan yuzi devor tomonga o'girib qo'yilgan rasmga ko'zi tushdi. Bu Dirk, odatda, ishlaydigan rasmlarga qaraganda kattaroq hajmli asar edi. Dirk rasmning oldiga borib o'ziga qaratdi. Rasmda qip-yalang'och ayol tasvirlangan edi. Uning yuragi tez-tez urib ketdi. Bu Striklendning asari ekanligini darhol angladi. U rasmni otib yubordi. Striklend bu rasmni nega tashlab ketdi o'zi? Rasm yuz tomoni bilan yerga tushdi. Kimning asari bo'lishidan qat'i nazar, Dirk uni yerga tashlab qo'ya olmasdi. Shu ondayoq undagi qiziqish kuchaydi. Rasmga yaxshiroq razm solish uchun uni moslamaga o'rnatdi-da, o'zini bir necha qadam orqaga tashladi.

Dirkning nafasi qaytib ketdi. Rasmda divanda yotgan ayol tasvirlangan, uning bir qo'li boshi ostida, ikkinchi qo'li esa tanasi bo'ylab bamaylixotir cho'zilgan. Bir tizzasi sal bukilgan, boshqasi esa cho'zilib yuborilgan holda aks ettirilgan edi. Bu mumtoz ko'rinish edi. Struvening ko'z oldi qorong'ilashib, hammayog'i jimirlab ketganday bo'ldi. Bu Blansh edi. Alam, rashk, g'azab uning nafasini bo'g'ib qo'ydi. Nimalardir deb qichqirar, mushtlarini tugib ko'rinmas dushmanga tahdid solmoqchiga o'xshardi. U o'zini yo'qotib qo'ygandi. Bu endi quyushqondan chiqib ketgan narsa edi, ko'tara olmasdi buni. Atrofga alanglab rasmni hozirning o'zidayoq dabdala qilib tashlaydigan biror narsa qidirardi. Bu ishga yaraydigan biror yarog' topa olmadi. Asboblari turadigan joydan ham durustroq narsa topmadi. Aqlni yo'qotguday holatda, jazavada edi. Nihoyat u qidirgan narsasini - katta shpatelni topdi-da, zafar qozongan odamday qichqirib unga yopishdi. Xuddi xanjarni ushlaganday uni boshi uzra ko'tarib rasmga tashlandi. Bu voqeani hikoya qilib berarkan, Struve tasvirlash qiyin bo'lgan hayajonga tushdi, qo'lga ilingan pichoqni oldi. So'ng uni bir narsaga urmoqchiday qisib ushladi, lekin shu ondayoq uni tashlab yubordi, pichoq jiringlab polga tushdi. Struve menga gunohkorona tabassum qildi-da, jim bo'lib qoldi.

- Davom etaver, - dedim unga.

- Bilmadim meni nima jin urdi. Men endigina rasmni burdalab tashlamoqchi bo'lib turganimda to'satdan tushunib qoldim.

- Nimani?

- Rasmni-da. Bu haqiqiy san'at asari edi. Unga qo'l tekkiza olmay qoldim. Qo'rqib ketdim.

U yana jim bo'lib, menga og'zini ochganicha angrayib qarab qoldi. Ko'm-ko'k ko'zlari go'yo qinidan chiqib ketguday alpozda edi.

- Bu g'aroyib, hayratomuz asar edi. Meni qaltiroq bosib, qo'rqib ketdim. Dahshatli jinoyatga qo'l urib qo'yishimga sal qolgan ekan.

Rasmga olisroqdan tikilmoqchi bo'lganimda haligi shpatelga qoqilib ketdim. Dahshat!

Qandaydir daqiqada Struvening hayajoni menga ham o'tdi. Nazarimda, men butunlay boshqa olamga, barcha narsalar ayqash-uyqash bo'lib yotgan olamga kirib qolganday angrayib qoldim. Struve rasm to'g'risida so'zlab bermoqchi bo'lar, lekin uning fikri poyintar-soyintar chiqar, nima demoqchi ekanligini idrok etishga intilardim. Striklend o'zi bilan Struveni bog'lab turgan barcha yo'llarni parcha-parcha qilib tashlagandi. U o'zligini emas, balki o'zining kuch-quvvatga to'lgan yangi, hali hech kim idrok etmagan qalbini ham topgandi. Bu oddiygina rasm emasdi, mo'jiza darajasidagi san'at asari, xayolotni hali yurilmagan so'qmoqlar, kengliklarga boshlaydigan tamomila yangi rasm edi.

Men gapdonlikka berilib ketdim, shekilli, (Odam hayajonlanayotganda xuddi roman qahramoni singari gapirishini kim bilmaydi deysiz.) U ilgari o'ziga ma'lum bo'lmagan tuyg'ularni ifodalashga harakat qildi va buni oddiy so'zlar bilan tasvirlashning evini qila olmay balandparvozroq so'zlarga intilgan. Menga faqat uning nutqidagi bir narsa ravshan edi. Odamlar go'zal so'zini shu qadar beparvo talaffuz etadilarki, natijada bu so'z o'z ma'nosini yo'qotadi-da, fikr yuritilayotgan narsa go'zalligi va ulug'ligidan mahrum bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda odamlar ko'ylak, it, nasihatni go'zal deb tasvirlashadi, haqiqiy go'zallikka duch kelishganda, uni ifodalashga so'z topolmay qoladilar. Ular o'zlarining mayda va arzimaz fikrlarini yasama pafosga o'rab bera boshlaydilar, bu holat ularning ta'sirchanligini o'tmaslashtiradi. Xuddi tovlamachi odam yasama ko'tarinkilik bilan o'z fikrlarini yashirishga uringanday holat ro'y beradi. Samimiy hazilkash va qalbi toza Struve san'atni chin dildan sevar va yaxshi idrok etardi. San'at uning uchun xuddi dindor odamga xudoday muqaddas narsa edi. Haqiqiy san'at asarini ko'rganda qo'rqib titrab ketardi.

- Striklend bilan uchrashib qolganingda nima deding?

- Men bilan birga Gollandiyaga ketishni taklif qildim.

Men lol bo'lib qoldim va telbanamo Struvega tikildim.

- Biz ikkalimiz Blanshni sevadik. Oyimning xonadonida uning uchun ham joy topilardi. Nazarimda, sodda, bechorahol odamlar orasida yashash uni tinchlantirgan bo'lardi. Shuningdek, ular orasida ko'pgina foydali narsalarni o'rganib olardi.

- U qanday javob berdi?

- Kulib qo'ydi va chamamda meni ahmoq deb o'yladi. Keyin esa bunday bo'lmag'ur ishlarga xohishi yo'qligini bildirdi.

Men esa Striklend taklifidan voz kechishini boshqacharoq ifodalashi lozimmasmidiykin deb o'ylab qoldim.

- U Blanshning portretini menga berdi.

Men Striklend nima uchun bunday qilganiga hayron qoldim, lekin lom-mim demadim. Biz anchagacha jim qoldik.

- Uyingdagi narsalaringni nima qilding? - so'radim nihoyat undan.

- Yahudiy olibsotarni chaqirib keldim. Narsalarimga yomon haq to'lamadi. Rasmlarni esa o'zim bilan olib ketaman. Rasmlar va kiyim-bosh va bir necha kitoblar solingan chamadondan boshqa hech narsam qolgan yo'q.

- Uyingga ketayotganing yaxshi bo'lyapti.

O'tmish bilan xayrlashishgina uni qutqarib qolishi mumkinligini tushunardim. Ehtimol, u hozirgi kunlarda g'am-alamlarga chidolmaydigan darajadadir, vaqt o'tishi bilan esa hammasini unutar va yana hayot ikir-chikirlariga o'ralashib ketar. U hali yosh, oradan yillar o'tgach, boshiga tushgan baxtsizliklarni eslab yurar. Ertami-kechmi biror durustroq golland ayoliga uylanib baxtli bo'lib ketar. U hali umri mobaynida yana ko'pdan-ko'p yomon rasmlar ishlashi mumkinligi haqidagi fikr yodimga kelib kulib qo'ydim.

Ertasiga uni Amsterdamga kuzatib qo'ydim.

Qirqinchi bob

O'z ishlarim bilan band bo'lganligim bois, butun oy mobaynida bu g'amli tarixni yodga tushiradigan biror kimsani uchratmadim, bora-bora bularning barchasi yodimdan ham ko'tarilib ketdi. Lekin kunlardan bir kun qayoqqadir shoshilibroq ketayotgan

vaqtida ko'chada Striklend orqamdan yetib oldi. Uning qiyofasi men unutilib yuborgan dahshatli hodisani esimga tushirdi va to'satdan bularning barchasiga sababchi bo'lgan odamga nafratim qo'zib ketdi. Unga imo qilib qo'ydim-da - loqal imo bilan so'rashmaslik bolalik bo'lur edi - qadamimni tezlatdim. Lekin oradan biror daqiqa o'tgach, yelkamni ushlayotganini his etdim.

- Judayam shoshayapsizmi? - samimiy so'radi Striklend.

Uning xarakterli xususiyati o'zi bilan uchrashishni, gaplashishni istamagan odamlarga samimiy munosabatda bo'lishdir. Mening unga nisbatan sovuq alpozda imo qilishim zarracha xafa qilmagandi uni.

- Ha, - dedim rasmiy muomala qilib.

- Sizni biroz kuzatib qo'yay, - dedi u.

- Nega?

- Suhbatingizdan lazzatlanish uchun.

Men indamadim, u ham men bilan yonma-yon keta boshladi. Chamasi, chorak chaqirim shunday ketdik. Ahvol kulgili edi. Lekin biz idora tovarlari do'koni oldidan chiqib qoldik. Ehtimol qog'oz kerak bo'lib qolar, deb do'konga kirmoqchi bo'ldim. U bilan ajrashib ketishga yaxshigina bahona edi bu.

- Men bu yoqqa kiraman, - dedim unga, - yaxshi qoling.

- Men sizni kutib turaman.

Men yelkamni qisib qo'ydim-da, do'konga kirib ketdim. Lekin shu ondayoq, fransuz qog'ozi sotib olishga arzimaydi. Hamonki, hiylam ish bermadimi, keraksiz narsani sotib olishning hojati yo'q, deb o'yladim. Yana nimanidir so'radim, yo'q javobini eshitgach, ko'chaga chiqdim.

- Qidirgan narsangizni sotib oldingizmi?

- Yo'q.

Biz yana jimgina oldinga yurib maydonga chiqdik. Mazkur maydonga bir necha ko'cha kelib birlashardi. Men to'xtab, so'radim.

- Siz qaysi tomonga?

- Siz qayoqqa bo'lsa men ham o'sha tomonga, - deb kuldi.

- Men uyga ketyapman.

- Men uyingizga kirib tamaki chekib olaman.

- Menimcha, siz taklifimni kutganingiz yaxshi bo'larmidi, - sovuqqina javob berdim.

- Albatta, bunga ishonchim komil bo'lganda shunday qilardim.

- Hov anavi devorni ko'ryapsizmi? В Ъ”so'radim undan.

- Ko'ryapman.

- Unday bo'lsa men sizni ko'rishni ham, gaplashishni ham istamasligimni ko'rishingiz kerak deb o'ylayman.

- E'tirof etishim kerakki, men buni sezgandim.

Chidab turolmay pishqirib yubordim. Hamma gap shundaki, meni kuldirishga majbur etadigan odamlardan nafratlanish qo'limdan kelmasdi. Lekin hozir o'zimni qo'lga ola bildim.

- Siz razil odamsiz. Baxtinga sizdan ko'ra yaramasroq odamni umrim mobaynida boshqa uchratmaganman. Sizdan jirkanadigan, ko'rishga ko'zi yo'q odam nega kerak bo'lib qoldi?

- Qiziq, nega endi men to'g'rimdagi sizning fikringizga qiziqadi deb xomxayol qilyapsiz?

- Jin ursin, - dedim g'azab bilan. Men keltirgan bahonalar menga obro' keltirmasligini sezib qoldim. - Men shunchaki sizni ko'rishni ham istamayman.

- O'zingizni yo'ldan urishimdan qo'rqayapsizmi?

Ochig'ini aytsam, o'zimni kulgili ahvolda his etayotgandim.

U menga zimdan istehzo bilan tikilib turardi, o'zimni qo'yarga joy topolmay qoldim.

- Hozirgi vaqtda nima qilishingizni bilolmay qolgandirsiz?

- Agar sizning menga qarz berishingizga ishonsam, o'zimni to'nka deb hisoblardim.

- Hamonki siz yaltoqlik yo'lga o'tgan ekansiz, mazangiz qochipti shekilli.

Og'zi qulog'iga yetganча kuldi.

- Men baribir sizga yoqaman, axir ahyon-ahyonda bo'lsa-da, askiya qilib-shingizga imkoniyat yarataman-ku.

Men kulib yubormaslik uchun lablarimni tishladim. U haqiqatni aytayotgandi. Haqiqatan ahmoq bo'lsa ham gapdon kishilar menga yoqardi. Men endi faqat irodamni qo'lga olish orqaligina unga nisbatan nafratimni jilovlay olishimni aniq his etdim. O'zimning ma'naviy beqarorligimdan o'kindim. Mening Striklendga berayotgan tanbehlarim yasamaga o'xshab ko'rinayotgandi. Hamonki, buni o'zim sezib turganimdan sezgir Striklend muqarrar ravishda fahmlagan. Shubhasiz, u ustimdan kulayotgandi. Men unga e'tiroz bildirib o'tirmay, o'z g'ururimni indamay va yelkalarimni qisganча saqlab qolishga harakat qildim.

Qirq birinchi bob

Biz men yashaydigan uy oldigacha yetib keldik. Uni uyga taklif qilmay, miq etmay zinadan ko'tarila boshladim. U orqamdan qolmay yurib kelardi. Uyimda birinchi marotaba bo'lishi edi. Ko'z ko'rganda quv naydigan darajaga keltirgungacha ancha mehnat sarflangan xonaning saranjom-sarishtaligiga ham e'tibor bermadi. Stol ustida tamaki solingan quticha turardi. U kirishi bilanoq, mundstugiga tamaki to'ldirib, qulay oromkursiga emas, stulga, shunda ham qiyshayibroq o'tirdi.

- Hamonki, uyda o'r'nashib olishga qaror qilgan ekansiz, nega oromkursiga o'tira qolmadingiz? - g'azablanib so'radim.

- Nega mening qulay o'r'nashib o'tirishim to'g'risida tashvish chekyapsiz?

- Sizni emas, o'zimni o'ylayapman. Kimdir nobop stulda o'tirsa, men o'zimni noqulay his etaman.

U pishqirib qo'ydi, lekin o'rnidan qo'zg'almadi, miq etmay chekaverdi. Menga e'tibor ham bermay, chamasi, o'z xayollari bilan band edi. Nima uchun bu yerga kelganigа tushuna olmay hayron edim.

Kuzatuvchanlik ko'p yillik odatiga aylangan yozuvchi ham o'zini kuzaB-tishayotganini, o'rganishayotganini sezib qolsa, g'alati holatga tusharkan. Qabohatni kuzatishdan oladigan artistona mamnuniyat o'zini ham cho'chitib qo'yarkan. Sirasini aytganda, uning halolligi ayrim nomaqbul harakatlarni qoralashdan ko'ra, ularning sabablarini ochish ko'proq qiziqtirishini e'tirof etishga olib keladi. Teran va yorqin yaratilgan razil odam xakteri yozuvchini ko'proq o'ziga jalb etadi. Menimcha, Shekspir oy nuriday musaffo Dezdemonaga qaraganda Yagoni yaratayotganda ko'proq lazzatlangan bo'lsa kerak. Ehtimol, yozuvchi ahli tovlamachi va yaramas odamlarning obrazlarini yaratayotganda tabiat tomonidan o'ziga joylangan, lekin madaniy dunyo urf-odatları va qonunları

tufayli ong ostiga yashiringan tuyg'ularni qanoatlantirishga ham harakat qiladi. Fantaziyasi orqali yaratayotgan obrazlariga o'zidagi вЂњmen вЂњning bir qismini ham hadya etadi. Uning bu quvonchi ozodlik quvonchi hamdir.

O'zuvchi hukm chiqarishdan ko'ra ko'proq o'rganishga da'vat etilgan.

Striklend menda beqiyos qo'rquv, shu bilan birga qandaydir sovuq qiziqish uyg'otardi. U men uchun jumboq edi, shu bilan birga o'ziga boshpana berib, mehr ko'rsatgan odamlarni fojiga olib kelgan harakatining sababini bilishga qiziqardim. Va men pichoqni ustalik bilan uning yuragiga urdim.

- Struvening aytishicha, xotining surati ishlagan barcha asarlaringiz ichida eng yaxshisi emish.

Striklend mundshtugini og'zidan chiqardi, ko'zlarida yengil tabassum zuhr etdi.

- Ha, uni chizish juda qiziqarli bo'ldi.

- Nega rasmni unga berdingiz?

- Rasmni tugatdim, shuning uchun u menga kerak emas.

- Bilasizmi, Struve uni tilka-pora qilib yuborishiga sal qolibdi.

- Rasmni unchalik uddalay olmaganman.

U bir necha daqiqa jim turdi, so'ng mundshtukni og'zidan chiqarib kuldi.

- Bilasizmi, o'sha meshqorin mening yonimga keldi.

- Nahotki, uning taklifi sizga ta'sir qilmadi?

- Yo'q. Bu g'oyat ahmoqona ish bo'lur edi.

- Siz uning hayotini barbod qilganingizni unutib qo'ygansiz, shekilli, - dedim men.

U o'y surib soqolini tutamladi.

- U juda yomon rassom.

- Lekin juda yaxshi odam.

- Va ajoyib oshpaz, - masxaraomuz dedi Striklend.

Uning toshbag'irligida noinsoniy nimadir bor edi, men u bilan xushmuomala munosabatni yig'ishtirib qo'ygandim.

- Men azbaroyi qiziqqanimdan so'rayapman, ayting-chi, Blansh Struve vafot etgandan keyin ozgina bo'lsa-da, vijdongingiz qiynaldimi?

Men uning yuz ifodasini diqqat bilan kuzatib turdim, lekin unda zarracha o'zgarish sezmadim.

- Nima sababdan vijdonim qiynalarkan?

- Hozir sizga bir necha dalillarni keltiraman. Siz o'lim yoqasida edingiz, Dirk Struve sizni o'z uyiga olib keldi. U sizni xuddi bolasiday parvarish qildi. Vaqti, pullari, butun imkoniyatini qurbon qildi. O'lim changalidan qutqarib qoldi.

Striklend yelkasini qisdi.

- Bechora faqat birovlariga yaxshilik qilishni istaydi. Bu hayotining ma'nosi.

- Siz unga tashakkur bildirishga majbur emassiz, deb faraz qilaylik, lekin siz uning xotini ajratib olishga majburmidingiz? Siz paydo bo'lmasingizdan oldin ular baxtiyor hayot kechirishayotgan edi. Nega siz ularni tinch qo'ymadingiz?

- Nega siz ular baxtiyor hayot kechirishgan deb o'ylayapsiz?

- Bu ko'rinib turgan narsa edi.

- Muncha aqlli bo'lmasangiz? Sizningcha, ayol o'zi uchun eri qilgan ishni kechirishga qodir edimi?

- Bu bilan nima demoqchisiz?

- U qanday qilib xotiniga uylanganini bilasizmi?

Men boshimni sarak-sarak qildim.

- Blansh qandaydir rim knyazining xonadonida tarbiyachi bo'lib ishlar ekan, xo'jayinning o'g'li uni buzib qo'yibdi. Blansh yigit menga uylanar deb o'ylar ekan. Ular esa qizni ko'chaga haydab yuborishibdi. Blansh homilador bo'lib qolgan ekan, o'zini o'ldirmoqchi bo'lganda, Struve uni ko'chadan topib, uylanibdi.

- Uning ruhiga to'g'ri keladigan ish bu. Men hayotda bu qadar yumshoqko'ngil odamni ko'rmaganman.

Men ko'pincha bir-biriga sira o'xshamaydigan odamlarni nima birlashtirdi ekan, deb hayron bo'lardim, lekin bunday tafsilot xayolimga ham kelmagandi. Dirkning xotiniga bo'lgan favqulodda sevgisining sababi shu ekan-da. Uning xotiniga munosabatida ehtirosdan ko'ra boshqacharoq narsa bor edi. Ayolning o'zini tutishida, nazarimda, men izohlashim qiyin qandaydir holat yashiringan edi. Bu narsa uyatli sirni yashirish istagi bo'lganligini endigina tushunib yetdim. Uning osoyishtaligi hozirgina dahshatli bo'rondan qutulgan orolning tinchligiga o'xshar ekan. Uning quvnoqligi ham zo'raki quvnoqlik bo'lgani ma'lum bo'lib qoldi. Striklend meni hayron qoldirgan xulosasi bilan o'ylarimga chek qo'ydi:

- Ayol zoti erkakning o'ziga nisbatan yomonligi, qahr-g'azabini kechirishi mumkin, lekin uning qurbonligini kechira olmaydi.

- Bu xavfdan qo'rqmasangiz ham bo'ladi.

Uning lablari salgina qimirlab qo'ydi.

- Siz hammavaqt chiroyli so'z uchun nuqtai nazarlaringizni ham qurbon qilaverasiz, - dedi u.

- Bola nima bo'ldi?

- Ular uylanishganidan uch yoki to'rt oy o'tgach, bola o'lik tug'ilgan.

Shu onda men uchun doimo jumboq bo'lib kelayotgan narsani so'radim.

- Marhamat qilib ayting-chi, nima sababdan siz Blansh Struve bilan qiziqib qoldingiz?

U ancha vaqtgacha javob bermadi, endi savolimni qaytarmoqchi bo'lib turganimda:

- Qayerdan bilaman? - dedi nihoyat. - U meni jinidan yomon ko'rardi. Bu juda qiziq edi-da.

- Tushunaman.

- Jin ursin, men uni istab qoldim.

Lekin shu ondayoq u o'zini tutib oldi-da, kulimsirab menga qaradi.

- Avvaliga u qo'rqib ketdi.

- Siz unga nima dedingiz?

- Nega? Buning hojati bormidi? U shundoq ham bilardi. Men unga bir og'iz ham so'z aytmadim. U mendan qo'rqardi. Pirovard-natijada esa uni zabt etdim.

Gapirib berish ohangidan uning ayolni egallashga bo'lgan ehtirosi nihoyatda kuchli bo'lganligini angladim. Beixtiyor titrab ketdim.

Bu odamning butun hayoti moddiy narsalarga befarqlik bilan o'tayotgandi. Badani, chamasi, vaqt-vaqti bilan ruhidan shafqatsiz

o'ch olib turardi. Blansh voqeasida ham o'z ehtirosini jilovlab ololmay, minnatdorlik tuyg'usi va aql-idrokni ulotirib tashlab munosabatda bo'lgan.

- Uni o'z eridan tortib olish sizga nima uchun kerak bo'lib qoldi?

- Men buni istamaganman, - javob berdi qovog'ini solib. - Ayol men bilan birga ketishini aytganda, men ham Struvedan kam hayron bo'lganim yo'q. Men unga jonimga tekkaningdan keyin lash-lushingni yig'ishtirishga to'g'ri keladi deb aytdim. U bunga roziligini bildirdi. - U biroz sukut saqladi. - Uning badani hayratomuz edi. Men uning yalang'och badanini chizmoqchi bo'ldim. Portret bitganidan keyin esa u meni qiziqirmay qo'ydi.

- U esa butun vujudi bilan sevgan ekan-ku.

U o'rnidan turib ketdi va xona bo'ylab u yoqdan-bu yoqqa yurdi.

- Men sevgiga zor emasman. Bunga mening vaqtim yo'q. Sevgi bu zaiflik. Lekin men erkakman, ba'zida ayol kishini ko'nglim tusab qoladi. Ehtirosimni qondirganimdan keyin esa men boshqasini istayman. Men o'z istagimni jilovlab turolmayman, lekin uni ko'rgani ko'zim yo'q. U mening ruhimni jilovlaydi. Menga hech qanday narsa xalaqit bermaydigan, o'zimni butkul ishga bag'ishlaydigan vaqtlarni orzu qilaman. Ayollarning qo'llaridan sevishdan boshqa hech narsa kelmaydi. Sevgiga ular qanchalik ahamiyat berishlarini faqat xudo biladi. Ular bizni hayotdagi asosiy narsa - sevgi deb ishonitirmoqchi bo'lishadi. Lekin sevgi arziyas narsa. Men qo'msash va hirsni bilaman. Bu tabiiy, sevgi esa kasallik. Ayollar mening ehtirosimni qondirish uchungina mavjud, lekin men ularning yordamchi, do'st, hamkor bo'lish to'g'risidagi ahmoqona da'volariga chiday olmayman.

Men hech qachon Striklendning bu qadar ko'p va bu qadar qahr-g'azab bilan gapirganini eshitmaganman. Lekin men hozir ham avvalgidek uning so'zlarini qanday bo'lsa, shundayligicha, aniq yetkazishga harakat qilayotganim yo'q. Uning so'z boyligi kambag'al, chiroyli so'zlash qobiliyati ham unda butunlay yo'q edi. Shu tufayli ham uning fikrlarini yuzidagi o'zgarishlari, kitoblari va imo-ishoralari orqali ifodalashga to'g'ri keldi.

- Siz ayollar qul, erkaklar quldor bo'lgan davrlarda yashasangiz bo'larkan, - dedim men.

- Ha, men shunchaki risoladagi erkakman, xolos.

G'oyat jiddiy tarzda aytilayotgan bu gapga kulmaslikning iloji yo'q edi. Lekin Striklend uying u burchagidan bu burchagiga xuddi qafasdagi yirtqichdek borib kelarkan, yuragidagi gaplarini tushuntirishga harakat qilardi.

- Agar ayol sizni sevsa to qalbingizni egallamaguncha tinib-tinchimaydi. U o'z va shu tufayli ham to'la hukmronlik qilish ishtiyoqi bilan yonadi. Bundan kamiga u rozi emas. Aqli tovuqcha bo'lmagan ayollarning mavhumroq narsalarga farosati yetmaydi. U turmush ikir-chikirlari bilan andarmon, barcha mukammal narsalar uning rashkini qo'zg'otadi. Erkakning yuragi koinotning yuksak kengliklariga intiladi, ayol esa uni hisob-kitob daftarchasining ichiga yashirmoqchi bo'ladi. Xotinimni eslaysizmi? Blansh ham tez orada unga o'xshadi-qoldi. Hayratlanarli sabr-matonat bilan meni ham bog'lab olishga tayyorlanardi. U meni o'zining darajasiga tushirmoqchi bo'ldi. U men haqimda biror narsa bilishni istamasdi, faqat bus-butun unga taalluqli bo'lishimni istardi. Axir u mendan nariroqda bo'lishdan boshqa barcha xohishlarimni bajarishga tayyor edi.

Men anchagacha jim o'tirdim.

- Siz uni itqitib yuborganingizdan keyin nima qilishi kerak edi deb o'ylaysiz?

- U Struvening yoniga qaytib borishi mumkin edi, - jahl bilan javob berdi u. - Struve uni qabul qilishga rozi edi.

- Ablahona mulohaza, - javob berdim. - Qo'ying, bunday masalalar bo'yicha siz bilan muhokama yuritish quyosh botishini so'qir tug'ilgan odamga ta'riflash bilan barobar.

U yurishdan to'xtab, menga jirkanib qaradi.

- Nahotki, sizga Blansh Struvening hayot yoki o'lganligi baribir bo'lsa?

Men o'ylanib qoldim, zero men bu savolga iloji boricha halol javob bergim kelardi.

- Ehtimol, men shafqatsiz odamdirman, shu boisdan uning o'limi meni judayam g'amga toldirgani yo'q. Hayot unga ko'p yaxshiliklar ato etdi. Bularning barchasi ma'nisiz shafqatsizlik tufayli barbod bo'lgani dahshatlidir. Uning fojiasiga nisbatan loqaydligim menga sharaf keltirmaydi.

- Sizning qarashlaringiz dadil, lekin ularni himoya qilishga jasoringiz yetishmaydi. Hayotning bahosi yo'q. Blansh Struve men tashlab ketganim uchun emas, balki tantiq va o'zini tutolmaydigan ayol bo'lgani uchun o'zini o'ldirdi. Lekin u to'g'rida gapirish yetar, zero, Blansh unchalik muhim shaxs emas. Yuring, men sizga o'z rasmlarimni ko'rsataman.

U meni nima bilandir chalg'itish kerak bo'lgan boladay muomala qilardi. G'azabim qo'zg'agandi, lekin bu g'azab unga nisbatan emas, ko'proq o'zimga tegishli edi. Struvelar juftligining Monmartrdagi ustaxonada baxtiyor hayot kechirishlari oqko'ngil, samimiy, mehmondo'stliklari hamon ko'z o'ngimdan ketmasdi. Dahshatli, rahmsiz tasodif bularning barchasiga barham berdi. Lekin eng dahshatli narsa shundaki, atrofdagi hech narsa o'zgarmadi. Hayot o'z yo'lida davom etardi, bu baxtsizlik hech kimning yuragida hech qanday iz qoldirmadi. Dirk mulohazakor emas, qiziqqon odam bo'lganligi bois, tez orada o'z tashvishlarini unutib yuborar deb o'ylagandim. Lekin Blansh... u bolaligida qanday shirin xayollar surganiykin? Blansh bu dunyoda nima uchun yashadi. Bularning hammasi naqadar ma'nisiz va ahmoqona.

Striklend shlyapasini qidirib topdi-da, menga tikilib qaradi.

- Borasizmi?

- Nega siz men bilan aloqa qilishda davom etayapsiz? - so'radim undan. - Axir sizni ko'rgani ko'zim yo'qligini, sizdan nafratlanishimni bilasiz-ku.

U samimiy kulimsiradi.

- Sizning men to'g'rimdagi fikringizga tupirishimni bilganingiz uchungina g'azablanasiz mendan.

G'azabdan qizarib ketganimni sezdim. Yo'q, bu odam o'zining shafqatsiz xudbinligi nafrat uyg'otishini tushunishga qodir emas. Men loqaydlikni ko'ksiga qalqon qilib olgan odamni nishonga olib, dabdalasini chiqarishni mo'ljallardim-u, lekin afsuski, uning so'zlarida haqiqat uchqunlari ham bor edi. Axir biz boshqalar ustidan hukmronligimizni ko'proq ongsiz ravishda ularning bizning fikrimizga qanday munosabatda bo'lishlariga qarab belgilaymiz, ta'sirimizga tushishni istamaydiganlarni yomon ko'ra boshlaymiz. Inson g'ururi uchun bundan ko'ra shafqatsizroq alam yo'q. Lekin men Striklendning so'zlari ta'sir qilganini bildirib qo'yishni istamasdim.

Insonga boshqa odamga nisbatan iltifotsizlik ko'rsatish, mensimaslik huquqi beriladimi? - bu savol undan ko'ra ko'proq o'zimga qaratilgan edi. - Odam juda mayda narsalarda ham boshqalarga bog'liq, aloqador. Faqat o'zi uchun yashash mumkin bo'lmagan narsa. Ertadir-kechdir odam qarib, horib-charchab va xastalangan bo'lsa-da, yana to'daga qaytadi. Yuragingiz tinchlik va osoyishtalik istab qolgan vaqtda o'zingiz uyalib qolasiz. Siz mumkin bo'lmagan narsani qidirasiz. Yana qaytarib aytamanki, odam

ertami-kechmi zerikib, boshqalar bag'riga qaytadi.

- Yuring, rasmlarimni ko'ramiz.

- Siz hech o'lim to'g'risida o'ylaysizmi?

- Nega? U bunga arzimaydi.

Men hayratlanib unga tikilib qoldim. U mening oldimda qimir etmay, ko'zlarida istehzo zuhr etib turardi. Lekin shunga qaramay, men uning qalbida to'satdan yuksak maqsadga intilgan otashin, ezilgan ruh yashiringanini sezib qoldim. Bir daqiqa ichida tinimsiz izlanayotgan, qandaydir yuksak narsalarga intilayotgan odam qiyofasini ko'rdim. Men uvadasi chiqib ketgan kostyum kiygan, katta burunli, sariq soqolli, sochlari hurpaygan, ko'zlari yonib turgan, g'alati qiyofali odamni emas, uning siymosida go'yo tanasiz ruhni ko'rdim.

- Xo'p, mayli, yuring, rasmlaringizni tomosha qilamiz, - dedim unga.

Qirq ikkinchi bob

Negaligini bilmadim-u, lekin, to'satdan Striklend rasmlarini menga ko'rsatgisi kelib qoldi. Bundan judayam xursand bo'ldim.

Odamning qandayligi ishlarida ayon bo'ladi. Ko'pchilik o'rtasida esa o'zini qanday ko'rsatishni xohlasa shunday ko'rsatishga harakat qiladi. Uning mayda va ongsiz ravishda qilgan harakatlari va yuz ifodasi orqaligina u to'g'risida to'g'ri xulosaga kelish mumkin. O'ziga niqob kiyib yuradigan odam vaqt o'tishi bilan bu niqobga o'rganib qoladi va haqiqatan ham avvaliga qanday ko'rinmoqchi bo'lsa, o'shanga o'xshab qoladi. Lekin o'z kitobi va rasmlarida u o'zini himoya qila olmaydi. Uning da'volari esa havoyiligini ko'rsatadi. Tarasha tarashaligicha qoladi-da. Hech qanday kuchanishlar o'rtamiyona asarni oliy asarga aylantira olmaydi. Didli zarshunos eskizdayoq uni yaratgan rassomning qalbini ko'ra oladi.

Yashirib o'tirmayman, son-sanoqsiz zinalardan Striklendning qiya shiftli boloxonasiga ko'tarilayotganimizda juda hayajonlandim.

Menga ajoyib kashfiyot ostonasida turgandek tuyulayotgandi. Nihoyat uning xonasiga kirganimda hammayoqqa qiziqib alanglay boshladim. Nazarimda xona avvalgidan ko'ra kichikroq va yalang'ochroq tuyuldi. ВЪНЪQiziq, - o'yladim ichimda, - tanish rassomlarim bu xona to'g'risida mahobatli ustaxonalarda ishlovchi, qurshab olgan muhit didga mos kelmasa, ijod etib bo'lmaydi, deb fikrlovchi tanish rassomlarim bu xona to'g'risida qanday fikrda bo'lisharkinbЪk.

- Anavi yerda turing. - Striklend menga rasmlar yaxshiroq ko'rinadigan nuqtani ko'rsatdi.

- Siz ehtimol jim turishimni afzal ko'rarsiz, - so'radim undan.

- Albatta-da, jin ursin sizni, tilingizni tiyib turing.

U rasmni mol'bertga o'rnatib, ikki daqiqalar chamasi tomosha qilishimga imkoniyat berar, so'ng mol'bertga boshqa rasmni qo'yardi. U o'ttizga yaqin rasmini ko'rsatdi. Bular ijodni boshlagan davr, olti yil mobaynida yaratgan asarlari edi. U hali birorta asarini ham sotmagan. Rasmlarining katta-kichikligi har xil edi. Kichikroqlari natyurtmortlar, kattaroqlari manzarali rasmlar edi. Bular orasida oltitaga yaqin portret asarlari ham bor.

- Mana hammasi shu, - dedi u nihoyat.

Bu rasmlarning go'zalligi va favqulodda o'ziga xosligini darhol idrok eta olganimni tezroq unga aytgim kelardi. Mazkur asarlarning ko'pchiligini yana ko'rganimdan keyin (ayrimlarini esa ilgariroq reproduksiyalardan ko'rgan edim) ilk marotaba tomosha qilgan paytimda ulardan hafsalam pir bo'lganiga endi o'zim ham hayron bo'layotgandim. O'sha vaqtda boshimdan kechirganim hayajonlanish ham chinakam san'at asari ta'siri ekanligini ham fahmlamabman. Striklend asarlari meni sarosimaga solib qo'yibdi. O'shanda uning birorta asarini sotib olish xayolimga kelmagani uchun o'zimni kechira olmayman. Baxtli tasodifni qo'ldan boy bergandim. Ularning ko'pchiligi muzeylardan joy oldi, boshqalari badavlat homiylarning kolleksiyalariga qo'shildi. Men o'zimni oqlashga harakat qilaman. Nazarimda, mening yaxshigina didim bor, ammo unga originallik yetishmaydi.

Rassomchilikda ko'p narsalarga aqlim yetavermaydi va doimo boshqalar yurgan yo'ldan yuraman. O'sha paytlarda men impressionistlarga moyil edim. Sisley va Deg asarlarini qo'lga kiritishni orzu qilardim, Mone asarlaridan lol bo'lardim. Uning вЪНЪOlimpiyaвЪНЪ asari yangi davrning shoh asari bo'lib tuyulardi, вЪНЪMaysa ustidagi nonushtavЪНЪ esa butun qalbimni lol etgandi. Bu asarlarni rassomchilikdagi eng keyingi kashfiyotlar deb xayol qilardim.

Striklend menga ko'rsatgan rasmlarni sharhlab o'tirmayman. Bunday sharhlar doimo odamni zeriktiradi, bundan tashqari, uning rasmlarini rassomchilikdan xabardor odamlarning hammasi biladi. Endilikda, Striklend san'ati zamonaviy rassomchilikka ulkan ta'sir ko'rsatgani, uning rassomchilikda tamomila yangi yo'ldan yurganligi barcha tomonidan e'tirof etilgan bir vaqtda, uning rasmlarini ilk marotaba ko'rayotgan odam ham ruhan bu asarlarni ko'rishga tayyor bo'ladi. Men esa umrim bino bo'lib, bunday rasmlarni mutlaqo ko'rmagandim. Shu tufayli bo'lsa kerak, Striklendning rasm ishlash texnikasi judayam to'pori bo'lib tuyulgandi. Eski rassomlarning asarlarini ko'raverib, o'rganib qolgan, Engr yangi davrning ulug' rassomi deb ishongan men uchun Striklend qobiliyatsiz rassom degan qarorga kelgandim. Rassomchilikdagi soddalik uning maqsadi ekanligini fahmlamagandim. Esimda, natyurtmortlarining birida dumaloq idishning shakli qiyshaygan holda, ichidagi apelsinlar ham beli ichiga botgan holda tasvirlangan edi. Portretlarda odamlarning yuzlari hayotdagidan ko'ra kattaroq ko'rsatilar, bu esa yomon taassurot qoldirardi. Men ularni karikatura asarlari sifatida qabul qilarim. Ular men uchun tamomila yangicha uslubda chizilgandi. Yaratgan manzara rasmlari ham meni hayron qoldirardi. Rasmlarning ikki yoki uchtasida Fontenblo o'rmonlari, qolganlarida Parij ko'chalari tasvirlangan bo'lib, bir qarashda ularni mast aravakash chizganga o'xshardi. Men esankirab qoldim. Haddan ziyod ko'zga tashlanadigan rang, qandaydir ahmoqona, tushunish qiyin bo'lgan masxarabozlik edi. Bularni eslar ekanman, Struvening didiga avvalgidan ham ko'proq qoyil qoldim. U rasmlarga ilk marotaba nazar tashlagandayoq, bu asarlar san'atda inqilob ekanligini anglab yetdi, hali hech kim tanimagan, keyinchalik butun dunyoni lol qoldirgan daho rassomni ilk qadamlaridanoq e'tirof etdi. Sarosimaga tushib, garchi nima qilarimni bilmasam-da, bu asarlardan lol qolganligim haqiqat edi. Rassomchilikdan hech qanday bilimim bo'lmasa-da, bu asarlarda qandaydir ulug' kuch borligini angladim. Butun vujudimni hayajon qopladi. Bu rasmlar men uchun judayam muhim bo'lgan narsalar to'g'risida hikoya qilmoqchiligini aniq bilardim-u, lekin bu narsalar nimaligini anglay olmasdim. Rasmlar menga majruhday tuyulardi-yu, lekin ularda qandaydir ulug', odamni seskantiradigan va hayajonga soladigan sirlar yashiringanga o'xshardi. Ular menda uyg'otgan tuyg'ularni tahlil qilishdan, so'z bilan ifodalab berishdan o'zini qoldirdim. Menga Striklend moddiy narsalarda ruhiy mohiyatni g'ira-shira bo'lsa-da, idrok eta boshlaganday tuyuldi. Shu tufayli ham u fikrlarini majhulroq ramzlarda ifodalash yo'llarini axtarishga tushdi. Xuddi cheksiz koinot kengliklari orasidan yangi shakllarni qidirayotganga va shu narsalarni rasmlar orqali qayta jonlantirishga harakat qilayotganga o'xshardi. Men bu rasmlarda o'zligini ifodalashga intilayotgan va shu yo'l bilan ozodlikka tashna iztirobli ruhni ko'rayotgandim.

Men Striklendga qaradim:

- Nazarimda siz fikrlaringizni ifodalashning noto'g'ri yo'lini tanlagansiz.

- Nima deb valdirayapsiz?

- Chamasi, siz nimadir aytishga harakat qilyapsiz. Baayni nimani aytmochi bo'layotganligingizni men bilmayman. Lekin shubha qilamanki, bu narsani rassomchilik asarlarida ifodalash mumkinmikin o'zi?

Men Striklendning asarlari uning g'alati shaxsini tushunishga yordam beradi deb o'ylaganimda xato qilgan ekanman. Haqiqatda esa bu asarlar meni yanada ko'proq hayron qoldirdi. Endi men butunlay hech nima anglamay qo'ydim. Men anglagan yagona narsa shu bo'ldiki, ehtimol bu ham xayollar o'yini bo'lsa ajabmas, u o'zini ezib turgan qandaydir kuchdan qutulishni istardi. Bu kuch nimayu va undan ozod bo'lish nimani anglatishi ham mavhum bo'lib qolayotgandi. Bizlardan har birimiz bu dunyoda yakkayu yagonamiz. Har bir odam mis minoraga qamalgan va o'z qardoshlari bilan imo-ishoralar orqaligina muomala qilishi mumkin. Lekin bu belgilar hamma uchun ham bir xil emas va shu tufayli barcha uni tushunavermaydi. Biz boshqalar bilan o'z qalb xazinamizni zo'r berib baham ko'rmoqchi bo'lamiz, lekin ular bundan qanday bahramand bo'lishni bilishmaydi. Zero, biz hayotda ular bilan birgalikda yelib boramiz. Lekin ularni doimo ham tushunavermaymiz, ular ham bizni tushunavermaydi. Biz begona yurtida bu yerdagilarning tilini deyarli bilmasdan yashayotgan odamlarga o'xshaymiz. Ular bizga juda ko'p ajoyib teran fikrlarni aytmochi bo'lishadi-yu, ammo biz tushunishimiz uchun eng sodda so'zlarni gapirishadi. Ularning miyasida bir-biridan qiziqroq g'oyalar g'ujg'on uradi-yu, biroq o'ta sodda so'zlar bilan cheklanishadi.

Shunday qilib, Striklend rasmlarini ko'rishdan chiqargan asosiy xulosam, qalbning qandaydir holatini ifodalashga zo'r berib intilish tuyg'usining kuchligidir. Meni hayron qoldirgan narsani ana shu intilishdan qidirmoq kerak deb o'yladim. Bo'yoqlar va shakllar, shubhasiz, Striklend uchun ahamiyatga ega bo'lgan. U o'zi his etgan tuyg'ularni ifodalash uchun kuchli ehtiyoj sezgan. Bo'yoq va shaklni ham shu uchun tanlagan. U o'zi izlagan narsalarga yaqinlashtirguday bo'lsa, bo'yoq va shakllarni hech ikkilanmay o'zgartirgan. Uning uchun dalillarning ahamiyati yo'q edi, zero, u shunchaki dalillar uyumi ostidan o'zi muhim deb hisoblagan narsalarnigina ko'rardi. Chamasi, u koinotning qalbini anglab yetgandi va shuni ifodalashga o'zida majburiyat tuyardi. Bu rasmlar birinchi qarashda hayron qoldirsa-da, lekin qalbning tomir-tomirlariga yetib borardi. Nimadanligini o'zim ham bilmagan holda men to'satdan va kutilmaganda Striklendga rahmim kelib qoldi.

- Nima sababdan Blansh Struvega yaqinlashib qolganligingizning sababini endi tushundim, - dedim unga.

- Nima uchun ekan?

- Mardlik tuyg'usi sizni tark etgan. Tanangizdagi kuchsizlik yuragingizga tazyiq o'tkazgan. Men sizga qanday alam tinchlik bermayotganini, xavfli izlanishlarga chorlayotganini, yuragingizga azob berayotgan shaytonni haydab chiqarishga undayotganini bilmayman. Menimcha, siz ehtimol, butunlay mavjud bo'lmagan muqaddas narsaga tinmasdan intiladigan darveshsiz. Nimaga intilayotganingizni faqat men emas, o'zingiz ham bilmaysiz. Ehtimol, siz Haqiqat va Ozodlikni axtararsiz. Qanadaydir daqiqada sevgi siz o'zingiz kutgan ozodlikni keltiradiganday tuyulgandir. Sizning ezilgan ruhingiz menimcha, ayol kishining bag'ridan osoyishtalik qidirgandir. Lekin shunda ham o'z maqsadiga erishmagach, siz o'sha ayoldan nafratlangansiz. Unga nisbatan shafqatsizlik qildingiz, chunki siz o'zingizga ham shafqatsizsiz. Siz uni qo'rquv tufayli o'ldirdingiz. Chunki endigina qutulganingiz xavf-xatardan hamon qaltirayotgan edingiz.

U sovuqqina kulib qo'ydi va soqolini tutamladi.

- Juda ko'ngli bo'sh odamsiz-da, do'stginam.

Bir haftadan keyin Striklend Marselga jo'nab ketganini eshitdim. Shundan keyin uni butunlay ko'rmadim.

Qirq uchinchi bob

Striklend haqida yozganlarim, albatta, hech kimni qoniqtira olmaydi. Buni o'zim ham yaxshi bilaman. Ko'z o'ngimda sodir bo'lgan ba'zi voqealarnigina qayta hikoya qilib berdim, xolos. Lekin ular, chamamda, majhulroq bo'lib qoldi. Bularning ichida eng g'alatisi Striklendning rassom bo'lishga qaror qilishidir. Bu holat mening hikoyamda shunchaki bir injiqlik bo'lib tuyulgan bo'lsa ajab emas. Tabiiyki, bunday qarorga bekordan-bekorga kelmagandir. Lekin men bunga nima turtki bo'lganini bilmayman. Uning so'zlaridan esa men hech narsa anglay olmadim. Agar men g'aroyib odamning hayoti to'g'risida o'zimga ma'lum faktlarni shunchaki sanab o'tadigan bo'lsam, bunday keskin burilishning turli-tuman izohlarini o'ylab topgan bo'lardim. Ehtimol, Striklendning rassomchilikka jilovlab bo'lmas ishtiyoqini, bu ishtiyoqi bolaligida ota irodasi tufayli yo'qqa chiqqani yoxud non topish yo'lida qurbon qilinganini, hayot talablariga bepisandlik bilan qaraganini, san'atga intilishi-yu, birgina dallollik kasbi o'rtasidagi kurashni tasvirlagan, o'quvchining muhabbatini unga qaratgan, uning g'oyat salobatli siymosini yaratgan bo'lardim. Ehtimol, shunda kimlardir uning siymosida yangi Prometeyni ko'rgan bo'larmidi. Shunda balki barcha azoblarga bardosh bergan qahramonning zamonaviy talqinini yaratarmidim. Bu esa e'tiborni tortadigan syujet bo'lardi.

Oilaviy hayotdagi harakatlarining motivlarini ham xuddi shunday muvaffaqiyat bilan izohlash mumkin. Shunday qilinsa, menga o'nlarча variantlar xizmat qilardi. Masalan, hali yuzaga chiqmagan qobiliyati u tanishgan yozuvchi va rassomlar davrasi tufayli ayon bo'lishi mumkin. Chunki bu davrada uning xotini ham bor. O'xud oilaviy davradan qanoatlanmagan holda butunlay o'z dunyosiga berilish yo bo'lmas avvallari qalbida milt-milt etib turgan uchqun muhabbat tufayli alangaga aylanishi ehtimoldan uzoq emas. Bu holda Striklend xonimni butunlay boshqa qiyofada tasvirlashga to'g'ri kelardi. Shunda dalillar bilan hisoblashib o'tirmay, Striklend xonimni ming'ir-ming'ir qilaverib, jonga tegib ketadigan, erining ma'naviy ehtiyojlaridan yiroq ayol sifatida tasvirlardim. Ular o'rtasidagi oilaviy munosabatlarni uzluksiz davom etadigan azob-uqubatlardan iboratligini, bundan faqatgina qochib qutulish mumkinligini ko'rsatardim. Shunday bo'lganda ruhiy jihatdan tamomila begona ayolga uzoq vaqtdan beri dosh berib kelayotganligini yorqin bo'yoqlar bilan aks ettirdim. Bolalari to'g'risida eslatib o'tishning hojati ham yo'q edi.

Striklendni biror keksa rassom bilan uchrashtirish ham qiziqarli bo'lishi mumkin. Masalan, keksa rassom yo muhtojlik, yoxud boylik orttirishga ishtiyoq tufayli qachonlardir o'z iste'dodidan voz kechgan. Striklenddagi imkoniyatlarni chamalab ko'rgan nuroniy uni o'z yo'lidan voz kechib, muqaddas san'atga qaytishga ko'ndiradi. Katta boylik orttirgan va jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lgan bu nuroniy boshqa odam siymosida bo'lsa-da, o'zi orzu qilgan san'at - eng yaxshi qismat deb biluvchi va jur'atsizligi tufayli yeta olmagan orzusiga erishmoqchi bo'ladi.

Striklend maktabni bitirib, birja dallollari idorasiga ishga kiradi. Uylangungacha hayoti uning muhitidagi yoshlar singari o'tadi, ozgina-ozginadan birjada o'ynab turadi, otlar va eshkakchilar poygasida qatnashadi. Bo'sh vaqtlarida boks bilan shug'ullanadi. Kamini tepasiga Langtri xonim va Meri Andersenning rasmlari osib qo'yilgandi. U в Ёнь Panchв Ёк va в Ёнь Sporting taymsв Ёк singari nashrlarni o'qirdi, Xampstedda bo'ladigan raqslarga borib turardi.

Striklendni uzoq muddat mobaynida e'tibordan qochirib qo'yganligimning unchalik zarari yo'q. Mo'yqalam san'atining sirlarini

o'rganish bilan o'tgan yillar bir xilda zerikarli kechdi. Tirikchilik o'tkazish, u shug'ullangan ishlarni eslatish esa hech qanday ahamiyatga ega emas. Bu to'g'risida hikoya qilish boshqa odamlar hayotidagi voqealarni hikoya qilish demakdir. Ustiga-ustak, bu voqealar Striklend xarakterida hech qanday iz qoldirmagan. U zamonaviy Parij to'g'risidagi romanga xomashyo bo'ladigan juda ko'p voqealarni ko'rdi, lekin ular bilan qiziqmadi. Gaplariga qaraganda Parijdagi hayoti aytarli taassurot qoldirmagan emish. Ehtimol, uning Parijga kelishi qarib qolgan vaqtiga to'g'ri kelib qolgandir, shu bois katta shahardan unchalik ta'sirlanmagandir. Eng qizig'i shundaki, u menga ishning ko'zini biladigan odamga o'xshab ko'rinmadi. O'sha yillardagi uning hayoti romantikaga to'la edi, lekin buni o'zi sezmasdi, shekilli. Romantikani his etmoq uchun, chamasi, odam biroz artist bo'lmog'i, o'z harakatlariga qiziqish bilan va chetdan baho bera bilmog'i kerak. Striklend bunga tomomila qobiliyatsiz edi. Men hayotda o'ziga bu qadar e'tiborsiz odamni uchratmaganman. Lekin men o'z san'atini o'ziga bo'ysundirish yo'lidagi mashaqqatli yo'lni ko'rsatib bera olmayman. Agar men omadsizliklarni matonat bilan yenggan, umidsizlikka mutlaqo berilmagan, rassomning ashaddiy dushmani - shubha va ishonchsizlikka qarshi dadil kurashganini hikoya qilsam unchalik yoqimli bo'lmagan odamga nisbatan muhabbat uyg'otib qo'yishimni bilaman. Bunga asosim ham yo'q. Men Striklendni xuddi boshqalar singari ish ustida ko'rmaganman. O'z kurashining sirlarini hech qachon oshkor qilmasdi. O'z ustaxonasida tanholikda qanday kunlarni boshidan kechirgani, iztiroblari faqat o'zigagina ayon edi.

Endi uning Blansh Struve bilan munosabatlariga kelsak, yakkam-dukkam va bir-biri bilan bog'lanmagan faktlardan tashqari ixtiyorimda hech narsa yo'q. O'z hikoyamga yaxlitlik bag'ishlash uchun men ularning aloqalari qanday qilib va nima sababdan fojia bilan tugaganini ko'rsatishim kerak edi. Lekin men ularning uch oylik hayotlari qanday kechganini bilmayman. Vaqtini qay tarzda o'tkazishgani va nimalar to'g'risida gaplashishgani ham menga ma'lum emas. Bir kecha-kunduzda yigirma to'rt soat vaqt bor. Lekin juda kam daqiqalardagina inson hissiyotlarining cho'qqisiga chiqiladi. Kunning boshqa daqiqalarida ular nima qilishlarini tasavvur etishim mumkin edi, xolos. Kunduz kunlari, Blansh hali charchamagan vaqtlarda, chamasi, uning rasmini chizgan, ayol esa rassomning ishga mukkasidan tushib ketganini so'rib achchig'langan. Ayol uning uchun ma'shuqa, o'ynash sifatida emas, model sifatida kerak bo'lgan. Lekin oradagi bo'sh soatlarda yonma-yon yashashda, miq etmay o'tiraverilgan. Ayolni bu narsa qo'rqitgandir, ehtimol. Blansh u bilan birga bo'lish orqali hayotining fojiali damlarida yordamga shoshilgan Dirk Struvedan o'ch olgan. Striklendning harakatlari dahshatli xayollarga borishga asos berardi. Inson qalbining nozik tebranishlarini kim ham bila olardi? Undan olijanob va risoladagidek tuyg'ularni kutadigan odamlargina bundan xoli bo'lishi mumkin. Bir necha daqiqa davom etadigan ehtirosli damlarga qaramay Striklend o'zi uchun begonaligini sezgach, umidsizlikka tushadi. Blansh Striklend uchun shaxs emas, faqat lazzatlanish quroli ekanligiga ishonch hosil qilgach, zo'r berib uni o'ziga bog'lab olishga behuda urinadi. Ayol unga barcha qulayliklarni yaratib berdi, lekin bu odam uchun qulaylikning sariq chaqacha qadri yo'qligini payqamadi. Blansh unga lazzatli taomlar tayyorlardi, ammo Striklend bularga tamomila befarq edi. Ayol uni yolg'iz qoldirishdan qo'rqardi, uni e'tibor va mehribonchilik bilan qurshab olishga intilardi. Ayol Striklendning ehtirosi so'nib qolgan paytlarda uni yangitdan alanga oldirishga harakat qilardi. Zero, u shunday soniyalardagina butkul ayol izmida bo'lishni his etardi. Ehtimol, ayol Striklendni chirmab tashlagan zanjir faqat uning g'azabini qo'zg'atishini aqlan anglar, lekin Blansh qalbi aqliga itoat etmasdi, o'z yo'lidan qolmasdi. Bu esa uni halokatli xatolikka olib keldi. Ayol judayam baxtsiz edi. Lekin ko'r-ko'rona muhabbat, Striklendga maftunlik tufayli ayol erkakdan ham shunday munosabat qaytishiga umid qilardi.

Striklend to'g'risidagi hikoyam uning hayotini yaxshi bilmaganligim tufayli, ancha-muncha kamchiliklardan xoli emas. Men uning ayollar bilan munosabatlari to'g'risida ko'p yozdim. Chunki bu munosabatlar shundoqqina ko'zga tashlanib turadi. Aslida bu narsa uning hayotida unchalik katta o'rin tutmaydi. Taqdirning hazilini qarangki, unga yaqinlashgan ayolning qismati fojia bilan yakunlanavergan. Uning hayoti bir so'z bilan aytilsa, asos-e'tibori bilan orzularu mislsiz mehnatdan iborat bo'lgan.

Mana shu yerda adabiy uydirma boshlanadi. Muhabbat inson hayotining qirralaridan biri, xolos. Romanlarda esa unga birinchi darajali o'rin ajratiladi, bu esa hayotiy haqiqatga mutanosib emas. Muhabbat o'z hayotining eng muhim omili deb hisoblovchi erkaklar juda kam topiladi. Bunday erkaklarni hatto muhabbatni hayotning asosini tashkil etadi deb biluvchi ayollar ham yoqtirishmaydi. Sajda qilish ayollarga xush yoqadi, hayajonga soladi, lekin, baribir, ular erkaklar muhabbat tufayli hamma narsani esidan chiqarib yuboradigan notavon kimsalar degan tuyg'udan qutula olishmaydi. Erkaklar hatto ayollarga ehtiros bilan muhabbatlarini izhor qilib turgan qisqa onlarda ham boshqa narsalar xayoli bilan band bo'ladilar. Birining e'tibori yashash vositasiga aylangan ishlarida, boshqasining xayoli sport yoki san'atda bo'ladi. Ko'pchilik erkaklar o'z faoliyatlarini turlicha sohalar bo'yicha rivoj-lantirishadi. Ular ayni paytda o'zlarini qiziqtirib turgan masalalarga e'tiborlarini butkul qaratishlari mumkin. Erkak va ayol sevgisi o'rtasidagi tafovut shundaki, ayollar butun kun mobaynida xayollari shu narsa bilan muntazam band bo'lsa, erkaklar o'qtin-o'qtingina eslab qo'yishadi.

Striklendning hayotida istak juda kam o'rin egallagan. Bu narsa unga ikkinchi darajali va zerikarli tuyulgan. Uning qalbi o'zga narsaga intilgan. U jilovlab bo'lmas ehtirosga ega edi, istak esa ba'zan uning vujudini yorib chiqquday bo'lardi. Lekin u o'zini nazorat qila olmaydigan darajadagi bu instinktini yoqtirmasdi. Nazarimda, Striklend ehtirosni o'zi bilan birgalikda baham ko'radigan odamni ham yoqtirmasdi. O'zini qo'lga olgan damlarda hozirgina huzurlangan ayolga nisbatan ham nafrati qo'zg'ab qolardi. Xayollari uni tog'lik o'lkalarga olib qochar, shunday paytlarda ayol zoti dahshatli narsa bo'lib ko'rinardi. Buni guldangulga uchib yurgan yo'l-yo'l qanotli kapalakka qiyos qilsa bo'ladi. Nazarimda, san'at jinsiy instinkt namoyon bo'lishidir. Chiroyli ayolni ko'rganda erkaklar yuragi bir xil tuyg'uni boshdan kechirib, o'ynoqlab ketadi. Striklend jinsiy instinktning risoladagidek namoyon bo'lishini yoqtirmagan bo'lsa ehtimol. Uning uchun bu narsa badiiy ijod baxti bilan solishtirganda hech narsaga arzimasa tuyulgan. Mening o'zimga ham shafqatsiz, xudbin, qo'pol va o'ta ta'sirchan odam haqida yozib bo'lganimdan keyin pirovard-natijada chinakam idealist bo'lganligi haqidagi xulosaga keldim. Lekin dalillar o'jar narsa.

U istalgan xizmatkordan xarobroq turmush kechirgan. Hammadan ko'ra og'irroq mehnat qilgan. Pulga, shon-shuhratga beparvo edi. Ko'pchiligimiz singari jamiyat bilan murosai madora yo'lini bilmagan. Uning xayoliga loaqal biror marotaba bo'lsin murosasozlik kelmagan. U Parijday shaharda Fivey dashtlarida tarkidunyo qilib yurgan darveshga qaraganda ham tanhoroq yashagan. Odamlardan hech narsa ta'ma qilmasdi, tinch qo'rganlariga xursand edi. U faqat bir maqsadga intilgan, bu maqsadga intilish yo'lida o'zini qurbon qilishga tayyorgina emas - bunga ko'pchilik qodir desa bo'ladib "balki har qanday ishga tayyor bo'lgan. U qat'iyatli edi.

Ha, Striklend yomon, shu bilan birga ulug' odam edi.

Qirq to'rtinchi bob

Ijodkorning san'atga qarashi katta ahamiyat kasb etadi. Shu tufayli Striklendning o'tmishdagi ulug' san'atkorlarga qanday

munosabatda bo'lganligini aytib o'tishim zarurdir. Men, albatta, bu to'g'rida ko'p narsa bilmayman. Striklend so'zamol odam emasdi. Aytadigan fikrini tinglovchining esida qoladigan aniq so'zlar bilan ifodalay olmasdi, gapga to'n kiydira olmasdi. Hazili ham - agar yuqorida uning gapirish uslubini biroz bo'lsa-da ifodalab berolgan bo'lsam, kinoyaviy xarakter kasb etardi. Hazil qilganda ham qo'pol chiqardi. U gohida suhbatdoshini kulishga majbur etardi, lekin bu hazili g'alatligi, haq gapni to'ppa-to'g'ri aytishi bilan hayron qoldirardi. Agar biz ko'proq haq gapni aytib o'rgangan bo'lsak, bu gaplarga kulmasa ham bo'lardi. Striklend tabiatan unchalik aqlli zot emasdi, san'atga qarashlari ham originalligi bilan ajralib turmasdi. Men hech qachon ruhan o'z ijodiga yaqin bo'lgan rassomlar, masalan, Sezann va Van-Gog to'g'risida gapirganini eshitgan emasman. Men hatto ularning asarlarini ko'rganligiga ham ishonmayman. Impressionistlar ijodi ham uni unchalik qiziqitmasdi. Ularning texnikasini e'tirof etgani holda impressionistik tasvirni dag'al deb hisoblardi deyish fikridan uzoq emasman. Bir kuni Struve Mone asarlarini obdon maqtaganda: вЪнMenga Vinterxal'ter afzalroq tuyuladiвЪќ, - degan edi. Chamasi bu fikrni Struvening achchig'ini chiqarish uchun aytdi va albatta, maqsadiga erishgan edi.

Ilgari o'tgan rassomlar to'g'risida Striklendning biror arziri, favqulodda fikrini keltira olmasligim g'oyat achinarlidir. Bu odam xarakterida g'alatiliklar shu qadar ko'pki, eski rassomlar xususidagi ablahona fikrlari uning portretini samarali yakunlash imkonini bermaydi. Men uning o'z o'tmishdoshlari to'g'risidagi favqulodda nazariyalarini keltirgim keladi, lekin afsuski, uning fikrlari jamoatchilikka allaqachon ma'lum bo'lgan fikrlardan nari o'tmasligini qayd etishga majburman. U El Grekoni bilganligiga shubhalanaman, lekin Velaskesga favqulodda ehtiros bilan munosabatda bo'lardi. Sharden uni hayratga solardi, Rembrandt esa jazavaga tushirardi. U Rembrandt asarlari to'g'risidagi taassurotlarini shu qadar shaloq so'zlar bilan ifodalardiki, men bu so'zlarni qaytarishga ham istihola qilaman. Lekin uning Breyzellarning kattasiga bo'lgan favqulodda qiziqishi butunlay kutilmagan hodisa edi. Striklend o'z fikrlarini ifodalashning uddasidan chiqa olmasdi. Men uning fikrlaridan biror narsani anglab olish qiyin bo'lganligi sababligina vositachilik qildim va biroz bo'lsa-da, ma'no chiqarishga intildim.

- Bu haqiqiy rassom, - e'tirof etdi Striklend. - Garov o'ynaymanki, u o'z asarlarini yaratayotganida butun a'zoi badanidan shashqator ter chiqib ketgan bo'lsa kerak. Keyin Venada Piter Breygelning rasmlarini ko'rganimda Striklendni rassom asarlarining qaysi jihatlari o'ziga jalb etganini tushundim. Breygelga olam qandaydir boshqacha manzarada namoyon bo'lgan, bunga o'zi ham hayratlangan. Men o'sha vaqtlarda u haqda yozmoqchi bo'lib yon daftarchamga qator qaydlar qildim, keyinchalik shu daftarcham yo'qolganligi tufayli rasmlar menda uyg'otgan taassurotlargina yodimda qoldi. Odamlar uning nazdida majruh va kulgili tuyulardi, shu tufayli ularga nafrat bilan qarardi. Hayot kulgili va yaramas harakatlar yig'indisidan iborat, shu bois faqat masxaralashga arziydi degan fikrda edi. Lekin bunday kulgi g'oyat alamli edi. Mening nazarimda doimo Breygel' bir san'at vositasi bilan ifodalashi lozim bo'lgan narsalarni boshqa san'at turi bilan ifodalashga intilayotganga o'xshardi. Ehtimol, xuddi shuning uchun u Striklendni o'ziga jalb etgandir. Chamasi ularning har ikkalasi ham adabiyotda ifodalash osonroq bo'lgan g'oyalarni rassomchilik orqali tasvirlashga intilishgan. Striklend o'sha paytda qirq yettilar atrofida edi.

Qirq beshinchi bob

Yuqorida aytib o'tganimdek, agar tasodifan Taitiga borib qolmaganimda bu kitobni hech qachon yozmagan bo'lardim. Gap shundaki, uzoq sarson-sargardonlikdan so'ng Charlz Striklend Taitida yashab qoldi va unga shon-shuhrat keltirgan asarlarini asosan shu yerda yaratdi. Fikrimcha, biror rassom ham butun vujudini qoplab olgan orzularini asarlarida to'la ifodalay olgan emas. Rasm texnikasini egallash yo'lidagi mashaqqatli kurashdan toliqqan Striklend ham ruhiy nigohida doimiy gavdalanib turgan narsalarni ifodalashga boshqalardan ko'ra kam kuch sarflamagan bo'lsa kerak. Lekin Taitidagi muhit uning uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Bu yangi olamchada uning ilhomi samarali bo'lishi zarur elementlarni topa bildi. Striklendning oxirgi rasmlari u izlagan narsalar to'g'risida ba'zi taassurotlarni bera oladi. Bu asarlar bizning fantaziyamizga qandaydir yangi va g'alati ozuqa bera oladi. Xuddi butun olam bo'ylab o'ziga makon qidirib yurgan uning ruhi nihoyat shu joydan o'ziga boshpana topganday. Siyqasi chiqqan so'zlar bilan ifodalasak, Striklend bu yerda o'zligini topdi.

Aslida tashqi olamdan uzilib qolgan orolga kelishim bilanoq, bir vaqtlar meni juda qiziqitgan Striklendni darhol eslashim kerak edi. Lekin ishga mukkamdan berilib ketdim, undan boshqa narsani o'ylamadim. Oradan bir necha kun o'tgandan keyingina uning nomi Taiti bilan bog'liqligini esladim. Men uni ko'rganimga hozir o'n besh yil bo'ldi, vafot etganidan beri esa oradan to'qqiz yil o'tdi. Bundan tashqari Taitidan olgan taassurotlarim hatto ishlarimni ham esimdan chiqarib yubordi. Men hamon o'zimga kelolmasdim. Hamon esimda, bu yerga kelganimning ertasiga tongda uyg'onib, mehmonxona ayvonchasiga chiqdim. Hech qayerdan odam sharpasi sezilmaydi. Men oshxonaga yo'l oldim, lekin oshxona berk edi. Oshxona eshigi oldida shu yerlik bola uxlab yotardi. Nonushta qilib olish istagini hozircha orqaga surish lozim edi, pastga - dengiz tomonga yurdim. Xitoyliklar o'z do'konchalaridagi mollarini yoyishayotgan ekan. Tongoldi osmoni juda nursiz edi, ko'rfaz ustida sukunat hukm surardi. Qirg'oqdan o'n chaqirimlar narida xuddi muqaddas Graal qal'asiday sirli Murea oroli osilib turganga o'xshab ko'rinardi.

Men o'z ko'zlarimga hamon ishonmasdim. Vellingtondan chiqib ketganimdan beri o'tayotgan kunlarim hayotimning avvalgi kunlaridan butunlay farq qilardi. Vellington ozodagina, to'la ma'nodagi ingliz shaharchasi. U Janubiy Angliya port shaharlariga quyib qo'yganday o'xshaydi. Dengizda uch kungacha to'lqin shovqin-suroni tinmadi. Kulrang pag'a-pag'a bulutlar bir-birlarining ketidan quvishardi. So'ng shamol bosildi, dengiz tinchidi, yana ko'm-ko'k bo'lib qoldi.

Tinch okeanning chekasi yo'qday. Ularda suzish sarguzashtlarga to'la bo'ladi. Nafas olayotgan havomiz bamisoli sirli ob-hayot suviga o'xshaydi.

Taiti qirg'oqlari ko'z oldida namoyon bo'la boshlaganda bandasiga xayolotning oltin shoxligida suzib yurganday tuyuladi. Shunda yana qo'shni Murea oroli ham ko'zingizga tashlanadi. U xuddi poyoni yo'q suv o'rtasida sirli tarzda ko'tarilib turgan tosh mo'jizaga o'xshaydi. Qirrali cho'qqilari bamisoli Tinch okeandagi Monseratning o'zi. Nazdingizda Poleneziy odamlari nomatlub sirlarni qo'riqlab, yovvoyi marosimlarni amalga oshirayotganday. Yaqinlashganingiz sari orolning go'zalligi ko'zga tashlanaveradi. Uning hayrotomuz cho'qqilari ko'z o'ngingizda aniq namoyon bo'lgach, ularning naqadar maftunkorligiga amin bo'lasiz. Agar uni qarshingizda butunlay yo'q deb faraz qilsangiz, ro'parangizda poyonsiz okean suvlari jilvalanib yotadi.

Taiti baland yam-yashil orol. Uni to'q yashil o't-olanlar qoplab olgan. Bu o't-olanlarning tagidan muzdek irmoqchalar jildirab oqadi. Ko'p asrlardan beri bu yerlardagi hayot tarzi o'zgarmay kelayotganini o'ylab qolasiz. Ko'nglingizga kelgan bu tuyg'u sizni g'amga soladi, qo'rquv hissini uyg'otadi. Lekin oniy taassurot o'rni qovonch hislari egallaydi. Sizni qarshilayotgan Taiti xuddi kulib turgancha, o'z go'zalligini ko'z-ko'z qilayotgan maftunkor ayolga o'xshaydi. O'rug' olamda Tapeete ko'rfazidan ko'rkamroq joy yo'qday. Arqonlab qo'yilgan yelkanli kemalar yarqiraydi. Qirg'oq bo'ylab yoyilgan shahar oppoq va ko'rkam. Ko'm-ko'k osmon ostidagi hind xurmolari shamolda tebranadi, xuddi ehtiros bilan qichqirayotganga o'xshaydi. Ularning ta'sirchanligini

ko'rganingizda yuragingiz orziqib ketadi. Kemani kutib olish uchun bandargoxga sho'x-shodon, quvnoq olomon yig'iladi. Olomon shovqin-suron ko'taradi, qiyqiradi, har xil harakatlar bilan o'z xursandchiliklarini ifodalashadi. To'planganlarning ust-boshlari qip-qizil. Lojuvard osmon ostida go'yo kamalakning barcha ranglari tovlanayotganday. Olomon hammavaqt yuklar tushirilayotganda ham, bojxona nazoratidan o'tkazilayotgan paytda ham betoqat. Quyosh shafqatsiz qizdiradi. Turli-tuman ranglar ko'zni qamashtiradi.

Qirq oltinchi bob

Taitiga kelgan dastlabki kunlarimda kapitan Nikols bilan uchrashib qoldim. Bir kuni ertalab ayvonda nonushta qilib o'tirsam, u kirib keldi-da, o'zini tanishtirdi. Kapitan Nikols Charlz Striklend bilan qiziqib yurganimni eshitib, men bilan gaplashish uchun kelgan ekan. Taitida g'iybat gaplarning tarqalishi ingliz qishlog'idagidan kam emas. Ikki-uch marotaba Striklend asarlarini surishtirganligim haqidagi ovozarlar yashin tezligida tarqalib ketibdi. Men kapitan nonushta qilgan yo qilmaganligini surishtirdim.

- Ha, - javob berdi u, - men tong saharda qahva ichib olaman, lekin bir qultum viski bo'lsa yo'q demayman.

Men xizmatkor xitoyini chaqirdim.

- Ehtimol ertalabdan ichmagan ma'qulmikin? - dedi kapitan.

- Buni o'z jigarangizdan so'rang, - javob berdim men.

- Aslida men ichmaydigan odamman, - deb qo'ydi kapitan o'ziga yarim stakan Kanada viskisidan quyarkan.

Kulib turib sarg'ayib ketgan siniq tishini ko'rsatdi. Kapitan o'rta bo'lyli, oqargan quyuq sochli, hurpaygan mo'ylabli, juda ozg'in odam edi. Ikki kundan beri soqolini qirtishlamagani ko'rinib turardi. Ajin bosgan yuzlari doimo quyoshli joylarda yurganidan qizarinqirab ketgan, ko'm-ko'k ko'zlari mug'ambirona boqardi. Mening har bir harakatimni zimdan kuzatayotgan ko'zlari uni qallobroq odamga o'xshatib turardi. Aslida uning hozirgi ko'rinishi samimiyligidan darak berardi. Mosh rang kostyumi o'ziga o'tirishmagan, chamasi, qo'llari anchadan beri suv va sovun ko'rmagandi.

- Men Striklendni yaxshi bilardim, - deb gap boshladi u men taklif qilgan sigarani cheka turib oromkursida o'rnashibroq o'tirib olarkan. - U men tufayli bu orollarga kelib qolgan.

- U bilan qayerda uchrashgansiz? - so'radim undan.

- Marselda.

- U yerda nima qilardingiz?

U xushomadli tabassum qildi.

- Hm, men u yerda, to'g'risi, bekorchi edim.

Yangi tanishimning ko'rinishiga qaraganda, hozir ham uning ahvoli yaxshi emasga o'xshaydi. Men bu tanishlikni davom ettirishga ahd qildim. Odatda bunday takasaltanglar ularga ko'rsatgan ozgina mehr-muruvvatingni unutishmaydi, kirishimli bo'lishadi. Ular takabbur bo'lishmaydi, ichishni taklif etish orqali yuraklariga osongina qo'l solish mumkin. Ularga alohida iltifot ko'rsatib o'tirishingiz ham shart emas, dardu hasratlariga quloq solsangiz bas. Shunda sizga ishonibgina qolmasdan, balki minnatdor bo'lishadi.

Ular nazdida hayotning eng muhim zavqi tillariga erk berib, o'z bilimdonliklarini namoyish etish. Shuni e'tirof etmoq joizki, ularning aksariyati juda so'zamol bo'lishadi. Hayotiy tajribalari xayolotlarining jonliligi bilan uyg'unlashib ketadi. Ularni soddadil odamlar deb bo'lmaydi, kuchga asoslangan qonunni hurmat qilishadi. Ular bilan poker o'ynamoq xatarli ish. Bu o'yindagi ephilliklari eng yaxshi o'yinlardan biri poker o'yiniga yanada jozibadorlik baxsh etadi. Men Taitida bo'lgan vaqtimda kapitan Nikolsni juda yaxshi bilib oldim. Bu tanishlik, shubhasiz, meni ancha boyitdi. Nikols chekkan sigarasi, ichgan viskisi uchun to'lab yuborgan haqim (aslida ichishni odatga aylantirmaganligi bois, kokteyl ichishdan doimo voz kechardi) va mendan qarzga so'ragan bir necha dollar menga qilgan yaxshiliklari oldida hech narsa emasday tutardi o'zini. U meni zeriktirmasdi. O'zimni qarzdor hisoblardim undan. Axir buni faqat so'z bilan uzib bo'lmaydi-ku.

Men kapitan Nikols nima sababdan Angliyadan ketib qolganini bilmasdim. Bu to'g'risida gapirmaslikka harakat qilardi. Uning toifasidagi kishilarga savol beraverish esa odobdan emas. Nikols qandaydir musibatga shama qilar, o'zini adolatsizlik qurboni deb hisoblardi. Menga gap qandaydir qalloblik yoxud sitam ustida ketayotgandek tuyulardi. Shu bois gaplarini ma'qullab turardim. Ha, eski Angliyadagi sud amaldorlari o'taketgan rasmiyatchi bo'lishgan. Lekin shunisi yaxshiki, ona yurtida qanchalik aziyat chekkan bo'lmasin, u baribir o'z mamlakatining otashin vatanparvari bo'lib qoldi. U Angliya dunyodagi eng yaxshi mamlakat deb takror-takror ta'kidlar, o'zini amerikaliklar, koloniyalarning aholisi, ital'yanlar, gollandlar va boshqalardan ustunroq fahmlardi.

Lekin kapitanni, baribir, baxtli odam deb hisoblab bo'lmasdi. U ovqatni hazm qilish organlaridan aziyat chekar, tez-tez pepsi ichib turar, ertalablari hech narsani ko'ngli tusamasdi. Hayotdan nolishiga boshqa asoslari ham bor edi. Bundan sakkiz yil avval yengiltaklik bilan uylanib qo'ydi. Ba'zi odamlarga bo'ydoqlarcha hayot kechirish afzalroq ekanligi bashorat qilingan. Lekin ular qaysarliklari yoki har xil tasodiflar tufayli bashoratni buzadilar. O'rug' olamda uylangan bo'ydoqdan yomon narsa yo'q. Kapitan Nikols uylangan bo'ydoq edi. Men uning xotinini tanirdim, yoshi yigirma sakkizlar atrofida edi. U yoshini aniqlab bo'lmaydigan ayollar toifasiga kirardi. Ehtimol, u yigirma yoshida ham shunday ko'ringandir, qirq yoshida ham deyarli hozirgidek ko'rinsa ajab emas. Uning hammayog'i, nazarimda, tortib qo'yilganga o'xshardi. Ingichka labli yassi yuzlari, badani go'yo tortib qo'yilganday. Kulimsirashga moyil og'zi ham qiyshayibroq turibdi. Sochlari bir tutam qilib turmaklab qo'yilgan. Oq matodan sirib tikilgan ko'ylagi ham xuddi qora pahlmoq ko'ylakka o'xshash taassurot qoldiradi. Kapitan Nikols nima uchun unga uylandi, uylangandan keyin nima sababdan undan qochib qolganligini tushunmasdim. Kim bilsin deysiz, ehtimol bir necha bor bunga urinib ko'rgandir. Uning dilgirligi bunday urinishlarning barchasi behuda ketganligidan bo'lsa ajabmas. U qanchalik uzoqqa juftakni urib qolmasin, qanchalik pastqam joyga yashirinmasin, qismatdan tutqich bermaydigan, vijdon kabi shafqatsiz Nikols xonim darhol uni qidirib topardi. Kapitan sabab-oqibatdan qutula olmaganday, ayoldan hech qutula olmasdi.

Firibgar, artist, ehtimol, djentl'men ahli hech qanday toifaga kirmaydi. Lekin Nikols xonim o'rtachadan pastroq toifaga mansub edi. Uning otasi mirshab, mirshab bo'lganda ham juda ephil mirshab bo'lgan ekan. Qiz kapitanni qanday qilib o'ziga rom etganini bilmayman. Lekin o'ylashimcha, bu sevgi tufayli bo'lmagan shekilli. Men undan bir og'iz ham so'z eshitmadim, lekin u uy sharoitida sergap ayol bo'lishi ham mumkin. Nima bo'lganda ham kapitan Nikols undan o'lguday qo'rqardi. Biz ba'zida kapitan bilan mehmonxona ayvonchasida gaplashib o'tirardik. Shunda to'satdan ko'chada yurgan xotiniga ko'zi tushib qolardi. Ayol erini ko'rayotganini na so'z va na biror ishora bilan sezdirardi-yu, u yoqqa-bu yoqqa bamaylixotir yuraverardi. Shunda kapitan g'alati bezovtalik holatiga tushardi. Tez-tez soatiga qarab xo'rsinaverardi.

- Ketishim kerak, - derdi nihoyat u.

Shunda uni hech qanday kuch, hatto bir stakan viski ham ushlab turolmadi. Axir u bo'ronlar, to'fonlarni dovyuraklik bilan qarshi ola bilar, o'nlarcha habashlarga qarshi yolg'iz jangga chiqa olardi. Nikols xonim erining ketidan rangpar, jahldor, yetti yoshlardagi qizini yuborgan vaqtlari ham bo'lardi.

- Oyim chaqirayapti, - derdi u yig'loqi ovoz bilan.

- Ketayapman, hozir ketayapman, qizginam, - javob berardi Nikols.

U o'rnidan sakrab turib, qizining orqasidan ergashardi. Bu ruhning materiya ustidan tantanasiga misoldir va mazkur kirishimda ma'lum bir hikmat bor.

Qirq yettinchi bob

Men kapitan Nikolsning Striklend haqidagi uzuq-yuluq hikoyalarini umumlashtirishga, iloji boricha tadrijiyroq qilib ifodalashga harakat qildim. Ular men Striklendni oxirgi marotaba Parijda ko'rgan yilimning qishida tanishgan ekanlar. Biz uchrashganimizdan keyingi oylar mobaynida Striklend qanday yashaganini men bilmayman, lekin, chamasi, og'ir ahvolda yashagan bo'lsa kerak. Chunki Nikols uni ilk marotaba kechasi tunab ketiladigan uyda uchratgan ekan. Marselda o'sha vaqtda umumxalq ish tashlashlari davom etayotgan kunlar ekan. Shu boisdan Striklend ochdan o'lmaslikka amal-taqal yetadigan chaqalarni topolmay qolipti.

Marselda ibodatxonaga qarashli tunab ketiladigan uy kattakon qop-qora imorat edi. Bechorahol va ishsizlar pasportsiz daydi emasliklarini, ruhoniylarga hujjatlari joyida ekanligini isbotlay olsalar, bir haftagacha shu yerda yashashlari mumkin edi. Kapitan Nikols bahaybat gavdasi, o'ziga xos ko'rinishi tufayli olomon ichidagi Striklendga darhol e'tibor berdi. To'planganlar u yoqdan-bu yoqqa yurganlarni ham, devorga suyanib jimgina turganlarni ham kuzatishardi. Ko'pchilik oyoqlarini ariq chekkasiga qo'yganча yo'lda o'tirishardi. Nihoyat ularni ichkariga qo'yishgach, kapitan hujjatlarni tekshiruvchi ruhoni Striklendga ingliz tilida murojaat qilganini eshitib qoldi. Lekin kapitan u bilan gaplashishga ulgurmasdi. Olomonni katta xonaga kiritishlari bilanoq, ruhoni bahaybat bibliya bilan paydo bo'ldi-da, xonaning narigi tomonidagi qahvaxonada turib olganча va'z o'qishga tushdi. Bechora odamlar bu yerdan o'zlariga boshpana berganliklari evaziga amru ma'rufni eshitishga majbur edilar. Kapitan va Striklend boshqa-boshqa yotoqxonalariga tushishdi. Ertalab soat beshda barvasta ruhoni turish vaqti bo'lganligini e'lon qilganda kapitan o'z o'rnini tuzatib, yuvindi. Striklend allaqachon g'oyib bo'lgandi. Kapitan bir soatча shahar ko'chalari bo'ylab sovuqdan qaltirab, daydib yurdi. Keyin, odatda, ishsiz matroslar yig'iladigan Viktor Jelyu maydoniga yo'l oldi. U yerda kapitan haykal tagida mizg'ib o'tirgan Striklendga ro'baro' keldi. Kapitan uni oyog'i bilan turtib, uyg'otdi.

- Yur, qarindosh, ovqatlanamiz!

- Tuyog'ingni shiqillat, - javob berdi Striklend. Striklendning tabiati, muomala uslubini bilganim uchun kapitan Nikolsning bu gaplariga ishoncha bo'lardi.

- Ahvoling tangmi? - so'radi kapitan.

- O'taversang-chi, - dedi Striklend.

- Ketdik, men senga nonushta topib beraman.

Striklend biror soniya ikkilangach, o'rnidan turdi. Ular вЂњBir burda nonвЂќ oshxonasi tomon yurib ketishdi. Oshxonada faqat shu yerda yeyish sharti bilan ochlarga bir bo'lakdan non berishardi. Bu yerdan вЂњBir qoshiq sho'rvavЂќ tomon yo'l olishdi.

Ertalab soat o'n bir va kunduz soat to'rtida bu yerda kambag'allarga bir likopchadan suyuq ovqat tarqatilardi. Oshxonalar shaharning turli chekkasida edi. Faqat ochdan sillasi quriganlargina bunday nonushtalarga borishga majbur edi. Charlz Striklend va kapitan Nikolsning o'ziga xos do'stligi shu zaylda boshlandi.

Ular Marselda to'rt oy turishdi. Hayotlari bir maromda, agar sarguzashtni kutilmagan va yorqin voqealardan iborat deb qaraguday bo'lsak, hech qanday sarguzashtlarsiz, ya'ni tunab ketiladigan uydagi joy, ochdan o'lmaslikka yetadigan darajadagi non uchun ozgina mablag' topishga ertadan, kechgacha urinish bilan o'tardi. Men bu yerda kapitan Nikols aytib bergan xarakterli va ajoyib rasmlarni ko'z o'ngimizda qayta jonlantirishni juda xohlardim. Nikols va Striklend katta port shahridagi hayotlari mobaynida shunchalik ko'rgiliklarni ko'rishganki, buni hikoya qiladigan bo'lsam, qiziqarli bir kitob dunyoga keladi. Kapitan Nikols hikoyasi qahramonlarining so'zlari bezorilar nutqining to'la lug'ati uchun ajoyib material bo'lishi mumkin edi. Lekin baxtga qarshi men bu yerda ular hayotining ayrim epizodlarinigina keltira olaman. Ularning hayoti bir xil tarzda, qo'pol, lekin mungli bo'lmagan yashash tarzidan iborat edi. Men bilgan gavjum va quvnoq, serhasham mehmonxona va restoranlari badavlat olomon bilan to'la Marsel endi qandaydir oddiy va nursiz ko'rina boshladi. Kapitan Nikols hozirgina menga hikoya qilgan narsalarni o'z ko'zlari bilan ko'rgan odamlarga havasim kelardi.

Tunab ketiladigan uyning eshiklari ular uchun yopilgach, qandaydir O'jar Billning mehmondo'stligidan foydalanishdi. Bu matroslar oshxonasining xo'jayini, bahaybat mushtli, malla mulat odam edi. U ishsiz matroslarga boshpana va ovqat berar, ularga ish joyini ham o'zi qidirib topardi. Striklend va Nikols uning qaramog'ida bir oyча turishipti, boshqa shved, habash, brazil matroslari qatori butunlay jihazlanmagan, xo'jayin tomonidan ishsizlarga ajratilgan ikki xonaning birida yotisharkan. Ishsizlar har kuni Bill yetakchiligida Viktor Jelyu maydoniga borisharkan. Bu yerga kema kapitanlari ishchilar yollash uchun kelisharkan. O'jar Bill xomsemiz amerikalik ayolga uyulgan ekan. Bu yerda istiqomat qiladigan matrosning majburiyatiga ro'zg'or ishlarida ayolga galma-galdan yordam berish ham kirarkan. Kapitan Nikolsning aytib berishicha, Striklend Billning portretini yaratish orqali bu ishdan ustalik bilan qutulib qolibdi. Bill material, bo'yoq va mo'yqalam pulini berishdan tashqari, bir funt tamaki ham beribdi. Taxminimcha, bu rasm hozir yarim xaroba uyni bezatib turgan bo'lsa, ehtimol. Daryo sohilidan uncha uzoq bo'lmagan uyga osilgan rasm hozir balki bir yarim ming funtlar tursa kerak. Striklend Avstraliya yoxud Yangi Zelandiya sohillari tomon suzadigan biror kemaga ishga kirishni orzu qilardi. U yerdan Samoa yoxud Taitiga yo'l olish mumkin bo'lardi. Nima sababdan Striklendni Janubiy dengizlar o'ziga jalb etganini bilmayman. Lekin u yerlar anchadan beri shimoliy kengliklardagi dengizlarga qaraganda ham ko'm-ko'kroq dengizlar orasidagi yashil va quyoshli orolga o'xshab tuyulardi. Kapitan Nikols bu uzoq o'lkalarni yaxshi bilgani uchun Striklend unga bog'lanib qolgani ehtimoldan xoli emas. Ayni Taitiga yo'l olish fikri ham Nikolsdan chiqqan.

- Taiti axir fransuzlarga qarashli, - tushuntirdi kapitan, - fransuzlar esa inglizlarchalik rasmiyatchi odamlar emas.

U nimani ko'zda tutayotganini tushundim.

Striklendning zarur hujjatlari yo'q edi. Lekin Bill bunday arzimasa narsalardan xavotirga tushmasdi (u kemalarga ishga joylagan matroslardan birinchi oydagı ish haqlarini olardi). Bill Striklendga o'z oshxonasida o'lib qolgan ingliz o'tyoqarining hujjatlarini rasmiylashtirib berdi. Lekin ularning har ikkalasi, kapitan Nikols ham, Striklend ham sharqqa intilishardi. Baxtga qarshi faqat g'arbga boradigan kemalardan ish chiqayotgandi. Striklend ikki marotaba Qo'shma Shtatlarga ketayotgan kemada ishlashdan bo'yin tovladi, uchinchi marotaba esa N'yukasl tomon ketayotgan ko'mir tashuvchi kemadan voz kechdi. O'jar Bill bu qaysarlikka

chidab turolmadi-da, ikkalasini uyidan haydab chiqardi. Ularning ahvoli yana og'irlashib qoldi.

O'jar Billning ovqati to'yimligi bilan ajralib turmasdi. Ovqatga o'tirgan xo'randalar stoldan qorinlari to'ymay turib ketishardi. Lekin shunday bo'lsa-da, Striklend va Nikols bir necha kun mobaynida bu ovqatlanishlarni maroq bilan eslab yurishdi. В Ёњ Bir qoshiq sho'rva в Ёќ va yotib ketiladigan uydan mahrum bo'lishgandi. Ular faqat в Ёњ Bir burda non в Ёќ da ko'rsatiladigan marhamat tufayligina ochdan o'lishmasdi. Duch kelgan joylarda, zahira yo'llarda turadigan yuk vagonlari, temir yo'l pakgauzlarida tunab yurishdi. Havo sovuq edi. Shu bois ikki soat mudrab olishgach, ko'chalarda yurishardi. Hammadan ko'ra tamaki yo'qligidan qiynalishardi. Kapitan pivoxonalarga borib kechki mijozlar tomonidan chala chekib tashlangan papiros va sigaralarni yig'ib kela boshladi.

- Trubkaga nimalar tiqib tashlaganimni o'zim ham bilmayman, - dedi kapitan yelkasini qisib. - Men oldiga surib qo'ygan qutichadan birdaniga ikkita sigara olib, bittasini og'ziga, bittasini cho'ntagiga tiqdi.

Gohida ozroq pul to'plashga muvaffaq bo'lishardi. Pochta paroxod kelgan paytlarda yuklarni tushirishardi. Bunday paytlarda kapitan Nikols kemanding kichik kapitani bilan darhol til topishib, elakishib ketardi. Gohida esa ingliz kemasi yuqori palubasining tumshuq qismiga ustalik bilan chiqib olishardi, matroslarning to'yimli nonushtalari bilan mehmon bo'lishardi. Bunday kezlarda kema boshliqlari bilan ro'baro' kelib qolish, ketlariga tepki yeyish xavfi ham yo'q emasdi.

- Qorning to'q bo'lsa-ku orqangdan tepki yeyish ham hech narsa emas, - dedi kapitan Nikols, - shaxsan men bu narsadan xafa bo'lmagan bo'lardim. Boshliq bo'lgandan keyin tartibga qarashi kerak-da.

Men tor zinalardan yuqoriga o'rlayotgan va haqiqiy ingliz bo'lganligi tufayli ingliz savdo flotidagi intizomdan g'ururlanayotgan kapitan Nikolsni ko'z oldimga keltirdim.

Ular ko'proq baliq bozorida ishlashni o'zlariga kasb qilib olishgandi. Bir safar esa son-sanoqsiz apel'sin to'ldirilgan qutilarni kemaga yuklab, bir frankdan pul ishlashdi. Kunlardan bir kun esa omad ularga kulib boqdi. Yaxshi Niyat burni orqali Madagaskardan kelgan kemanding в Ёњ tanish в Ёќ boshlig'i ularni kemani bo'yash ishlariga yolladi. Ular bir necha kun mobaynida likillab turgan qayiqchalarda tik turib olganча zanglab ketgan kema bortlarini bo'yashdi. Albatta, bu holat Striklend tomonidan istehzoli kulgi uyg'otishi tabiiy edi. Bu sinov kunlarida Striklend o'zini qanday tutganini Nikolsdan so'radim.

- Biror marotaba bo'lsin, uning so'kinganini eshitmadim, - javob berdi kapitan. - Gohida albatta qovog'ini uyub olardi u. Lekin ertadan-kechgacha og'zimizga tamaki ololmasak kulaverardi.

Men bundan ajablanmasdim. Striklend hech qachon og'ir sharoitlardan ruhiy tushkunlikka tushmasdi. Bu narsa qat'iy xarakteri tufaylimi yoxud mag'rurligi tufaylimi - bilolmasdim.

Buteri ko'chasida bir ko'zli xitoy iflos va xarobgina yotoqxona tashkil etgandi. Olti suga karavot olish, uch suga yerda uxlab ketish mumkin edi bu yerda. Ular yotoqxonada o'zlari singari sho'rpeshana odamlar bilan oshno bo'lishgandi. Cho'ntaklarida sariq chaqa ham qolmagan, tashqarida sovuq avjiga chiqqan paytlarda uyaliq o'tirmay oshnalaridan yotoqxonaga to'lash uchun qarz olishardi. Bu daydilar o'zlari singari mirquruq tanishlaridan oxirgi chaqalarini ayab o'tirishmasdi. Marsel portiga dunyoning turli burchaklaridan odamlar yig'ilishardi, lekin millatlar o'rtasidagi tafovutlar ular o'rtasidagi do'stlikka monelik qila olmasdi. Ularning hammalari ham o'zlarini Ulug' Kokeyn mamlakatining erkin fuqarolari deb bilishardi.

- Lekin Striklend g'azabga mingan paytlarida qo'rqinchli bo'lib ketardi, - dedi xayolchan bir alpozda Nikols. - Kunlarning birida biz O'jar Billning oshxonasiga kirib qoldik. Shunda Bill qachonlardir Charli berib qo'ygan hujjatlarni surishtirib qoldi.

- Mana, uni qaytarib olmoqchimisan, ovora bo'lasan! - dedi Charli.

O'jar Bill juda baquvvat va bahaybat odam edi. Lekin Charlining qiyofasi unga yoqmasdi, shu bois bo'lsa kerak, hammaning ko'z o'ngida uni masxaralab haqorat qila boshladi. Bill so'kinganda og'zidan chiqayotgan so'zlarni eshitish qiziq edi. Charli avvaliga chidab turdi, so'ng oldinroqqa chiqib: в Ёњ Yo'qol bu yerdan, hayvon! в Ёќ dedi. Bu yerda nima degani emas, uni qanday aytgani muhim. Bill biror so'z bilan unga javob bermadi. Butun a'zoyi badani sarg'ayib ketdi-yu, ma'shuqasiga oshiqqan yigitday shoshilib chiqib ketdi.

Kapitan Nikols so'zida Striklend Billni shunday so'z bilan haqoratlaganini aytmagani, haqiqatga teskariroq bo'lsa-da, men uni yumshatibroq ifodaladim.

Lekin O'jar Bill oddiy matrosdan haqorat eshitib ketadiganlar toifasiga kirmasdi. Uning obro'-e'tibori bu yerdagi hukmdorligiga ta'sir yetkazishi mumkin edi. U Striklendni o'ldirishga qasam ichganligi to'g'risida mish-mishlar tarqaldi.

Oqshomlarning birida kapitan Nikols va Striklend Buteri ko'chasidagi mayxonada o'tirishardi. Bu har biri hayvonlar katagiga yoxud rastalarga o'xshash yagona xonadagina iborat bo'lgan bir qavatli uylardan tashkil topgan torgina ko'cha edi. Har bir eshikning oldida ayollar turishardi. Ular eshik yondoriga suyanganlaricha qandaydir qo'shiqni xirgoyi qilishar, bo'g'iq ovoz bilan o'tkinchilarni chaqirishardi, boshqalari esa jimgina nimadir o'qishardi. Ular orasida fransuz, ital'yan, ispan, yapon ayollari va qoratanli ayollar bor edi. Ba'zilar oriqdan kelgan, boshqalari semiz edi. Yuzlariga qalin qilib chaplangan upa, qoshlari va lablariga obdon surilgan bo'yoqlar ularning yoshlari o'tinqiraganini, shahvoniy hayot kechirishganini yashira olmasdi. Bu ayollarning ba'zilar qora в Ёњ ko'ylak в Ёќ, badanlari rangida paypoq kiyib olishgandi, boshqalari esa qiz bolalarniki singari ko'ylakchada, bo'yalgan sochlari jamalaklab qo'yilgan. Ochiq eshikdan qizil kafel yotqizilgan uyning poli, keng yog'och karavot, kichkinagina stolcha ustidagi ko'za va tog'ora ko'zga tashlanadi. Rang-ro'yi xilma-xil olomon ko'chada u yoqdan-bu yoqqa sandiraqlaydi. Shved parus kemasi tushib kelgan hind matroslari, oqish shimolliklar, harbiy kemadagi yaponlar, ingliz dengizchilari, ispanlar, fransuzlarning turistik kemasi satangsifat yoshlar, amerika savdo kemalaridagi habashlar ko'chalarni to'ldirishgan.

Kunduzlari Buteri ko'chasi iflos va g'aribona ko'rinadi, kechalari faqat g'aribona uylarning deraza tokchalariga yoqib qo'yilgan chiroqlardan tushgan yorug'lik tufayli qandaydir sirli va chiroyli tuyuladi. Havoda anqiyotgan, ko'ngilni aynitadigan shahvoniy hid odamni ezishiga qaramay, unda qandaydir sirli, tahlikali va shu bilan birga o'ziga jalb etuvchi nimadir bor edi. Bu yerda barcha narsalar ibtidoiy tuyulib, ixlosni qaytarishiga qaramay, nima sababbandir o'ziga tortardi ham. Bu ko'chaning odamlari ko'ngillari xira alpozda hayot kechirishar, muhit tarang va fojiali edi.

Striklend va Nikols o'tirishgan mayxonadagi pianinaning raqsga chorlovchi baland ovozi yangrab turardi. Devorlar yoniga qo'yilgan stollardan badmast matroslar va bir necha askar joy olishgandi, xona o'rtasida esa g'uj bo'lib raqs tushishardi. Raqs tushayotgan, oftobda obdon pishib ketgan mo'ylabdor matroslar baquvvat qo'llari bilan qizlarni bag'irlariga tortib olishgandi. Qizlarning egnida esa ko'ylakdan bo'lak hech narsa yo'q edi. Ichishib o'tirgan matroslarning bir-birlari bilan raqs tushgan vaqtlari ham bo'lardi. Xonadagi shovqin-suron quloqni qomatga keltirardi. Mijozlar qo'shiq aytishar, so'kishishar, baland ovoz bilan kulishardi. Biror erkak tizzasida o'tirgan qizni yopishib olganча tinimsiz o'paversa, atrofdegilar baland ovozda miyovlashga

tushishardi. Havo erkaklar oyog'idan ko'tarilgan chang tufayli og'ir, tamaki tutunidan ko'kimtir edi. Xona haddan tashqari dimiqib ketgandi. Ustun orqasida o'tirgan ayol bolasini emizayotgandi. Ofitsiantlik qilayotgan yuzini husnbuzar bosgan past bo'ylik yigit pivoli krujkalar solingan patnisni ko'targancha u yoqdan-bu yoqqa yurardi.

Tez orada bu yerga O'jar Bill ikki azamat habash hamrohligida kirib keldi. Unga ko'zingiz tushishi bilanoq, obdon ichib olganini sezish qiyin emasdi, janjal chiqarishga shayligi sezilib turardi. Uch askar o'tirgan stolni turtib yubordi, bir krujka pivo to'kilib ketdi. To'polon boshlandi, mayxona xo'jayini ichkaridan chiqib Billga juftakni rostlab qolishni buyurdi. Mayxona sohibi past bo'yli bo'lsa-da, baquvvat odam edi, o'z dargohida to'polon chiqishiga dosh berolmasdi. Bill sarosimalanib qoldi. Mayxona xo'jayini bilan talashib o'tirishning ma'nosi yo'q edi, politsiya doimo uning tarafini olardi. Shu tufayli Bill qattiq so'kindi-da, eshik tomon yurdi. Lekin shu daqiqada uning ko'ziga Striklend ko'rinish qoldi. Bill bir og'iz ham so'z aytmay, uning stoli yaqiniga bordi-da, Striklendning basharasiga tupurdi. Striklend unga qarab pivo krujkasini otdi. Raqs tushayotganlar to'xtab qolishdi. Mayxonaga bir daqiqa sukunat cho'kdi, lekin O'jar Bill Striklendga tashlanganda hammamni birdaniga mushtlashish ishtiyoqi qopladi, tasir-tusur boshlandi. Stollar ag'darilib, ustidagi idishlar polga uchib tushdi. Do'zax shovqini avjga chiqdi. Ayollar tumtaraqay bo'lib ko'chaga qochishdi, o'zlarini panaga olishdi. Ko'chadan o'tib ketayotgan yo'lovchilar ham ichkariga kirib janjalga aralashishdi. Endi turli tillardagi so'kishlar, nolalar eshitildi. Xona o'rtasida o'nga yaqin matros g'uj bo'lib to'planib turardi. Xuddi yerdan chiqqanday to'satdan politsiya paydo bo'ldi, epini qilgan qochib qolishga urindi. Xona to'polonchilardan tozalangach, boshidan chuqur jarohatlangan O'jar Bill o'zini bilmay yerda yotardi. Kapitan Nikols Striklendni ko'chaga olib chiqdi, qo'li yaralangan, yuzi va yirtilgan kiyim-kechagi qon edi. Nikolsning burni yorilgandi.

- Bill kasalxonadan chiqmasidan oldin Marseldan juftakni rostlab qolganing ma'qul bo'lardi, - dedi kapitan Striklendga nariroqqa borib o'zlarini biroz tartibga keltirgach.

- Bu xo'rozlar jangidan halolroq-ku, - dedi Striklend.

Bu so'zlardan uning istehzoli tabassumi ko'z oldimga kelib ketdi.

Kapitan Nikols tashvishda edi. U O'jar Billning qasoskorligini yaxshi bilardi. Striklend ikki marotaba metisni yengdi, Bill hushyor mahalida u bilan o'chakishmagan ma'qul. U endi zimdan ish olib boradi. Shoshilmaydi, lekin biror kechasi Striklend orqasidan pichoq yeyishi, bir-ikki kun o'tgach esa noma'lum daydining jasadini qo'ltiqning iflos suvidan topilishi hech gap emas. Ertasiga kapitan O'jar Billning uyiga razvedkaga bordi. U hali kasalxonada yotardi, lekin erini ko'rgan borgan xotini uyga chiqishi bilanoq, Striklendni o'ldirishga qasam ichganini aytdi.

Oradan bir hafta o'tdi.

- Men doimo musht tushirsang yaxshilab tushirki, raqibing o'ziga kelguncha nima qilish lozimligini o'ylab olishga vaqting bo'ladi, degan fikrdaman, - derdi kapitan Nikols parishonxotirlik bilan.

Lekin kutilmaganda Striklendga omad kulib boqdi. Matroslarni ishga yollash byurosiga talabnoma tushib qoldi. Avstraliyaga ketayotgan kemaga shoshilinch ravishda o't yoquvchi kerakligi aytilgandi unda. Kemaning o't yoquvchisi Gibraltar yaqinida tutqanoq kasali tutib qolib o'zini dengizga tashlab yuboribdi.

- Kema rahbarlari oldiga yugurib bor-da, darhol shartnoma tuz, - dedi kapitan Nikols. - Xudoga shukur, hujjatlarining joyida. Striklend kapitanning maslahati bilan ish tutdi, shundan keyin ular boshqa uchrashishmadi. Kema ko'rfazda bor-yo'g'i olti soatgina turdi. Kema kechqurun to'lqinlarni yorib, sharq tomon suzib borarkan, kapitan tobora xiralashib, keyinroq butunlay ko'rinmay qolgan tutunga tikilib qoldi.

Kapitandan eshitgan narsalarimning barchasini batafsil bayon qilishga harakat qildim. Zero meni Striklendning Eshligardagi birjada operatsiyalarda band bo'lgan vaqtdagi holati bilan keyingi voqealar o'rtasidagi ziddiyatlar qiziqtirardi. Lekin boshqa tomondan kapitan Nikolsning yolg'onchiligini bilganim uchun uning so'zlarida zarracha haqiqat uchquni yo'qdir deb ham o'ylab qolaman. U hayotida biror marotaba Striklendni ko'rmagan, Marsel' haqidagi uydirmalarini biror jurnaldan o'qigan bo'lsa ham ajablanmagan bo'lardim.

Qirq sakkizinchi bob

O'z kitobimni shu yerda tugatishni mo'ljallagan edim. Avvaliga Striklendning Taitida yashagan oxirgi yillari va umrining dahshatli tarzda xotima topganligini ko'rsatmoqchi, keyin orqaga qaytib, rassom sifatidagi menga ma'lum ilk qadamlari to'g'risida hikoya qilmoqchi bo'ldim. Ko'nglim shuni tusab qolgani uchun emas, balki Striklendning xayolini anchadan beri o'g'irlab kelayotgan noma'lum orolga Yevropadan jo'nab ketish manzaralari bilan bayonni tugatmoqchi edim. Qirq yetti yoshga yetgan, boshqalar umrining bu pallasida bir me'yorda hayot kechirishga odatlanib qolgan mahalda yangi odamlarga intilishi menga juda yoqardi. Ko'z o'ngimda ko'm-ko'k dengiz, unda suzib ketayotgan kema bortidan endi hech qachon qaytmaydigan Fransiya tomon qarab turgan Striklend namoyon bo'ldi. Men baribir u qo'rqmas odam bo'lganligi haqida o'yladim. Kitobimning xotimasi umidbaxshlik ruhi bilan tugashini xohlardim. Inson qalbining qudrati yengilmasligini ko'rsatishni istardim. Lekin buning epini qilolmadim. Negaligini aniq bilmayman-u, lekin yozayotgan qissam hadenganda qovushavermadi. Bir necha marta urinib ko'rganimdan keyin avvalgi rejamdan voz kechdim. Va Striklend hayoti to'g'risida nimaiki bilsam batartib hikoya qilishga qaror berdim..

Ixtiyorimda esa ma'lumotlar yetarli emasdi. Men bir bo'lak suyak orqali qadim davrlarda yashagan hayvonning tashqi ko'rinishinigina emas, uning yashash tarzini ham aniqlashi zarur bo'lgan biolog holatiga tushib qoldim. Striklend Taitida o'zi bilan munosabatda bo'lgan odamlarda kuchli taassurot qoldira olmagan. Ular uchun Striklend qandaydir g'alati rasmlarni chizib yuradigan, cho'ntagida sariq chaqasi yo'q oddiygina daydi edi, xolos. Faqat oradan bir necha yil o'tib, u o'lib ketganidan keyin rasmlarni olib-sotish bilan shug'ullanadigan yirik savdogarlarning vakillari Parij va Berlindan Striklend ijodiga tegishli asarlardan topish ilinjida kelishgandan keyin o'z yurtlarida favqulodda odam yashaganligini fahmlab qolishdi. Endilikda juda katta pulga sotish mumkin bo'lgan rasmlarni arzimasa chaqaga sotib olish imkoniyatini qo'ldan boy berganliklari uchun o'zlarini kechira olishmasdi. Striklendni biladigan Papeete aholisi orasida Koen ismli fransuz yahudiysi bo'lib, uning qo'lga tasodifan rassomning bir asari tushib qolgan ekan. Ko'zlari kulib turadigan past bo'yli bu samimiy chol yarim savdogar, yarim dengizchi sifatida o'z yelkanli kemasida Paumotu va Markiz orollari orasida qatnar ekan. U joylarga turli-tuman mollar olib borib, qaytishda kokos yong'og'i va marvarid keltirarkan. Katta qora marvaridni uncha qimmat bo'lmagan narxga sotishini menga xabar qilishganda uning oldiga bordim. Marvaridga aqcham yetmasligini bilganimdan keyin u bilan Striklend to'g'risida gaplashdim. Mo'ysafid uni yaxshi bilardim.

- Bilasizmi, rassom bo'lgani uchun u bilan qiziqib qoldim. Zero, rassom bizning orollarda kamyob hodisa. Kasbini unchalik yaxshi bilmaganligiga achinardim unga. Men unga birinchi bo'lib ish berganman. Yarim orolda plantatsiyam bor. Shu joyga nazoratchi

kerak edi. Oq tanli nazoratchilar qarab turishmasa yerli xalqning ishlashi mushkul. Men unga: вЂњAncha vaqtingiz bo'sh bo'ladi, rasmingizni ham chizaverasiz, ozgina pul ham ishlaysizвЂќ, - dedim. Men uning ochin-to'qin yurishini bilardim, shu tufayli yaxshigina ish haqi taklif etdim.

- U yaxshi nazoratchi bo'lmagandir, - kulib qo'ydim men.

- Men bunga unchalik e'tibor bergan emasman, zero o'zim rassomlarni doimo yaxshi ko'rganman. Bu narsa bizning qonimizda bor. Lekin u menda bor-yo'g'i ikki yoki uch oy ishladi, bo'yoq va mato uchun ozroq pul topgach, ketib qoldi. U bu joylarning tabiatidan g'oyat zavqlanardi, daydilarcha hayot kechirishga intilardi. Lekin men u bilan ahyon-ahyonda ko'rishib turardim. U gohida Papeeteda paydo bo'lib qolar, bir necha kun shu yerda yashar, biror odamdan ozroq pul undirguday bo'lsa, yana izziz yo'qolib ketardi. Bu yerga kelgan kunlarining birida mendan ikki yuz frank qarz berib turishimni iltimos qildi. Ko'rinishi shunday aftodahol ediki, go'yo bir haftadan beri ichiga tuz kirmaganga o'xshardi. Shu holatni ko'rib turganim uchun yo'q deyishga ko'nglim bo'lmadi. Bu pullar albatta izziz yo'qoladi degan fikrda edim. Lekin to'satdan bir yildan so'ng yana bu yerda paydo bo'ldi-da, menga rasm keltirdi. U menga qarzi haqida lom-mim deb og'iz ochmadi-yu, aytgan gapi shu bo'ldi: вЂњMana plantatsiyangizning ko'rinishi, uni siz uchun chizdimвЂќ. Men rasimga qaradim-u, nima deyishimni bilolmay qoldim, lekin baribir unga tashakkur bildirdim. Striklend chiqib ketgach, rasmini xotinimga ko'rsatdim.

- Qanaqa rasm edi u, - so'radim undan.

- Yaxshisi, so'ramay qo'yaqoling. Men rasmdan hech narsa anglay olmadim, chunki bu singari rasmini umrimda ko'rmagandim. Buni nima qilamiz-a? - dedim xotinimga. Uni uyga osib qo'yish to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emas, - dedi xotinim, - odamlar ustimizdan kulishadi. Xotinim rasmini uying chodog'iga, har xil eski-tuskilar saqlanadigan joyga olib chiqib tashladi. U bu matohlarning birortasini ham tashlab yuborishga ko'zi qiymasdi. Xotinim eski-tuski yig'ish vasvasasiga duchor bo'lgandi. Urush boshlanishi arafasida ukam Parijdan menga xat yo'llab вЂњTaitida yashagan ingliz rassomi to'g'risida biror narsa bilasanmi deb yozganida qanday ahvolga tushganimni tasavvur ham qilolmaysan. Ma'lum bo'lishicha, u daho rassom ekan, uning asarlari juda yuqori baholarda sotilar ekan. Uning asarlaridan birortasini topishga harakat qil va menga yubor. Yaxshigina pul ishlab qolish mumkinвЂќ. Striklend menga hadya etgan rasm qayerdaligini xotinimdan surishtirdim. Ehtimol, hali ham chordoqda turibdimi? вЂњAlbatta, chordoqda-da, - dedi xotinim. Axir hech narsani tashlab yubormasligimni o'zing bilasan-kubвЂќ. Xotinim bilan chordoqqa chiqdik-da, bu uydagi o'ttiz yillik turmushimni mobaynida to'planib qolgan eski-tuskilar orasidan rasmini qidirib topdik. Men rasimga tikilib turib: вЂњPlantatsiyamda nazoratchi bo'lib ishlagan, men ikki yuz frank qarz berib turgan odam bir kun kelib daho rassom bo'lishini kim xayoliga keltiribdi, deysan? Marhamat qilib ayt-chi, bu rasming nimasi zo'r? - Bilmadim, - javob berdi xotinim, - bu bizning plantatsiyamizga sira o'xshamaydi. Yashil rang bargli kokoslarni men hech qachon ko'rmaganman. Hamonki, Parijda uning rasmlarini ko'rib aqldan ozayotgan ekanlar, ehtimol bu rasmini ikki yuz frankka sotib, sen Striklendga bergan qarzning o'rni qoplanarвЂќ. Aytilgan gap - ottilgan o'q. Biz rasmini yaxshilab joyladik-da, Parijga jo'natib yubordik. Tez orada ukamdan xat oldik. U xatida nimalar haqida yozibdi deb o'ylarsiz? вЂњYuborgan rasmingni olib avvaliga akam meni laqillatibdi-da, deb o'yladim. Shaxsan men bu rasmini uni jo'natish harajatlariga ketadigan pulga ham olmagan bo'lardim. Hatto rasmini meni senga iltimosnoma yozishga undagan odamga ham ko'rsatishga qo'rqdim. Bu rasmini san'atning go'zal namunasi deb e'tirof etganida va o'ttiz ming frank taklif qilganida qanchalik hayron qolganimni tasavvur ham qilolmaysan. Ehtimol, u bundan ortiqroq ham to'lagan bo'lardi-yu, ammo men azbaroyi esankirab qolganimdan fikrlarimni jamlab olmasdanoq rozilik berib yubordim.вЂќ

Keyin Koen xonim shunday gapni aytdi:

- Bechora Striklend bu kunlarga yetib kelolmadi. Chizgan rasmi uchun unga yigirma to'qqiz ming-u, sakkiz yuz frankni berganimda naqadar hayron bo'lishini tasavvur qilayapman.

Qirq to'qqizinchi bob

Men вЂњOtel' de Iya flyorвЂќ mehmonxonasida turganimda uning sohibasini Jonson xonim baxtli tasodifni qo'ldan chiqarganligi to'g'risidagi ma'yus tarixni so'zlab berdi. Striklend vafotidan so'ng mol-mulkinging bir qismi Papeete bozorida sotilibdi. Jonson xonim o'sha joyga boribdi. Chunki rassomning narsalari orasida amerika pechkasi ham bor ekan. Shuni sotib olishni mo'ljallagan ekan. Pirovard-natijada xonim pechkani yigirma yetti frankka sotib olibdi.

- O'sha yerda boshqa lash-lushlar qatori o'nga yaqin rasm bo'lib, ular ramkaga olinmagan ekan, - hikoya qilardi xonim, - hech kim bu asarlar bilan qiziqmasdi. Rasmlarning ba'zilar o'n, ko'pchiligi esa besh yoki olti frankka pullab yuborildi. O'sha rasmlarni sotib olganimda hozir badavlat ayol bo'lib o'tirardim.

Yo'q, Tiare Jonson xonim hech qanday sharoitda ham badavlat ayol bo'lolmasdi. Uning qo'lida pul turmasdi. U mahalliy aholi vakili bilan Taitida o'rnashib qolgan ingliz kapitanining qizi edi. Men ayol bilan tanishganimda ellik yoshlarga chiqqan edi, nihoyatda barvasta ayol bo'lganligi tufayli, yoshiga nisbatan katta ko'rinardi. Baland bo'yli, nihoyatda semiz bu ayolning qiyofasi ulug'vor, boqishlari samimiy edi. Qo'llari son go'shtini, ko'kraklari g'ovlab ketgan karamni eslatardi. Jonson xonimning yuzlari g'oyatda keng va go'shtdor edi. U ertadan-kechgacha uy kiyimida va keng ayvonli somon shlyapada yurardi. Lekin u o'zining qop-qora, uzun va jingalak sochlarini orqasiga tashlab yuborganda - sochlari faxri bo'lganligi uchun ham u bu ishni tez-tez takrorlab turardi - beixtiyor havasingiz kelardi, ko'zlari hamon yosh va quvnoq ko'rinardi. Men hech qachon hech kimda uning kulgisidan ko'ra zavqli kulgini ko'rmaganman. Uning tomog'ida boshlangan yengilgina kulgi tobora kuchaya borar, oxirida avj pardasiga ko'tarilib, butun bahaybat gavdasini harakatga keltirardi. O'rug' olamda barcha narsalardan yuqori qo'yadigani sho'x hazil, bir stakan vino va kelishgan erkak edi. U bilan tanishish odamga chinakamiga zavq bag'ishlardi.

Oroldagi eng yaxshi pazanda bo'lgan Tiare lazzatli taomlarni xush ko'rardi. U ertadan-kechgacha oshxonadagi pastakkina stulda o'tirar, xitoylik oshpaz va mahalliy uch qiz uning atrofida ish bilan andarmon edilar. Xonim turli buyruqlar berar, barcha bilan sho'x hazillashar, o'zi ixtiro etgan lazzatli taomlardan tatib ko'rardi. Do'stlaridan birortasiga izzat ko'rsatishni xohlab qolsa, o'z qo'li bilan unga ovqat tayyorlardi. Uning mehmondo'stligiga chegara yo'q edi. Orolda вЂњOtel' de Iya flyorвЂќ mehmonxonasida ovqatlanmagan biror odam topilmasdi. Tiare hech qachon pulini o'z vaqtida to'lamagan mijozlarini ham oshxonadan haydab chiqarmasdi. Ularning ishlari yurishib ketishiga, bir kuni kelib qarzlarni uzishlariga umid qilardi. Mijozlaridan birining ishi yurishmay qolganida bir necha oy mobaynida undan yashashi va ovqatlanishi uchun haq so'ramadi, xitoy kirxonasida uning kiyimlarini bepul yuvishdan bosh tortganlarida esa o'sha odamning kiyim-boshini o'z kirlari bilan birgalikda berib turdi. вЂњAxir bechora kir ko'ylakda yuradimвЂќ, - derdi Tiare. Boz ustiga u erkak odam bo'lganligi uchun - xonim erkak odam chekishi kerak deb hisoblardi - papiros uchun unga kuniga bir frankdan pul berib turdi. Ayol u bilan ham xuddi boshqalar singari xushmuomala

munosabatda bo'ldi.

O'shi o'tib qolganligi va haddan tashqari semizligi tufayli muhabbat o'yinlarida o'zi qatnashmasa-da, yoshlarning sevgi sarguzashtlarini zo'r ishtiyoq va qiziqish bilan kuzatardi. Uning e'tiqodicha, sevgi erkak va ayolning tabiiy mashg'ulotidir. Bu sohada u o'zining boy tajribalari bilan doimo o'rtoqlashardi, maslahatlar berardi.

- Otam sevgilim borligini sezib qolganda yoshim hali o'n beshga ham to'lmagan edi. Sevgilim вЂњTropik qushвЂќ kemasi kapitanining uchinchi yordamchisi bo'lib, kelishgan yigit edi.

Ayol xo'rsinib qo'ydi. Aytishlaricha, ayollar doimo o'zlarining birinchi muhabbatlarini maroq bilan eslashadi, - lekin hammavaqt ham uning kimligini eslay olisharmikin?

- Otam aqlli odam edi.

- Keyin u nima qildi? - qiziqdim men.

- Avvaliga meni o'lasi qilib urdi, keyin kapitan Jonsonga erga berib yubordi. Men qarshilik ko'rsatmadim. Albatta, kapitan mendan ancha katta, lekin u ham g'oyat kelishgan odam edi.

Tiare - ota uni hidli oq gulning nomi bilan shunday atagandi (taitiliklar bu gulni bir marotaba hidlagan odam qanchalik uzoqqa ketmasin muqarrar ravishda Taitiga yana qaytib keladi, deyishardi). - Tiare Striklendni yaxshi eslar ekan.

- U gohida oshxonamizga kirib turardi. Bundan tashqari men uni ko'pincha Papeete ko'chalarida ko'rib turardim. Unga rahmim kelardi, ozib-to'zib doimo och yurardi. Uning shaharga kelganini eshitishim bilanoq, xizmatkorni yuborib, ovqatlanib ketishga taklif qilgan paytlarim ham bo'lgan. Bir-ikki marotaba unga ish ham topib berdim, lekin ishda hech qo'nim topmasdi. Oradan ozroq vaqt o'tishi bilan qayoqqadir g'oyib bo'lardi.

Striklend Marselni tark etgandan keyin yarim yil deganda Taitiga yetib keldi. Yo'lkirasini Oklend va San-Fransisko o'rtasida qatnaydigan kemada matroslik qilib topardi. Nihoyat, u Taiti sohiliga etyud qutichasi, mol'bert va o'nga yaqin mato bilan tushib qoldi. Cho'ntagida Sidneyda ishlab topgan bir necha funt sterlingi bor edi. Taitida tushib qolishi bilanoq, o'zini uyidagidek seza boshladi. Striklend shahar chekkasida yashaydigan mahalliy aholining kichkinagina uyida turardi.

Tiarening so'zlariga qaraganda, kunlardan bir kun Striklend unga aytgan ekan: - Men palubani yuvayotgandim, shunda to'satdan matroslardan biri: вЂњMana yetib keldik!вЂќ deb qoldi. Boshimni ko'targanimda tobora yaqinlashayotgan orolga ko'zim tushdi. Butun umrim mobaynida qidirayotgan joy shu orol ekanligini darhol angladim. Orolga yaqinlashganimizda, nazarimda, men bu joylarni ilgaridan biladiganday tuyuldi. Menga hozir ham avvaldan tanish bo'lgan joylarda yurgandek sezilaveradi. Qachonlardir shu joylarda yashaganga o'xshayveraman.

- Bu uchrab turadigan hodisa, - dedi Tiare, - men kemadan yuk tushirilayotgan vaqtda bir necha soatga qirg'oqqa tushib, butun umr shu yerda qolib ketgan odamlarni bilaman. Boshqalar bir yil mobaynida xizmat qilishga kelib Taitini bo'ralab so'kishganini, bu joylarga qaytib kelgandan ko'ra, odam o'zini osgani afzal deyishganini ham eshitganman. Oradan bir necha oy o'tgach esa ular yana orolda paydo bo'lib, endilikda hech qayerga sig'mayotganlarini aytishgan.

Elliginchi bob

Nazarimda shunday odamlar bo'ladiki, ular tug'ilishlari kerak bo'lgan joyda tug'ilmay boshqa maskanlarda tavallud topishadi. Tasodifiyat ularni muayyan o'lkaga itqitib tashlaydi-da, umr bo'yi o'zlari ko'rmagan vatanlari firoqida azob chekadilar. Ular tug'ilgan yurtlarida begonadirlar, bolaliklaridan tanish sersoya xiyobonlar, bir vaqtlar o'zlari o'ynashgan, odamlar bilan gavjum ko'chalar hayot yo'llarida bir bekat bo'lib qoladi, xolos. Tug'ilgan yurtida begonalar bilan yashaydi, o'zlari ham boshqalarga begona bo'lib qolishadi. Ehtimol, mana shu begonalik ularni uzoq-uzoqlarga chorlar, bu joylardan topmagan narsalarni qidirishga undar. Balki bu qandaydir yashirin suyak surish natijasi bo'lib, g'alati sarguzashtlarning ajdodlari qadim zamonlarda yashab, keyinchalik tashlab ketishgan o'lkalarga intilishidir. Ba'zan shunday ham bo'ladiki, inson zoti to'satdan sirli zanjirlar bilan bog'langan yerlarga kelib qoladi. Nihoyat u o'zi istagan, qidirgan uyida, ilgari ko'rmagan tabiat og'ushida, tanish bo'lmagan odamlar orasida paydo bo'lib qoladi-yu, xuddi shu joylar mening vatanim degan to'xtamga keladi. Faqat shu joydagina u taskin topadi.

Men Tiarega Londondagi muqaddas Foma kasalxonasida tanishgan odamning tarixini gapirib berdim. Bu Abragam ismli oqishdan kelgan, yoshgina, miqti, tortinchoq va kamtar, lekin g'oyat iqtidorli odam edi. Tibbiyot maktabida o'qiganida unga stipendiya berib turishgan, butun o'qish mobaynida eng yaxshi talaba bo'lgandi. O'qishni bitirgach, Abragamni kasalxonada jarroh va terapevt sifatida qoldirishadi. Uning favqulodda iste'dodi barcha tomonidan e'tirof etiladi. Tez orada u doimiy ishga tayinlanadi, kelajagidan xotirjam bo'lishi mumkin edi. Agar biror inson zotiga kelajagini ishonch bilan bashorat qilish mumkin bo'lsa, Abragamning istiqboli porloqligi o'z-o'zidan ayon edi. Uning istiqbolida izzat-hurmat va boylik o'z quchog'ini ochib turardi. Yangi vazifasiga kirishishdan oldin ta'til olishga qaror qildi. Puli bo'lmaganligi tufayli Levant mamlakatlariga ketayotgan kemada vrach vazifasida ishlashga yollandi. Sirasini aytganda, kemada vrachga ehtiyoj kam edi. Lekin kasalxonaning yetakchi jarrohlardan biri kemalar qatnovining direktori bilan yaqin bo'lganligi tufayli shu ishga joylab qo'ydi.

Oradan bir yoki bir yarim oy o'tgach, Abragam vrachlar boshqarmasiga xat yozib, endi hech qachon kasalxonaga qaytmasligini e'lon qilibdi. Bu xabar hammani hayron qoldirdi va turli-tuman mish-mishlarning tarqalishiga sababchi bo'ldi. Odam qandaydir kutilmagan harakatga qo'l ursa, boshqalar u to'g'risida, odatda, turli-tuman gap tarqatishadi. Lekin tez orada Abragam o'rnini egallashga tayyor vrach topila qoldi va uni unutilib yuborishdi. Abragamning soyasi ham ko'rinmay ketdi.

Oradan o'n yilcha vaqt o'tgach, men ketayotgan sayohat kemasi Aleksandriya ko'rfaziga kirganida boshqa yo'lovchilar qatori vrachlar nazoratidan o'tishimga to'g'ri kelib qoldi. Vrach egniga urinib ketgan kostyum kiyib olgan semiz erkak ekan. Shlyapasini yechganida ko'zim tushdi: boshida mutlaqo sochi yo'q edi. U bilan qayerdadir uchrashganday tuyuldi menga. To'satdan uni tanib, lol bo'lib qoldim.

- Abragam, - dedim men.

U hayron bo'lib menga tikildi, keyin tanib, qo'limni qattiq silkitib ko'rishdi. Har ikkalamiz ko'rishganimizdan xursandligimizni ifodalaganib - mizdan keyin mening Aleksandriyada tunab qolmoqchiligimni eshitgach, Ingliz klubida ovqatlanishga taklif etdi. Kechqurun uchrashib, stol atrofida o'tirganimizda, undan qanday qilib bu yerlarga kelib qolganini so'radim. U kamtarona lavozimni egallab turar va anchagina noqulay sharoitda faoliyat olib borayotganligi ko'rinib turardi. Abragam o'z tarixini so'zlab berdi. O'rtayer dengizi bo'ylab sayohatga ketayotganida Londonga qaytib borganidan so'ng muqaddas Foma kasalxonasiga ishga joylashishiga ishongan ekan. Lekin ajoyib kunlarning birida u tushgan kema Aleksandriyaga yaqinlashibdi, palubadan porlab turgan oppoq shaharga, pristanda uymalashib yurgan olomonga, juldur kiyimli mahalliy odamlarga, to'polonchi, qo'l harakatlari

bilan gapiradigan ital'yan va greklar, hojido'ppi kiygan salobatli turklarga ko'zi tushibdi, o'tkir nurlarini sochayotgan quyoshu musaffo osmonga tikilibdi. Shu daqiqada unda qandaydir keskin o'zgarish ro'y beribdi, buning nimaligini o'zi ham tushuntirib bera olmadi. ВѢBu yashin urishiga o'xshash holat edi ВѢk, - dedi u hamda o'z izohidan o'zi ham qanoat qilmay: ВѢXuddi kashfiyotday ВѢk deb qo'shib qo'ydi. Yuragi bir orziqib ketibdi, keyin erkinlikning lazzatli hislari Abragamni junbushga keltiribdi. Unga vatani shu yerdaday tuyulibdi va o'sha ondayoq butun umrga Aleksandriyada yashab qolishga qaror qilibdi. Uning qaroriga kemada qarshilik ko'rsatishmadi, yigirma to'rt soatdan keyin butun lash-lushlari bilan sohilga tushib qoldi.

- Kapitan sizni telbaga chiqargan bo'lsa kerak, - dedim kulib turib unga.

Men haqimda nima deb o'ylashlari men uchun ahamiyatsiz edi. Bunday harakatni mening o'zim emas, ichimdagi qandaydir yengib bo'lmas kuch qilayotgandi. Shahardagi kamtarona grek mehmonxonasiga borishga qaror qildim, shunda to'satdan men uning qayerda joylashganini bilishimni angladim. Haqiqatan ham to'ppa-to'g'ri mehmonxona oldiga borib qoldim-da, darhol uni tanidim.

- Ilgari Aleksandriyada bo'lgan edingizmi?

- Shu vaqtgacha Angliyadan hech qayoqqa chiqmagan edim.

Tez orada u Aleksandriyada davlat xizmatiga kiribdi va shu lavozimda hali ham ishlar ekan.

- Qilgan ishingizdan pushaymon bo'lgan vaqtiniz ham bo'lganmi?

- Hech qachon, biror daqiqa ham. Men yashash uchun yetarli darajadagi ish haqi olaman, shuning uchun ham hayotimdan mamnunman. To umrimning oxirigacha qismatimdan bundan ortiq narsani iltijo qilmayman. O'layotganimda ham men ajoyib tarzda hayot kechirdim, deymen.

Men ertasiga Aleksandriyadan jo'nab ketdim, shundan keyin Abragam haqida o'ylamadim ham. Yaqinda esa eski mo'ysafid tanishim - u ham vrach - Angliyada nom chiqargan Alek Karmaykl bilan birga ovqatlanib qoldim. Men uni ko'chada uchratib qoldim-da, urush davridagi buyuk xizmatlari uchun yaqinda unga berilgan ritsarlik unvoni bilan tabriklashga shoshildim. O'tgan kunlarning xotirasi uchun birga ovqatlanishga, oqshomni birgalikda o'tkazishga qaror qildik. Bemalol gaplashishimiz uchun u boshqa hech kimni aytmaslikni taklif etdi. Qirolicha Anna ko'chasida nihoyatda nozik did bilan yasatilgan ajoyib uyi bor edi. Oshxona devorlariga nihoyat yoqimtoy Bellotoning asari va Zoffaning ikkita rasmi qo'yilgan ekan. Bu rasmlar havasim va hasadimni keltirdi. Oltinrang parchadan ko'ylak kiyib olgan baland bo'yli go'zal ayoli bizni xoli qoldirgach, men unga talaba shifokor bo'lgan vaqtimizdan keyin uning hayotida ro'y bergan o'zgarishlarni ko'rsatdim. O'sha vaqtlarda Vestminster - Brijrouddagi ko'rimsiz ital'yan resB-toranchasida ovqatlanishni ham o'zimizga ep ko'rolmasdik. Endilikda esa Alek Karmaykl bir qancha kasalxonalarda ishlardi, yiliga o'n ming funtdan kam ishlamasdi. Ritsarlik unvoni uni kelgusida muqarrar ravishda kutib turgan faxriy mukofotlarning ilk debochasi edi.

- Ha, men shikoyat qilsam uyat bo'lar, - dedi u, - lekin eng g'alati joyi shundaki, men bularning barchasiga baxtli tasodif tufayli erishib turibman.

- Sen nimani ko'zda tutayapsan?

- Abragamni eslaysanmi? Uning oldida ajoyib istiqbol eshigi ochilib turgandi. Talabalik yillarida u barcha sohalarda mendan oldinda edi. Men mo'ljallagan, intilgan barcha mukofotlari stipendiyalarni u olardi. U bor joyda men doimo ikkinchi o'rinda edim. Kasalxonadan ketib qolmaganida bu e'tiborli mavqeni men emas, u egallagan bo'lardi. Abragam daho jarroh edi. Hech kim u bilan bahslasha olmasdi. Uni muqaddas Foma kasalxonasiga olishganda kasalxonada qolishga menda hech qanday imkoniyat yo'q edi. Men katta yo'lga tushib ketishi qiyin bo'lgan shunchaki oddiy amaliyotchi vrach bo'lib qoldim. Lekin Abragam ketdi, uning o'rniga menga qoldi. Bu birinchi muvaffaqiyat edi.

- Ha, chamasi, sen haqsan.

- Baxtli tasodif. Abragam g'alati tabiatli odam. U bechora butunlay to'kilib tushibdi. Aleksandriyada sanitar-vrach darajasida xizmat qiladi, arziyas choychaqa ishlaydi. Eshitishimga qaraganda, badbashara va yoshi o'tgan grek ayoli bilan yasharkan. Ayol unga bir-qancha sap-sariq bolalarni tug'ib beribdi. Ha, faqat aqlu qobiliyatning o'zi yetarli emas ekan. Eng muhimi - xarakter ekan. Abragam mustahkam xarakterga ega emas ekan.

Xarakter? Men esa yarim soatlik mulohazadan so'ng qarshingda ochilgan yangicha hayotiy yo'l deb istiqboldagi ajoyib mavqedan voz kechishni xarakter kuchligining belgisi bo'lsa kerak, deb o'ylagandim. Lekin hech kutilmaganda qo'yilgan qadam uchun biror marta afsuslanmaslik xarakterning kuchligini ko'rsatmaydimi? Ammo men bahslashib o'tirmadim, tanishim xayol surib gapini davom ettirdi.

- Albatta, Abragamning bu harakatidan afsusdaman desam munofiqlik qilgan bo'laman. Axir men bundan juda ko'p narsa yutdim. - U qimmatbaho sigarani mamnuniyat bilan ichiga tortdi. - Agar men bu ishdan shaxsan manfaatdor bo'lmaganimda shunday talantning bekor ketganiga afsuslangan bo'lardim. O'z hayotini bunchalik barbod qilish unga nimaga zarur bo'lib qoldi ekan. Men Abragam o'z hayotini barbod qilganiga shubha bilan qarardim. Axir yuragi chopgan ishni qilsa, o'zi xohlaganidek yashasa, hayotini barbod qilgan bo'ladimi? Faqat taniqli jarroh bo'lish, yiliga o'n ming funt ishlash go'zal xotini bo'lishgina baxtmi? Nazarimda, hammasi sening hayotdan nimani qidirishingga, o'zingdan va boshqalardan nimani talab qilishingga bog'liq. Lekin men yana tilimni tishlab qoldim. Men kim bo'libman o'zi, ritsar' bilan bahslashadigan?

Ellik birinchi bob

Bu tarixni Tiarega so'zlab berganimda o'zimni vazmin tutganim uchun meni maqtab qo'ydi. Bir necha daqiqa davomida miq etmay ishladik - no'xatning po'stini tozaladik. Oshxona ishlarida ustasifarang bo'lib ketgan ayol xitoy oshpazining ovqat tayyorlashdagi qandaydir xatosini topdi. Bundan fig'oni falakka chiqdi. Ayol xitoyini qalastirib qarg'adi, so'kdi. Xitoylik ham bo'sh kelmadi, janjal avjiga chiqdi. Ular bir-birlariga mahalliy tilda baqirishardi. Men bu tilda o'ndan ortiq so'zni bilmasdim. Tomoshaning zo'ri boshlanadiganga o'xshardi. Lekin kutilmaganda janjal tinchidi, Tiare oshpazga sigara uzatdi. Hozirgina janjallashayotganlarning ikkalasi ham bamaylixotir chekishga tushishdi.

- Bilasizmi, men unga xotin topgandim, - to'satdan gap ochdi Tiare, uning barkashday yuziga tabassum yugurdi.

- Oshpazgami?

- Yo'q, Striklendga.

- Lekin u uylangan edi-ku.

- U buni menga aytdi, lekin men xotining Angliyada, Angliya esa dunyoning narigi chekkasida, dedim.

- Bu to'g'ri, - uning gapiga qo'shildim men.

- U Papeeteda har ikki yoki uch oyda, bo'yoq, tamaki va pul kerak bo'lgan paytlarda paydo bo'lib qoladi, ko'chalarni daydi itdek

kezadi. Unga juda rahmim kelardi. Shu yerda bir xizmatkor qizim bor edi, ismi Ata degan, uzoq qarindoshim. Ota-onasi o'lib ketganligi sababli, o'z uyimga olib kelgandim uni. Striklend ba'zida durustroq ovqatlanish yoxud shaxmat o'ynash uchun bu yerga kelib turardi. Men xizmatkorim Striklendga qarab-qarab qo'yayotganini sezib qoldim-da, yoqish-yoqmasligini qizdan so'radim.

Qiz, u menga judayam yoqadi deb javob berdi. Bu qizlarni o'zingiz bilasiz-ku, ular doimo oq tanliga erga chiqishga tayyor.

- Qiz shu yerlikmidi? - so'radim men.

- Ha, mahalliy aholining sof vakilasi edi. Shunday qilib qiz bilan gaplashganimdan keyin Striklendga xat yubordim: вЂњАqlingni yig'ishtirib oladigan vaqting keldi, Striklend. Sening yoshingda qizchalar bilan sohil bo'ylab sayr qilish yarashmaydi. Bu taloq qizlardan hech qanday yaxshilik kutib bo'lmaydi. O'ningda puling yo'q, biror yerda ikki oydan ortiq ishlay olmayсан. Endi seni hech kim ishga qabul qilmaydi. Sen mahalliy ayollarning goh unisi, goh bunisi bilan don olishib bemalol yashayveraman deb o'ylaysan. Darhaqiqat, ular oq tanli erkaklarga o'ch. Lekin bunday yashash oq tanli kishilarga joiz emas. Endi esa gapimga yaxshilab quloq sol, Striklend...вЂќ

Tiare fransuz va ingliz so'zlarini chalkashtirib yuborardi. Zero, u har ikki tilda ham qiynalib bo'lsa-da, gaplashardi. Tiarening so'zlariga quloq solarkanman, mabodo biror qush inglizcha gaplashsa xuddi shunday gaplashsa kerak deb o'ylardim. вЂњАtaga uylanish masalasiga qanday qaraysan? U juda yaxshi qiz, endigina o'n yettiga chiqdi. U boshqa qizlarga o'xshamaydi, nozik tabiatlik yerli yigitlardan birortasi xoh kapitan, xoh uning yordamchilari bo'lsin, qo'lini ham ushlamagan. U o'zini hurmat qiladigan qizlardan.вЂњОахув Ёќ xo'jaligining boshlig'i bu yerda bo'lganida shu atrofda orollarda bundan go'zalroq qiz ko'rmaganini aytgan edi. Uning ham oila quradigan payti keldi. Bundan tashqari, qari kapitan va uning eng yaqin yordamchilari ham turli gullarni hidlab ko'rgilari keladi. Men qizlarni uzoq vaqtgacha o'z huzurimda saqlab turolmayman. Ko'rfazga kiraverishdagi Taravao yaqinida Ataning ozroq yeri bor. Kokosning hozirgi narx-navolarini e'tiborga olinadigan bo'lsa, shu yerdan chiqadigan hosilga bemalol tirikchilik o'tkazishlaring mumkin. Yashaydigan uyi ham bor, bemalol rasmlaringni chizaverasan. Xo'sh, yoqadimi?вЂќ

Tiare nafasini rostladi.

- Shundan keyin menga Angliyadagi xotini to'g'risida gapirib berdi. вЂњBechoragina Striklend, - javob berdim, - har bir erkakning ham qayerdadir xotini bor, shuning uchun ham ular bizning orolimizga qochib kelishadi. Ata - aqlli qiz, ortiqcha rasmiyatchiliklarni yoqtirmaydi. U protestant mazhabida, senga ma'lumki, protestantlar bu masalaga katoliklarga nisbatan boshqacharoq qaraydilarвЂќ. Shu yerga kelganda u gap qo'shdi: вЂњAtaning o'zi qanday fikrda?вЂќ вЂњвЂњMenimcha, Ata, senga befarq emasвЂќ - dedim men. Masala Ataga taqalguday bo'lsa buning chorasi oson. Uni chaqirtiraymi? U jahl qilganday pishqirib qo'ydi. Shunaqa odati bor edi uning. Men Atani chaqirdim. Qiz men Striklend bilan nima to'g'risida gaplashayotganimni bilib turardi. Ko'zimning qiri bilan garchi ko'ylagimni dazmollayotgan bo'lsa ham suhbatimizni eshitib turganini ko'rgandim. Ata yonimizga keldi. U biroz hadiksirab turishiga qaramay kulardi.

Striklend hech narsa demay qizga tikilardi.

- Qiz yoqimtoymidi? - so'radim men.

- Chakki emas. Siz, ehtimol, uni rasmlarda ko'rgansiz. Striklend to'xtovsiz ravishda uning rasmini goh kiyimda, goh yalang'och ko'rinishda chizaverardi. Ha, u yomon qiz emasdi. Juda yaxshi pazanda edi. Bu hunarni unga o'zim o'rgatganman. Men Striklend o'ylanib qolganini ko'rdim-da, gapimni davom ettirdim: вЂњАta mendan yaxshigina ish haqi olardi, topganini yig'ardi. Kapitanlar va ularning birinchi yordamchilari gohida unga choychaqa tashlab ketishardi. Chamasi, bir necha yuz frankni yig'ib qo'ygandivЂќ. U sarg'ish soqolini tutamlab kulimsirab qo'ydi. вЂњXo'sh, Ata, senga erlikka yaraymanmi?вЂќ Qiz hech narsa demay faqat kulardi. вЂњMen axir qiz senga befarq emas deyarman-ku, StriklendвЂќ, - qaytardim men. вЂњMen seni do'pposlab turamanвЂќ, - dedi Striklend, - Ataga qarab. вЂњBo'lmasa meni yaxshi ko'rishingni qayerdan bilaman?вЂќ - javob berdi qiz.

Tiare hikoyasini to'xtatdi, biroz o'ylab turgach, davom etdi:

- Birinchi erim kapitan Jonson meni muntazam ravishda urib turardi. U haqiqiy erkak edi. O'zi g'oyat kelishgan, baland bo'yli - olti fut uch dyum kelardi. O'lguday ichardi, rosa urardi. Bunaqa paytlarda hammayog'im momataloq bo'lib yurardi. U vafot etganida men qanchalar yig'laganimni ko'rsangiz. Uning vafotini ko'tara olmasam kerak deb o'ylagandim. Naqadar katta narsani yo'qotganimni Jorj Reyniga turmushga chiqqanimdan keyin bildim. Odamni yaxshiroq bilish uchun u bilan bir botmon tuzni yeguncha yashamoq kerak ekan. Hayotda Jonsonni yo'qotishdan ko'ra alamliroq narsa ko'rmaganman. Reyni ham ko'rsa ko'rguday erkak edi. Bo'yi kapitan Jonsonga qaraganda pastroq bo'lsa-da, baquvvat ko'rinardi. Lekin bu faqat ko'rinishga shunday edi. Ichimlik degan narsani og'ziga ham olmasdi. U biror marotaba ham meni urmagan. Xuddi yerli xalqni xristianlikka da'vat etishga kelgan odamga o'xshaydi. Men ko'rfazimizga kirib kelgan barcha kemalardagi ofitserlar bilan ishqiy romanlarni yo'lga qo'ygandim, Jorj Reyni esa hech narsani fahmlamasdi. Pirovardida toqatim toq bo'ldi, u bilan ajrashdim. Bunaqa landovur erkakning nima keragi bor? Ba'zi erkaklarning ayollarga bo'lgan munosabatidan dahshatga tushadi odam.

Men ham Tiarega o'xshab xo'rsinib qo'ydim, erkaklar azaldan aldanchi bo'lishadi degan xayolga borib, Striklend to'g'risidagi hikoyasini davom ettirishini iltimos qildim.

- Mayli, shoshilishning hojati yo'q, - dedim unga. - Yaxshilab o'ylab ko'r. Ataning yaxshigina uyi bor. Biror oy yashab ko'r, yoqish, yoqmasligini sina. Bizning restoranchamizda ovqatlanib yurishing mumkin. Biror oydan keyin, unga uylanishga qaror qilsang uylariga ko'chib o'tib yashayverasizlarвЂќ. U rozi bo'ldi, va'da berganimdek bizning tamaddixonada ovqatlanib yurdi. Striklend xushlaydigan ovqatlardan bir nechasini Ataga o'rgatib qo'ydim. Bu vaqtlarda u juda kam rasm chizardi, ko'proq tog'larda izg'ib yurardi va cho'milardi. Ko'pincha sohilda dengiz qo'ltig'iga tikilganicha o'tiraverardi. Kechqurunlari esa Murea orolini tomosha qilgani borar yoxud baliq tutardi. Kemalar to'xtaydigan joylarda kezishni va yerli xalq kishilari bilan valaqlab o'tirishni ham yoqtirardi. Ha, Striklend dongdor, sokin odam edi. Har kuni kechqurun ovqatdan keyin Ataning uyiga jo'nab ketishardi. U o'rmonda kezishni xushlashini ham sezib turardim, o'ying oxiriga borganda qanday qarorga kelganini so'radim. U Ata rozi bo'lsa, qiz bilan ketishga tayyorligini aytdi. Men o'z qo'lim bilan to'y dasturxonini tuzatdim, no'xatli sho'rva, qisqichbaqadan tayyorlanadigan portugalcha taom, kokos yong'og'idan salatlar tayyorladim. Aytganday, siz hali mening bunday salatimni tatib ko'rmadingiz, shekilli. Siz shu yerda vaqtingizda albatta shunday salat bilan mehmon qilmog'im lozim. Oxirida esa dasturxonga muzqaymoq tortdim. Qancha shampan vinolariyu uning ustidan likerlarni ichganimizni qo'yaverasiz. Zo'r ziyofat o'tkazishga qaror qilgandim-da. Ovqatlanib bo'lganimizdan keyin mehmonxonada raqsga tushdik. U vaqtlarda ancha ixcham edim, holdan toygumimcha o'yinga tushdim.

вЂњOtel' de Iya flyorвЂќda mehmonxona vazifasini bir chekkasiga eski pianino qo'yilgan, devor bo'ylab kimxob qoplangan qizil mebellar o'rnatilgan uncha katta bo'lmagan xona bajarardi. Dumaloq stollar ustida fotoal'bomlar turardi, devorlarga esa Tiare va

uning birinchi eri kapitan Jonsonning kattalashtirilgan foto portretlari osilgandi. Garchi Tiare endilikda ancha keksayib va semirib ketgan bo'lsa, biz kunlarning birida uning sharafiga gilam to'shab, do'stlaridan ba'zilarini chorlab o'yin-kulgi uyushtirdik. Peshayvonda havo g'oyat yoqimli edi, tepamizda yulduzlar charaqlab turardi.

Tiare ma'yusgina tabassum qilib, avvalgi xursandchilik paytlarini esladi.

- Kechasi soat uchlargacha o'yinga tushardik, - hikoyasini davom ettirdi u. - Uxlashga ketayotganimizda ham kayfiyatimiz shodon bo'lardi. Men yoshlarga borish mumkin bo'lgan joygacha ikki kishilik aravachalarida ketishlarini aytardim. Undan u yog'iga ham ancha yo'lni piyoda bosib o'tishlariga to'g'ri kelardi. Ataning uyi anchagina narida, tog' darasida edi. Ular erda tongdagina o'z joylariga yetib borishar, ular tushgan aravacha ertasiga qaytib kelardi. Striklend mana shunday uylangandi.

Ellik birinchi bob

Keyingi uch yil, ehtimol, Striklend hayotining eng baxtli davrlari bo'lgandir. Ataning uyi orolni o'rab olgan katta yo'ldan sakkiz chaqirim ichkarida edi. Katta yo'lga ikki tomoni sershox tropik daraxt bilan qoplangan ilonizi so'qmoqdan borilardi. O'g'ochdan yasali hali ham bo'yalmagan imorat ikki xonadan iborat edi. Xonalarga tutash qurilgan ayvonda oshxona joylashgandi. Uyning butun jihozi bir necha bo'yradan iborat bo'lib, ular o'rin vazifasini bajarar, bulardan tashqari ayvonda belanchak turardi. Xuddi surgundagi qirolichaning kiyimlaridek hurpaygan bahaybat bargli banan chor atrofni egallagandi. Bulardan tashqari timsohlari noki, juda ko'p kokos daraxtlari o'sib yotardi. Kokos yong'oqlari bu joylarning asosiy daromadi hisoblanardi. Ataning otasi o'z uyining atrofiga turfa xil gullar ekib tashlagan bo'lib, ular endilikda ham yal-yal yonib turar, ham to'siq vazifasini bajarardi. Bulardan tashqari shundoqqina uylarining oldida ulkan mango daraxti qad ko'targan, ikki hind xurmo daraxti bir-biri bilan bahs boylashayotganday obdon hosil qilgandi.

Striklend tabiat ne'matlari bilan ovqatlanib hayot kechirdi, ahyon-ahyondagina Papeetega tushib turdi. Ularning uylari yaqinidan daryocha oqardi, Striklend shu daryoda cho'milardi. Gohida shu daryoga dengiz baliqlarining to'dasi kirib qolardi. Shu paytlarda yerli xalq nayzalar bilan qurollangan holda qirg'oqda to'planishar, shovqin-suron bilan qo'rqib ketgan, orqaga, dengizga tartibsiz qochayotgan ulkan baliqlarga nayzalarini sanchishardi. Striklend gohida dengiz burniga borar, u yerdan kattakon dengiz qisqichbaqasi yoxud rang-barang tusdagi baliqlar bilan to'la savatni ko'tarib kelardi. Ata eri keltirganlarini kokos yog'ida qovurardi. U bu o'lkalarda tez-tez uchrab turadigan oddiy qisqichbaqalardan ham lazzatli taom tayyorlashni o'rganib olgandi. Tog'larda yovvoyi apel'sinlar o'sardi, Ata qo'shni qishloqdagi ayollar bilan gohida tog'larga chiqib, hidi anqib turgan ko'm-ko'k, shirin mevalarni arang ko'targancha qaytib kelardi. Kokos yong'oqlari pishgach, uning jiyanlari (bunday jiyanlar barcha yerli xalqlar singari ularda ham ko'p bo'lardi)daraxtlarga chiqishib, katta-katta mevalarni terib pastga tashlashardi. Ko'pchiliklashib po'stlog'ini shilib quritish uchun oftobga yoyishardi. Keyinroq ularni chaqib qoplarni mag'izlarga to'ldirib dengiz yaqinidagi qishloqda turadigan savdogarga eltishardi. O'ng'oq mag'zi evaziga guruch, sovun, go'sht konservalari va ozroq pul olishardi. Bayramlar sharafiga goh-gohida qishloqda cho'chqa so'yilar, shunda mehmonlaru mezbonlar burunlaridan chiqquday ovqatlanishar, raqsga tushishar, diniy ashulalar aytishardi.

Lekin Ataning uyi ovloqda edi, taitiliklar juda dangasa xalq bo'lishadi. Ular aravada yurishni, g'iybat qilishni yoqtirishadi, lekin piyoda yurishni xush ko'rishmaydi. Striklend va Ata oylar mobaynida tanho yashashardi. Striklend rasm chizar, kitob o'qir, atrofga qorong'ulik cho'kkach, ayvonda tunga tikilgancha o'tiraverishardi. Keyin Ata bola ko'rdi, chaqaloqqa doyalik qilgan kampir ularnikida yashay boshladi. Tez orada kampirning qiz nabirasi, uning ketidan esa yana qandaydir o'spirin bola paydo bo'ldi. Bolaning kimligini hech kim aytib berolmasdi, shunga qaramay, shu uyda qolib ketdi. Hammalari birgalikda yashay boshlashdi.

Ellik ikkinchi bob

- Mana, kapitan Bryuno ham kelib qoldi, - dedi Tiare kunlardan bir kun undan Striklend haqidagi tafsilotlarni surishtirib o'tirganimda. - U Striklendni yaxshi bilardi, uyida ham bo'lgandi.

Qarshimda katta yoshdagi, butun yuzini endigina oq oralay boshlagan qora soqolli, ko'zlari yaltirayotgan fransuz turardi. U oppoq sochiqsimon yo'l-yo'l kostyum kiyib olgandi. Men unga nonushta mahalidayoq e'tibor bergan edim, xitoy oshpaz A.Lin u bugun ertalab kemada Paumotudan kelganligini aytgan edi. Tiare bizni tanishtirib qo'ydi, u menga tashrif qog'ozini berdi. Tashrif qog'ozida: вЂњRene Bryunov Ёќ, pastrog'ida esa вЂњUzoqlarga qatnaydigan kema kapitaniv Ёќ deb yozilgandi. Biz oshxona yaqinidagi kichkinagina ayvonchada o'tirardik, Tiare xizmatchilaridan biri bo'lgan qizning ko'ylagini tikib o'tirardi. Kapitan bizning yonimizga kelib o'tirdi.

- Ha, men Striklendni yaxshi bilardim, - dedi u, - men shaxmatga judayam ishqibozman. Striklend esa jon-jon deb shaxmat o'ynardi. Men har yili Taitiga ish bilan uch-to'rt marotaba kelib turardim. Kelganlarimda uni Papeeteda uchrata olsam вЂњOtel' de lya flyorb Ёќga kelib shaxmat o'ynardik. U uylangandan keyin, - kapitan Bryuno tabassum bilan yelkasini qisib qo'ydi, - Tiare tiqishtirgan qiz bilan yashay boshlagandan keyin u meni uyiga chaqirdi. - Kapitan Tiarega qarab qo'ydi va ularning har ikkalalari kulib yuborishdi. - Oradan, taxminan, biror yil o'tgach, qanday sabab bilanligi hozir xotiramda yo'q, men orolning o'sha qismiga borib qoldim. Ishlarimni tugatganimdan keyin o'zimga o'zim: вЂњBechora Striklendni bir ko'rib ketmaymaniv Ёќ dedim. Men yerli kishilardan uni surishtirishga, u to'g'risida biror narsa bilish-bilmasliklarini aniqlashga tushdim. Natijada u men turgan joydan besh chaqirimcha narida yashashini bildim. Unikiga yo'lga tushdim. Bu borganimni hech qachon esimdan chiqarmayman. Men halqa shaklidagi marjonlar orolida yashardim. Yerning bu past qismida dengiz va osmonning ko'rinishi ajoyib manzara kasb etgandi. Lekin Striklend istiqomat qilayotgan joylarni jannatmakon desam mubolag'a bo'lmas. Eh, men olamning ko'zidan yashirin bu ovloq joylarning butun go'zalligini, beg'ubor osmoni-yu, ayqirib o'sib yotgan daraxtlarini chiza olganimdaydi! Buni turfa xil bo'yoqlar o'yini desa bo'lardi. Havosi xushbo'y va muzdekkina. Yo'q, bu jannatmakon joylarning ta'rifini so'z bilan keltirib bo'lmaydi. U shu joylarda dunyoni o'ylamasdan umrguzaronlik qilar, dunyo ham uni unutmadi. Ehtimol, yevropaliklarning ko'zi bilan qaraganda bu joylar juda g'aribona ko'rinar. Uy yarimxaroba va ustiga-ustak, unchalik ozoda ham emas. Men bu yerga kelganimda ayvonda bir necha yerli xalq odamlari yotishardi. Siz bilasizki, bu yerning odamlari juda kirishimli bo'lishadi. Bir yigitcha uzala tushib cho'zilib yotgancha chekar, egnida faqat oq yo'lli qizil laxtak bor edi, xolos. O'n besh yoshlardagi qizcha pandanus yaprog'idan shlyapa to'qirdi, - davom etadi Bryuno, - qandaydir kampir esa cho'kkalab o'tirgancha trubka chekardi. Keyin Ataga ko'zim tushdi. U chaqaloqni emizib o'tirardi, tamomila yalang'och boshqa bolakay esa Ataning oyoqlari tagida uymalashardi. Ata menga ko'zi tushgach, Striklendni chaqirdi, u shu zahoti eshik oldida paydo bo'ldi. Uning ham egnida laxtakdan

boshqa narsa yo'q edi. Uning shu topdagi ko'rinishini hech qachon esdan chiqarmasam kerak: hurpaygan sochlar, sap-sariq soqol, keng jundor ko'krak. Oyoqlari shilingan, tilingan. Doimo oyoqyalang yurishini tushundim. U butkul yerli xalqqa o'xshab ketgandi. Kelishimdan xursand bo'lib ketdi shekilli, shu ondayoq Ataga tushlik uchun tovuq so'yishni buyurdi. Keyin meni hozir ishlayotgan rasmini ko'rsatish uchun uyga boshlab kirdi. Xonaning bir burchagida bir necha bo'yra ayqash-uyqash bo'lib yotar, o'rtada esa mol'bert qo'yib rasm ishlayotgandi. Striklendga rahmim kelib ketdi va o'zim, Fransiyadagi o'rtoqlarim uchun uning bir necha rasmini arzon-garovga sotib oldim. Garchi bu rasmlarni rahm-shavqat yuzasidan sotib olgan bo'lsam-da, lekin vaqt o'tishi bilan ularni yaxshi ko'rib qoldim. Chin so'zim shuki, ularda qandaydir yashirin go'zallikni ko'rardim. Hamma bu rasmlarni sotib olganim uchun meni telbaga chiqarib qo'ydi, mana keyinchalik ma'lum bo'lishicha, men haq ekanman. Men uning oroldagi birinchi muxlisi edim.

U Striklend mol-mulkini sotishayotgan mahalda rasmlarga e'tibor bermay, yigirma yetti frankka amerika o'chog'ini sotib olganini afsus-nadomatlar bilan so'zlab berayotgan Tiarega ichiqoralik bilan qarab turardi.

- O'sha rasmlar hamon o'zingizdami? - qiziqib so'radim undan.

- Ha, ularni saqlab turibman. Qizim turmushga chiqayotganda ularni sotib, sepiga ishlataman.

Keyin u Striklendlarnikiga borgani haqidagi hikoyasini davom ettirdi.

- O'sha oqshomni hech qachon yodimdan chiqarmayman. Men unikida biror soat bo'larman deb o'ylagandim, lekin u yotib qolishimni o'tinib iltimos qildi. Men ikkilanardim. E'tirof etishim kerakki, yotish uchun taklif qilinayotgan bo'yra menga unchalik yoqmasdi. Lekin shunday bo'lsa-da, pirovard- natijada, qolishga rozi bo'ldim. Paumotuda o'zim uchun uy qurganimda bir necha oy mobaynida juda yomon o'rnlarda yotgandim, boshimda faqat tropik o'simliklar bo'lardi. Hasharotlar masalasiga keladigan bo'lsak, terim qalin bo'lganligi uchun uncha-munchasidan qo'rqmasdim. Biz Ata tushlik tayyorlagungacha daryoga tushib cho'mildik. Ovqatlanib bo'lganimizdan keyin ayvonda tamaki chekib, valaqlashib o'tirdik. Xonadondagi o'spirin bundan o'n yillar ilgari myuzik-xollarda aytiladigan qo'shiqlardan xirgoyi qilardi. Bu qo'shiqlar madaniy dunyodan minglarcha chaqirim uzoqda, tropik kechada juda g'alati eshitalardi. Men Striklenddan bunday ovloqdagi hayot, unday odamlar orasidagi turmush joningga tegmadimi deb so'radim. Yo'q, rasmlarim qahramonlari orasida yashash menga judayam qulay, - dedi u. Tez orada uydagilar homuza tortganlaricha uxlash uchun ichkariga kirib ketishdi, biz yolg'iz qoldik. Bu tunning o'ziga xos sokinligini sira ifodalay olmasam kerak. Men yashaydigan orolda hech qachon bunday to'la sukunat holati bo'lmaydi. Dengizdan tirik mavjudotlarning, quruqlikda qisqichbaqalarning turli tovushlari tinimsiz eshilib turadi. Ahyon-ahyonda baliqlarning suvda shaloplagani eshitaladi. Gohida esa baliqlar talvasaga tushib qayoqqadir qochayotgan bo'ladi. Bu esa baliqlarning akuladan qutulib qolish uchun jon-jahdi bilan qilayotgan harakatidan darakdir. Qirg'oqqa urilayotgan to'lqinning shovqini esa sirayam tinmaydi. Lekin bu yerlarda sukunatni hech narsa buza olmaydi, havo esa tungi oppoq gullarning yoqimli hidlari bilan to'la. Tun shu qadar maroqliki, yuragingiz o'z joyiga sig'may tashqariga chiqib ketguday bo'ladi. Qalbingiz joyidan qo'zg'alib tog'li o'lkalarga parvoz qilayotganini sezganday bo'lasiz.

Tiare xo'rsinib qo'ydi.

- Eh, hozir mening yoshim o'n beshda bo'lgandaydi!

Tiarening ko'zi oshxona stoli ustida turgan mayda qisqichbaqa solingan idish oldiga borib qolgan mushukka tushdi. Mushukka qarab kitobni ulotirdi, bu bilan qanoatlanmay g'azabini so'kish va qarq'ishlar bilan chiqarmoqchi bo'ldi.

Men Striklenddan: вЂњАта билан бaxtlimisiz?вЂќ - deb so'radim. вЂњАта мeнгa инjиклик қилaвeрмайди, - jаvоb берди Striklend. -

U ovqatimni pishiradi, bolalariga qaraydi. Nima buyursam shuni bajo keltiradi. Ayol sifatida so'ragan narsamni beradi.вЂќ

вЂњYevropadan ketib qolganingizga achinmaysizmi, Parij va Londonning charog'on ko'chalarini, do'stlaringiz, o'zingiz bilan barobar gaplasha oladigan odamlarni, teatrlar, gazetalarni sog'inmaysizmi? Ko'p o'rinni izvoshlarning tosh yotqizilgan ko'prik

ustidan o'tayotgandagi taraqa-turuq ovozlarni eshitishni xohlamaysizmi?вЂќ U anchagacha jim turdi-da, so'ng javob berdi:

вЂњMen to qazo kunimgacha shu yerda qolaman.вЂќ вЂњNahotki, yolg'izlikdan zerikmasangiz, aziyat chekmasangiz?вЂќ U pishqirib qo'ydi: вЂњBechora do'stim, siz rassomlik nimaligini bilmaysiz, shekilliвЂќ.

Kapitan Bryuno kulimsirab qo'ydi, uning qop-qora samimiy ko'zlarida g'alati ifoda zuhur etdi.

- Striklendning menga nisbatan aytgan bu gapni adolatsiz edi. Axir men orzu nimaligini bilaman, xayolimda turli narsalar namoyon bo'ladi. Shu tufayli ma'lum ma'noda meni ham, rasso desa bo'ladi.

Biz jim bo'lib qoldik, Tiare cho'ntagidan bir quticha papiros chiqardi, uchalamiz papirosdan olib cheka boshladik. Nihoyat Tiare jimlikka chek qo'ydi:

- Hamonki, bu janob Striklend bilan qiziqayotgan ekanlar, nima sababdan siz uni doktor Kutra bilan uchrashtirmaysiz? Doktor Striklendning kasalligi va o'limi to'g'risida ba'zi narsalarni gapirib bergan bo'larmidi!

- Mammuniyat bilan tanishtirib qo'yaman u bilan, - javob berdi kapitan menga qarab.

Men unga minnatdorchilik bildirdim. U yonidan soatini chiqarib qaradi.

- Soat yettiga qarab ketibdi. Agar biz hoziroq tursak uni uyidan topamiz.

Men darhol o'rnimdan turdim, biz yo'l bo'ylab doktorning uyiga qarab yurdik. U shahar chegarasiga tutash yerda yasharkan.

вЂњOtel' de Iya flyorвЂќ shahar chekkasida joylashgani uchun biz tez orada shahardan chiqdik. Keng yo'lni qalampiruxsa bargli daraxtlar qoplagan, yo'lning ikki tomonida kokos va xushbo'y mevali tropik o'simlik maydonlari yastanib yotibdi. Qaroqchi qushlar mevalarga qiron keltirishni maslahatlashayotganday daraxtlarning shoxlarida chug'urlashadi. Sayoz suvli daryo ustidagi tosh ko'prikdan o'tarkanmiz, cho'milayotgan bolakaylarni tomosha qilish uchun birpas to'xtadik. Ular shovqin-suron ko'targancha bir-birlarini quvlashar, oftobda obdon pishgan jigarrang badanlari quyosh nurlari ostida yiltillardi.

Ellik to'rtinchi bob

Yo'lda kelayotganimizda keyingi vaqtlarda Striklend haqida eshitganlarim yana beixtiyor yodimga tushdi. Bu uzoq orolda unga Angliyadagidek qahr-g'azab bilan emas, aksincha, xayrixohona munosabatda bo'lishgan, uning barcha injiqliklariga ko'nishgan. Bu yerdagi odamlar - yerli xalq vakillari ham, Yevropadan kelganlar ham uni devona deb bilishgan, devonalik ularga ham begona emasdi. Ular dunyo g'alati odamlar bilan to'la, g'alati qiliqli odamlarning bo'lishi tabiiy bir hol deb hisoblashardi. Angliya va Fransiyada Striklend o'z o'rnini topa olmadi, bu yerlarda esa hech qanday mezonlarga sig'maydigan turfa tabiatli kishilarga ham joy topilardi. U Taitida avvalgiga nisbatan ko'ngilchanroq bo'lib qolgani, xudbinligi va qo'rsligidan qutulib qolgani yo'q, lekin avvalgiga qaraganda maqbulroq muhitga tushib qoldi. Agar u bu yerda butun hayotini kechirganida boshqalardan ko'ra yomon odam hisoblanmagan bo'lardi. Bu yerda u vatandoshlarini o'zi istamagan va kutmagan narsasini - rahmdilona munosabatni topdi.

Men kapitan Bryunoga nima sababdan bularning barchasi meni hayron qoldirayotganini tushuntirishga urinib ko'rdim. U bir necha daqiqa jim bo'lib qoldi.

- Buning hech qanday ajablanarli joyi yo'q, - dedi nihoyat u, - men Striklendga xayrixohlarcha munosabatda edim. Axir bizning intilishlarimiz bir xil edi-da.
- Marhamat qilib ayting-chi, siz bilan Striklenddek bir-biringizga tamoman o'xshamaydigan odamlarda qanaqasiga umumiy intilish bo'lishi mumkin? - kulib turib so'radim undan.
- Go'zallikka oshifalik.

- Bu judayam umumiy gap, - ming'irlab qo'ydim men.

- Muhabbatga giriftor bo'lgan odamlar o'z muhabbatlari bilan ovora bo'lib, yer yuzidagi boshqa barcha narsalarga kar va ko'r bo'lishligini bilasiz. Ular poydevorga mustahkamlangan haykallardek, o'zlari intilgan narsalarga yopishib olishadi. Striklend qalbini muhabbatdan kam bo'lmagan ehtiros egallab olgandi.

- Bunday deyishingiz juda g'alati! - xitob qildim. - Men anchadan beri Striklend shayton vasvasasiga uchragan deb o'ylardim. Uning ehtirosi go'zallik yaratish edi. Bu unga tinchlik bermasdi. O'lkalardan o'lkalarga haydardi. Uning ichidagi shayton shafqatsiz edi, shu tufayli Striklend mangu darbadar bo'lib qoldi, Vatan sog'inchi unga azob berardi. Shunday odamlar bo'ladiki, haqiqatga erishish uchun ular butun dunyoni buzib tashlashga tayyor turadilar. Striklend xuddi shunday odam edi. Faqat bu yerda haqiqat o'rnini go'zallik egallagandi. Unga judayam rahmim kelardi.

- Bu ham g'alati. Striklend juda qattiq haqorat qilgan odam ham unga achinishini aytgan edi. - Men biroz jim qoldim. - Nahotki siz men shu vaqtgacha hech anglab bo'lmas odam deb biladigan Striklendning shaxsiga nisbatan to'g'ri ta'rif topa oldingiz? Bu xayolingizga qanday keldi?

U tabassum bilan menga qaradi.

- Axir men ham o'z yo'limga rassomman deb aytmadimmi sizga? Mening qalbimni ham xuddi Striklendniki singari istak egallagandi. Lekin uning uchun ifoda vositasi rassomchilik, men uchun esa hayotning o'zi bo'lgan.

Kapitan Bryuno men bu yerda qaytarishim lozim bo'lgan tarixni gapirib berdi. Bu hikoya mening Striklend to'g'risidagi tasavvurlarimga ham ba'zi narsalar qo'shishi mumkin.

Aslida bretonlik bo'lgan kapitan Bruno fransuz flotida xizmat qilgan. Uylanganidan so'ng u nafaqaga chiqib, Kemper yaqinidagi o'z mulkida qolgan umrini osoyishta o'tkazmoqchi bo'ladi. Lekin uning xotini boshqargan notarius korxonasi kutilmaganda sinib, sariq chaqasiz qolishadi. Kapitan Bryuno ham, xotini ham yaqindagina katta mavqeda yashab turgan jamiyatda qashshoqlarcha yashashni istashmaydi. O'z vaqtida kapitan Janubiy dengizlarda suzib yurgan, endi esa o'z baxtini shu yerlardan topmoqchi bo'lishadi.

U bir necha oy mobaynida sharoitni o'rganish va ma'lum tajriba orttirish uchun Papeeteda yashaydi. Keyin Fransiyadagi do'stidan olgan qarzig'a Paumotu orollaridan birini xarid qiladi. Bu qo'ltiqqa yaqin joydagi uzun, ingichka, turli o't-o'lanlaru, daraxtlar o'sib yotgan qarovsiz orol ekan. Hech narsadan qo'rqmaydigan yosh xotini va bir necha yerli kishilar bilan bu orolchaga tushib imorat qurish uchun yer, kokos daraxtlari ekish uchun maydonni tozalashga kirishishibdi. Bu yigirma yil oldin ro'y bergan ekan, hozir qarovsiz orol gulday boqqa aylanibdi.

- Avvaliga do'zax azobini ko'rdik, xotinim bilan ikkalamiz sillamiz quriguncha ishlardik. Erta tongda turganimcha kechgacha to'nka kovlardim, imorat qarardim, daraxt ekardim, kechasilari o'ringa o'zimni tashlaganimcha o'likday uxlardim. Xotinim men bilan barobar ishlardi. Keyin o'g'il va qizlarimiz tug'ildi. Xotinim bilan ikkalamiz nimaniki bilsak bolalarimizga o'rgatdik. Men Fransiyaga xat yozib pianino olib keltirdim. Xotinim bolalarimizni musiqa va ingliz tiliga, men esa lotin tili va matematikaga o'rgatdim. Hammamiz birgalashib tarix kitoblarini o'qirdik. Bolalarim parusni boshqarishni ham o'rganib olishgan. Suzishda ham yerli kishilardan qolishishmaydi. Bu o'lka to'g'risidagi barcha gaplardan ular xabardor. Daraxtlarim mo'l hosil beradi, yaqin atroflardan sadaf topsa ham bo'ladi. Hozir men Taitiga kichikroq yelkanli kema sotib olgani keldim. Men kema yordamida ancha-muncha sadaf topib olaman, kemanding puli ham chiqib ketadi. Ehtimol marvarid ham uchrab qolar. Ilgari hech narsa bo'lmagan joylar endilikda gullab yashnayapti. Men-da go'zallik yaratyapman. Azim tupli baquvvat daraxtlarga qarab, shularning har biri mening qo'llarim bilan ekilgan deb iftixor bilan qarash qanchalik maroqli ekanligini tushunarmikinsiz?

Sizga qachonlardir o'zingiz Striklendga bergan savolingizni so'rashga ijozat eting. Nahotki siz Fransiya va Bretanidagi uyingizni sog'inmasangiz, undan uzoqdaligingizdan achinmasangiz?

- Vaqti kelib qizimiz turmushga chiqib, o'g'lim uylanib, oroldagi mening vazifamni ado etishga kirishgach, xotinim bilan birgalikda vatanimizga qaytamiz va umrimizning oxirini men tug'ilgan eski uyda o'tkazamiz.

- Hayotimizning baxtli damlarini xotirlab, - dedim men.

- Ha, albatta. Mening orolimda o'yin-kulgiga imkoniyat yo'q. Tashqi olamdan juda uzoqda yashaymiz. Hatto Taitiga yetib olguncha ham to'rt kun kerak bo'ladi, lekin biz baxtlimiz. Kamdan-kam odamlardagina bir ishni boshlab oxirigacha yetkazish nasib etadi. Hayotimiz judayam odmi va pokiza. Biz manmanlikni bilmaymiz, faqat bir narsa - o'z mehnatimiz samarasini ko'rayotganimiz va bahramand bo'layotganimizdan iftixordamiz. Xusumat ham, ko'rolmaslik ham bizga azob bera olmaydi. Eh, janob, men mehnatning tagi rohatligi to'g'risida ko'p gap eshitganman, odatda, bunday gaplar quruq safsata bo'ladi, lekin men uchun bu so'zlar chuqur ma'noga ega. Men baxtiyor odamman.

- Siz, shubhasiz, bunga sazovor odamsiz, - kulimsirab qo'shib qo'ydim.

- Men ham shunday bo'lishini istardim. Lekin peshonamga shunday xotin - do'st, yordamchi sevimli mahbuba, bolalarimning ajoyib onasi yozilganiga qanday sazovor bo'lganimni o'zim ham bilmayman.

Men kapitan Bruno gapirib bergan narsalar to'g'risida o'ylanib qoldim.

Shunday mashaqqatli hayot kechirib, ko'p narsalarga erishish uchun sizlar kuchli irodayu qat'iy xarakterga ega bo'lgansizlar.

- Ehtimol, lekin bularga yana bir narsani qo'shmoq kerak, aks holda hech narsaga erishib bo'lmasdi.

- Bu ayni nima edi?

U to'xtadi va artistona harakat bilan qo'lini tepaga ko'tardi.

- Xudoga imon keltirish. Busiz adoyi tamom bo'lardik.

Xuddi shu damda biz doktor Kutraning uyiga yetib keldik.

Ellik beshinchi bob

Doktor Kutra barvasta bo'yli, juda semiz, keksa fransuz ekan. Uning gavdasi ulkan o'rdak tuxumini eslatardi. Teshib yuborguday

ko'm-ko'k samimiy ko'zlari tez-tez qandaydir mamnuniyat bilan semiz qorniga qarab qo'yardi. Yuzlari qip-qizil, sochlari oppoq edi. Bunday odamlarni bir ko'rganingdayoq yoqtirib qolasan. Doktor Kutra bizni fransuz chekka shaharchalaridagi istagan uyda uchratish mumkin bo'lgan xonada qabul qildi: xonaga osilgan ikki-uch polineziyaliklar tasvirlangan rasmlardagi odamlar sizga g'alati qarab turishardi. U mening qo'llarimni bahaybat qo'llari bilan silkitib qo'ydi va do'stona, ammo ayyor ko'zlari bilan tikildi. Kapitan Bryuno bilan so'rasharkan, nazokat bilan xotini va bolalarini ham surishtirdi. Bir necha daqiqa mobaynida bir-birlariga xushomad gaplar aytishdi, ozroq g'iybat ham qilishdi, kokos va vanil' hosili to'g'risida gaplashishdi va pirovardida mening tashrifim maqsadiga o'tishdi.

Men doktor Kutraning jonli obrazli hikoyasini o'ziday bera olmaganim tufayli o'z so'zlarim bilan undan eshitganlarimni bayon qilaman. Doktorning pastroq, ammo bahaybat gavdasiga muvofiq ravishda jarangdor ovozi, shuningdek, shubhasiz, artistlik talanti bor edi. Uning hikoyasiga quloq solish, teatrdan tomosha ko'rishdan ham qiziqarliroq edi.

Qachonlardir doktor Kutra betob bo'lib qolgan qabila boshlig'i ayolni ko'rgani Taravaoga boribdi. Bu semiz kampir bahaybat karavotda papiros chekib yotgani, qoratanli yaqinlaridan bir galasi uning atrofida girdikapalak bo'lishaB-yotganini u nihoyatda jonli qilib gapirib berdi. Bemorni ko'rib bo'lganidan keyin uni boshqa xonaga chaqirib, tushlikka taklif etishibdi - xom baliq, qovurilgan banan, jo'jalar bilan - xullas, yerli xalqning sevimli taomlari bilan mehmon qilishibdi. Lekin tushlik mahalida eshikda yig'lab turgan yosh qizchaga ko'zi tushibdi. U bu holatga unchalik ahamiyat bermabdi, lekin eshikdan chiqib, uyiga ketish uchun ikki otli aravasiga o'tirayotganda haligi qizni yana ko'ribdi. U bir chekkada ko'zlaridan shashqator yosh oqqancha turar ekan. Doktor qandaydir bolakaydan qiz nima uchun yig'layotganini surishtiribdi. Qiz bog'dan tushib kelganini, og'ir betob bo'lib qolgan oq tanli odamni ko'rib qo'yishi uchun atayin kelganini aytibdi. Bu yerda esa unga doktorni ovora qilish mumkin emas, deb haydashayotgan ekan. Shunda u qizchani chaqirib, nima istashini so'rapti. Uni ilgari вЂњOtel' de Iya flyorвЂќda ishlagan Ata yuborganini, Qizilning kasalligini aytipti. Qizcha uning qo'liga g'ijimlangan gazeta parchasini tutqazipti. Uning ichida yuz frankli pul bor ekan.

- Qizil kim o'zi? - deb so'rapti doktor yerli odamlarning biridan.

Unga Ata bilan birga yetti chaqirimlar naridagi vodiya yashaydigan odamni aytishlarini tushuntirishipti. Tushuntirib berishlariga ko'ra, bu Striklend ekanligini anglapti. Lekin vodiya faqat yayov yetib olish mumkin ekan. Doktorning yayov yurishi joiz bo'lmaganligidan, qizchani haydashayotgan ekan.

- E'tirof etishim kerakki, - dedi doktor men tomon o'girilib, - men ikkilanib qoldim. Tog' so'qmog'idan o'n to'rt kilometr yo'l bosish unchalik nash'a bag'ishlamaydi kishiga, buning ustiga, tong otgungacha uyingga ham qaytib borolmaysan. Ustiga-ustak, Striklend ko'nglimga o'tirmaydigan odam edi. Nonini yerli ayolga uylanish orqali topmoqchi bo'lgan ishyoqmas, o'zimiz singari gunohkor bir banda-da. Xudoyim-ey, bir zamonlar kelib butun dunyo uni daho sifatida tan olishini kim bilipti deysiz? Men qizdan nahotki u o'zi kelolmaydigan darajada kasal bo'lsa, deb so'radim.

Va u bilan qanday hodisa ro'y berganini surishtirdim. Qizcha jim turardi. Men, chamasi, jahl bilan javob berishni talab qilganimda yerga qaragancha yana yig'lab yubordi. Men yelkamni qisdim. Pirovard-natijada, mening burchim uni ko'rishga borishim kerak degan to'xtamga keldim-da kayfiyatim xunob holda qizchani orqasidan ergashdim.

Albatta, doktorning kayfiyati nihoyat manzilga yetib olishganda ham yaxshilanmadi. A'zoyi badanidan ter quyib ketdi, tashnalikdan o'lar holatga keldi. Ata ularni kutib turgan ekan, istiqbollariga - so'qmoq bo'ylab pastga tushdi.

- Avvalo menga ichish uchun suv beringlar, - qichqirib yubordi u, aks holda tashnalikdan jon taslim qilaman. Baraka topkurlar, kokos yong'og'idan beringlar.

Ayol qandaydir bolaga qarab qichqirdi, u yugurib ketdi, daraxtga chiqib, pishgan yong'oqdan tashladi. Doktor odamni tetiklashtiradigan meva sharbatiga yutoqib yopishdi. Keyin u papiros chekdi, kayfiyati ko'tarildi.

- Xo'sh, qayerda u sizning Qizilingiz?

- U uyda, rasm chizayapti; Men sizning kelishingizni unga aytmaganman. Marhamat qilib, uni bir ko'rib qo'ying.

- U nimadan shikoyat qiladi. Hamonki u rasm chizayotgan ekan, Taravaoga o'zi borsa, meni bu la'nati yurishdan qutqarsa bo'lmasmidi? Mening vaqtim unikidan kam qimmatga ega emas, deb o'ylayman.

Ata hech narsa deya olmadi, bola bilan birga doktorning orqasidan uy tomon yurishdi. Uni bu yerga boshlab kelgan qizcha esa ayvonda o'tirardi, shu yerda devor yonida esa qandaydir kampir papiros tutatib yotardi.

Ata eshikni ko'rsatdi. Doktor atrofdagilarning o'zlarini g'alati tutishlaridan jahli chiqib, eshikdan ichkariga kirib, bo'yoq qoriladigan taxtachani tozalayotgan Striklendga ko'zi tushdi. Striklend faqat laxtakda bo'lib, eshikka teskari o'girilgan rasm o'rnatilgan mol'bert yonida turardi. U qadam tovushini eshitib o'girildi va doktorga g'ijinib qarab qo'ydi. Buni u kutmagandi. Eti jimirlashib ketdi.

- Siz betakalluf kirib keldingiz bu yerga. Qanday xizmat?

Doktor endi o'zini biroz tutib olgandi, lekin ovozi hali asliga qaytmagandi. U birdaniga jahldan tushdi.

- Ha, men buni rad etolmayman. Men doktor Kutra bo'laman. Men Taravaodagi keksa urug' boshlig'inikida edim. Ata meni chaqirtiribdi.

- Ata tentak. To'g'ri, bo'g'inlarimda ozroq xastalik bor edi, ozroq bezgak tutayotgandi. Lekin bularning barchasi arzimagan narsalar, tez orada o'tib ketadi. Biror odam Papeetega borguday bo'lsa, xinin olib kelishni iltimos qilaman.

- Ko'zguga bir qarab qo'ying.

Striklend unga kulimsirab qarab qo'ydi-da, ingichka yog'och ramkaga solib, devorga osib qo'yilgan oddiygina ko'zguga qaradi.

- Xo'sh, nima bo'пти?

- Yuzingizdagi o'zgarishni ko'rmayapsizmi axir? Yuzlaringiz shishganini sezmayapsizmi? Nahotki, dahshatli kasalingizni aytishga majbur qilsangiz?

- Mendami?

- Oynaga yana bir qarab ko'ring, kasallikning tipik belgilarini ko'rasiz.

- Hazillashayapsizmi? - so'radi Striklend.

- Hazil qila olganimda o'zimni baxtiyor hisoblardim.

- Siz moxov bo'lib qolgansiz, demoqchimisiz?

- Baxtga qarshi, bunga shubha yo'q.

- Doktor Kutra juda ko'p odamlarga o'lim hukmini aytgan. Lekin har safar o'zi aytgan dahshatli xabardan keyin o'zini yo'qotguday talvasaga tushadi. Har safar bu xabarni aytganda o'sha bemor gulday ochilib turgan sog'lom, bebaho huquq - yashashga haqqi

bo'lgan doktorga g'azab bilan boqqanini, yomon ko'rib qolganini sezgan. Striklend unga bamaylixtir va indamay tikilib turdi. Dahshatli kasallikdan o'zgarib boshlagan yuzida hayajonlanish va tashvishning zarracha ifodasi ko'rinmasdi.

- Ular bilishadimi? - so'radi nihoyat Striklend boshi bilan ayvonda g'alati, odatdan tashqari sukunatda o'tirganlar tomoniga imo qilib.

- Yerli xalq bu kasalning belgilarini yaxshi biladi, - javob berdi doktor. - Ular sizga buni aytishdan qo'rqishgan.

Striklend eshik tomon qadam tashladi va o'tirganlarga qarab qo'ydi. Uning yuzi dahshatli ko'rinishga ega edi shekilli. Zero ayvonda o'tirganlarning barchasi birdaniga faryod ko'tarib yuborishdi, keyin yig'lashga tushishdi. Striklend jim edi. Uydagilarga bir necha soniya qarab turdi-da, xonaga qaytib keldi.

- Sizningcha, qancha vaqtgacha bu kasallikka dosh bera olaman.

- Kim biladi deysiz? Gohida bu kasallik bilan yigirma yil ham yashash mumkin. Agar tez o'tib ketsa, baxtim chopti deyavering.

Striklend mol'bert yoniga keldi, parishonxotir unga tikildi.

- Siz mashaqqatli yo'l bosib keldingiz. Muhim xabar yetkazgan odamni rag'batlantirish adolatdan bo'ladi. Bu rasmni oling. Hozir u sizga hech qanday ahamiyatsiz bir narsa, ehtimol, qachonlardir bu rasmga egaligingizdan xursand bo'lasiz.

Doktor Kutra, rasmni olmayman, dedi. Unga hech qanday haq kerak emas: yuz frankli pulni esa allaqachon Ataga qaytarib berdi.

Lekin Striklend rasmni olishga majbur qilayotgandi. Keyin ular ayvonga chiqishdi. Uydagilar ovoz chiqarib yig'lashardi.

- Tinchlan, xotin. Ko'z yoshlaringni art, - dedi Striklend Ataga. - Sen nimadan qo'rqasan. Tez orada bu yerdan ketaman.

- Seni mendan judo qilishmaydimi?

O'sha vaqtlarda orollarda moxovlarni sog'lom odamlardan ajratib tashlash to'g'risidagi qonun yo'q edi, ular ozodlikda yurishlari man etilmagandi.

- Men tog'larga chiqib ketaman, - dedi Striklend.

Shunda Ata o'rnidan turib, uning ko'ziga tik qaradi.

- Agar xohlashsa boshqalar ketaverishsin. Men seni yolg'iz qoldirmayman. Sen mening erimsan, men sening xotiningman. Agar sen meni tashlab ketsang, uy orqasidagi anavi daraxtga o'zimni osaman. Bunga xudo nomi bilan qasam ichaman.

U shiddatkor va hukmdorona gapirardi. Bu miskin va itoatkor qiz emasdi, kuchli va qat'iyatli ayol edi. Uni tanib bo'lmasdi.

Men bilan bo'lib nima qilasan? Sen Papeetega qaytishing, tez orada u yerda o'zingga boshqa oq tanli erkakni topishing mumkin.

Kampir bolalaringga qaraydi, Tiare bo'lsa seni jon deb yana ishga oladi.

- Sen mening erimsan, men xotiningman. Sen qayerda bo'lsang, men ham o'sha yerdaman.

Bir soniya Striklend o'zini tuta olmadi. Ko'zlariga yosh kelib, yuzidan ohista oqib tusha boshladi. Keyin u, odatdagidek, istehzoli kuldi.

- Bu ayollar ajoyib mavjudot-da, - dedi u doktorga. - Ularga itdan ham battar munosabatda bo'lishing, qo'ling og'riguncha urishing mumkin, ular esa baribir seni yaxshi ko'raverishadi. - U yelkasini qisdi. Xristianlikning eng bema'ni safsataridan biri, go'yoki ularda qalb bor emish.

- Doktorga nimalar deyapsan, - xavotirlanib so'radi Ata. - Sen meni tashlab ketolmaysan.

- Agar xohlasang, sen bilan qolaveraman, qizgina.

Ata erining yoniga cho'k tushib, oyoqlarini qo'llari bilan quchoqlab olib, o'pdi. Striklend doktor Kutraga nim tabassum qilib qarab qo'ydi.

- Pirovard-natijada, ular o'zlariga rom etib olishadi va siz ular oldida ojiz qolasiz. Oqdir, qiziltanlidir - hammasi bir go'r.

Doktor Kutra bunday dahshatli baxtsizlikka hamdardlik bildirib o'tirish telbalik bo'lishini bilardi, indamay eshik tomon yurdi.

Striklend Tanega, uydagi yigitchaga qishloqqacha kuzatib qo'yishini tayinladi.

Doktor jim bo'lib qoldi, keyin menga murojaat qilib, gapida davom etdi:

- Men sizga Striklendni xush ko'rmasligimni aytgan edim. Lekin Taravao tomon asta-sekin tog'dan tushib kelayotganimda

dahshatli baxtsizlik to'g'risidagi haqiqatni sabot bilan kutib olgan bu odamning mardonaligiga beixtiyor qoyil qoldim.

Xayrlashayotganimda Tanega ba'zi dorilar berib yuborishimni aytdim. Lekin bu dorilarni Striklend ichishga, buning ustiga, ular biror foyda keltirishiga unchalik ishonmasdim. Shuningdek, boladan Ataga qachonki odam yuborguday bo'lsa, kelishimni ham

bildirib qo'ydim.

Hayot o'ta shafqatsiz narsa, tabiat gohida o'z farzandlarini mazax qiladi. Papeetedagi shinamgina uyimga og'ir kayfiyatda qaytib keldim.

Ancha vaqtgacha hammamiz jim qoldik.

- Lekin Ata menga odam yubormadi, - yana gapini boshladi doktor. Vaziyat shunday bo'ldiki, ancha paytgacha orolning o'sha qismiga borishga to'g'ri kelmadi. Striklend to'g'risida hech narsa eshitmasdim. Ata ikki marotaba Papeetega bo'yoqlar sotib olish uchun kelib ketibdi, lekin uni ko'ra olmadim. Oradan ikki yildan ko'proq vaqt o'tgach, Taravaoga, yana o'sha keksa qabila boshlig'i bo'lgan kampirnikiga borishga to'g'ri keldi. U yerdagilardan Striklend to'g'risida biror xabar bilasizlarmi, deb so'radim. Endi hamma uning moxov bo'lib qolganini bilardi. Birinchi bo'lib uydan Tane chiqib ketibdi, tez orada kampir va nabirasi ketib qolishibdi. Striklend Ata va bolalari bilan yolg'iz qolishibdi uyda. Hech kim ularning mevazor bog'lariga yaqin yo'lamabdi. Bu yerdagi odamlar moxovdan naqadar qo'rqishlarini tasavvur ham qila olmaysiz. Qadim zamonlarda esa biror kimsada moxov alomati paydo bo'lishi bilanoq, uni darhol o'ldirishgan. Faqat qo'shni qishloqlik bolalargina tog' tepaliklariga chiqib yurishganida gohida paxmoq sariq soqolli, oq tanli odamga ko'zlari tusharkan. Shunda ular qo'rqib juftakni rostlab qolisharkan. Gohida kechalari Ata qishloqqa tushib, zarur narsalarni xarid qilish uchun do'kondorni uyg'otarkan. Odamlar undan Striklendga nisbatan ham ko'proq qo'rqishlarini, nafrat bilan qarashlarini bilarkan. Bir kuni tasodifan ularning mevazorlari yaqinida paydo bo'lib qolgan ayollar Ataning daryoda kir yuvib o'tirganini ko'rib qolishganda unga tosh otishipty. Shundan keyin do'kondorga agar Ata yana bir marotaba daryoda kir yuvgunday bo'lsa, qishloq erkaklari uyiga o't qo'yib yuborishlarini aytib qo'yishni tayinlashibdi.

- Vahshiylar, - dedim men.

- Unday emas, janob, odamlar doimo odamlklaricha qolishadi. Qo'rquv ularni shafqatsizlikka yetaklaydi... Men Striklendni ko'rib kelishga qaror qildim, bemor kampirni ko'rganimdan keyin yo'l boshlovchilikka biror odamni berishlarini so'radim. Lekin hech kim men bilan borishga jur'at eta olmadi.

Doktor Kutra mevazorga kelganda odamni zirqiraytib yuboradigan g'ussa yuragini ezdi. Yurishdan qizib ketgan bo'lsa-da, titardi.

Havoda qandaydir yovuz bir narsaning sharpasi kezib yurar, olg'a siljishga izn bermasdi. Xuddi muayyan sirli kuchlar uning yo'lini to'sib turganday, ko'rinmas qo'llar orqaga tortayotganday. Hech kim bu yerga kokos yong'oqlarini terish uchun kelmasdi.

Ular yer bilan bitta bo'lib chirib yotardi. Hammayoq xarobaga aylangan, o'tlar odam bo'yi o'sib ketgandi. Og'ir mehnat va mashaqqat evaziga cho'ldan yulib olingan yer yana asliga qaytguday holatga tushib qolgandi. В Ё Ё Iztiroblar maskani bo'lib qolipti bu yer В Ё Ё k, - ichida o'yladi doktor. U uyga yaqinlashganda bu yerdagilarga xos bo'lmagan sukunat hukm surardi. Doktor, uyni tashlab ketishgan, degan qarorga keldi. Keyin uning ko'zi Ataga tushdi. U oshxona vazifasini o'taydigan bostirmada cho'kkalab o'tirar va qozonda nimadir pishirardi. Ayolning yonginasidagi bolakay tuproqqa qorilganicha o'tirardi. Doktorga ko'zi tushgan ayol hatto kulib ham qo'ymadi.

- Men Striklendni ko'rib qo'yish uchun kelgandim, - dedi doktor.

- Kirib, unga aytaman.

Ayol uy tomon yurdi, zinalardan ko'tarilib, ayvonga chiqdi-da, eshikni ochdi. Doktor Kutra uning orqasidan yurdi, lekin ayolning ishorasi bilan qadamini sekinlatdi. Eshik ochilganda ichkaridan yaqin orada moxov borligidan darak beruvchi yurakni orziqtiruvchi hid gupirdi. Doktor Ataning nimadir deganini, keyin Striklendning ovozi eshitdi, lekin uning ovozi tanimadi. Ovozi xirillab chiqar, biror so'zni anglab bo'lmadi. Doktor Kutra qoshini chimirdi, kasallik ovoz pardalariga ta'sir qila boshlaganini tushundi. Ata yana ayvonga chiqdi.

- U sizni ko'rishni istamayapti. Siz ketishingiz kerak.

Doktor ichkariga kirishga intildi, lekin Ata uni ichkariga qo'ymadi. Shunda doktor yelkasini qisdi-da, orqasiga o'girilib keta boshladi. Ata uning orqasidan yurdi. Doktor ayol tezroq o'zini kuzatib qo'yishni istayotganini his etdi.

- Demak, men sizlarga hech qanday yordam berolmaymanmi? - so'radi u.

- Siz unga bo'yoqlar berib yuborishingiz mumkin. Bundan boshqa hech narsa istamaydi.

- U hamon ishlay olyaptimi?

- U uying devorlariga rasm chizayapti.

- Hayotingiz naqadar dahshatli, bolaginam.

Shunda u kulimsirab qo'ydi, ko'zlarida esa mislsiz muhabbat yolqini alangalandi. Doktor Kutra hayratdan lol qoldi. Qalbida ayolga ehtirom tuyg'usi jo'sh urdi. Bu tuyg'usini ifodalashga intildi.

- U mening erim, - dedi Ata.

- Ikkinchi bolangiz qani? - so'radi u. - O'tgan safar kelganimda ikki bolani ko'rgandim.

- U o'ldi. Biz uni mango daraxtining tagiga ko'mdik.

Ata u bilan yana biroz yurdi-da, uyga qaytishi kerakligini aytdi. Doktor Kutra ayol qishloqdoshlaridan birortasini uchratib qolishdan cho'chiyotganini tushundi. Doktor zarurat tug'ilguday taqdirda odam yuborsangiz darhol yetib kelaman deb avvalgi gapini qaytardi.

Ellik oltinchi bob

Oradan ikki yil, ehtimol uch yil o'tdi. Zero, Taitida vaqt qanday o'tganini ilg'ay olmasan. Doktor Kutraga Striklendning o'limi yaqinlashib qolganini xabar qilishdi. Ata Papeetega boradigan pochta aravasini to'xtatib, doktorga kirib o'tishni iltijo qilgandi. Lekin doktor uyida yo'q ekan, u bu noxush xabarni faqat kechqurungina eshitdi. Bunday paytda yo'lga chiqish ma'nisizligini bilgan doktor ertasiga tong mahalida yo'lga tushdi. U Taravaogacha yengil izvosha yetib oldi va Ataning uyigacha bo'lgan yetti chaqirimlik yo'lni so'nggi marotaba piyoda bosib o'tdi. So'qmoq yo'lni o't qopladi, chamasi, bu yo'ldan so'nggi yillarda hech kim o'tmagan. Yurish qiyin edi. U goh irmoqchani qotib qolgan yo'lidan qoqila-qoqila yurar, goh shoxlari tarvaqaylab ketgan daraxtda osilib turgan asalari inlariga tegib ketmaslik uchun tikanli chakalakzor orasidan engasha-engasha olg'a odimlar, yurishning hech iloji bo'lmagan qoyalarga tirmashib tepaga intilardi. Chor atrofda go'riston sukunati hukm surardi.

Nihoyat uzoqdan kichkina, bo'yalmagan, endilikda xarobaga aylana boshlagan uyga ko'zi tushganda doktor yengil nafas oldi. Lekin uy atrofini ham chidab bo'lmas sukunat qoplagandi. U uyga yaqinroq bordi, qizdira boshlagan oftobni parvo qilmay o'ynab yurgan bolakay unga ko'zi tushganda qo'rqib o'zini orqaga oldi. Bu yerda har bir notanish odam dushman hisoblanardi. Doktorga bolakay o'zini pal'ma daraxti panasidan kuzatib turganday tuyuldi. Uyning ayvonga qaragan eshigi lang ochiq edi. U baland ovozdah chiqardi, hech kim ovoz bermadi. U ichkariga kirdi. Ichkari uyning eshigini taqillatdi, lekin bu safar ham javob bo'lmadi. U ichkari uyning eshigini ochib kirdi. Dimog'iga urilgan sassiq hiddan esini yo'qotguday darajaga keldi, dastro'molini burniga bosib, ichkariga kirishga o'zini majbur etdi. Uyni qorong'ulik o'z domiga tortgandi. Charaqlayotgan oftob tig'ida yurib kelgani uchun avvaliga hech narsa ko'rmadi. Keyin seskanib ketdi. U qayerda turganini tushunmasdi. Uni qandaydir ertaklar olami o'rab olgandi. Daraxt taglarida yalang'och odamlar yurgan bokira o'rmonda turganday his etdi o'zini. Keyin u devorlarga shunday rasmlar chizilganini angladi.

- Xudoyim-ey, nahotki meni oftob urgan bo'lsa, - ming'irladi doktor.

Xonadagi qandaydir yengil harakat uning e'tiborini o'ziga tortdi va Ataga ko'zi tushdi. U yerda yotar va xiqillab yig'lardi.

- Ata, - chaqirdi u, - Ata!

U boshini ham ko'tarmadi. Badbo'y hiddan doktorning ko'ngli aynidi, sigara tutatdi. Ko'zlari endi qorong'ilikka o'rgandi va atrofidagi devorlarga chizilgan rasmlarga nigohi tushganda yuragini benihoya hayajon qopladi. U rassomchilikdan hech narsa tushunmasdi, lekin bu yerda ko'rayotganlari doktorni lol qoldirdi. Uyning polidan shiftigacha g'alati va murakkab kompozitsiyali rasmlar qoplagandi. Bu rasmlar g'aroyib va sirli edi. Doktorning yuragi orziqib ketdi. Qalbida uyg'ongan tuyg'ularni tushunish ham, tahlil etish ham mumkin emasdi. Uning hayrati dunyoning yaratilishini o'z ko'zi bilan ko'rib turgan odamning olijanob va ulug' hayrati edi. Bu g'oyat buyuk, ta'sirchan va g'alati taassurot edi. Shu bilan birga qandaydir dahshatli tuyg'ulardan hatto qo'rqib ketdi. Chamasi, bu narsalarni tabiatning boshqalardan yashirin qa'riga kira olgan, u yerdagi go'zal va qo'rqinchli sirlarni ilg'ay olgan odamning qo'llari bilan yaratilgan edi bu mo'jizali rasmlar. Inson zoti tushunishi man etilgan narsalarni anglab yetgan odamning qo'llari bilan yaratilgan edi bular. Shu bilan birga bular qandaydir ibtidoiy va dahshatli ko'rinardi. Bugina emas, noinsoniy tuyulardi. Doktor beixtiyor ravishda sehrgarlik to'g'risida o'yladi. Bular nihoyatda go'zal va shu bilan birga hayosizlaracha yaratilgandi.

- Xudo haqqi, bu daho-ku!

Bu so'zlar doktorning og'zidan beixtiyor ravishda chiqib ketdi.

Keyin nigohi burchakdagi bo'ya uyumiga tushdi. U burchakka yaqinlashib, Striklendning dahshatli, badbashara, dabdalasi chiqib ketgan aftini ko'rib qoldi. Striklend jon taslim qilgan edi. Doktor, Kutra o'zini qo'lga olib sasib ketgan murdaga engashdi. Lekin shu soniyadayoq seskanib ketdi. Yuragi qo'rquvdan to'xtab qolgan bo'ldi: kimdir uning orqasida turardi! Bu Ata edi. Ayolning

yaqinlashganini u sezmay qolgandi. Ata doktorning yonginasida turar, u ham Kutra qarayotgan narsalarga qarardi.

- Ey, xudoyim, asablarim tamom bo'lipti, shekilli. Meni o'lguday qo'rqitib yubordingiz.

U yana bir marotaba ko'rib yurgan odamining ayanchli qoldig'iga qaradi va orqasiga tisarildi.

- U ko'r bo'lib qolganmidi?

- Ha, bundan bir yil ilgariyoq ko'r bo'lib qolgandi.

Ellik yettinchi bob

Kutra xonim xonaga kirishi bilan gapimiz uzilib qoldi. Kutra xonim to'ladan kelgan, barvasta qomatli, qirrador katta burunli, kelishgan ayol edi. U doimo qomatini tik tutib yurardi. U biror daqiqa bo'lsin tropik iqlimning odamni bo'shashtiruvchi kuchlariga bo'ysunmas, qaytaga mo'tadil iqlimda yashaydigan ayollarga qaraganda ham faolroq va harakatchanroq edi. Gapirishdan charchamaydigan xonim birpasda bizga qator yangilik va shov-shuvlarni to'kib tashladi. O'rtamizda hozirgina bo'lib o'tgan gaplarimiz xonimning keltirgan xabarlarini oldida haqiqatdan uzoq, almissoqdan qolganday tuyuldi.

- Xonamda Striklendning rasmi osig'liq turipti. Uni ko'rishni istaysizmi?

- Jon-jon deb.

Biz o'rnimizdan turdik, u meni ayvonga, to'g'rirog'i, uy atrofini egallagan peshayvonga boshladi. Peshayvonda turib bog'dagi qiyg'os ochilgan gullarga zavqlanib tikildik.

- Men uzoq vaqtlargacha Striklendlar uyi devorlariga ishlangan rasmlardagi g'aroyib dunyo haqidagi taassurotlardan qutula olmadim, - dedi doktor parishonxotirlik bilan.

Men ham shu haqida o'ylardim. Nazarimda Striklend shu rasmlardagina ko'nglida bor narsalarini to'kib solgandi. Striklend sokinlikda, bu oxirgi imkoniyat ekanligini tamomila anglagan holda, hayot haqida nimaniki o'ylasa, nimagaki aqli yetgan bo'lsa, ro'yirost ko'rsata oldi. Ehtimol, o'zi ham mana shu asari tufayligina ko'ngli taskin topgandir. Nihoyat butun umri mobaynida zo'r berib tayyorlangan asari bitishi bilanoq, unga azob berib kelgan shayton vasvasasidan ham qutuladi. Butun umr azob chekkan isyonkor qalbi ham xotirjamlik topadi. U endi o'limga tayyor edi, zero u o'z vazifasini ado etib bo'lgandi.

- Devorlardagi rasmlarda nimalar tasvirlangandi?

- Buni aytib berish qiyin. Sizga qanday tushuntirsa bo'larkin, hammasi juda g'alati va g'aroyib edi, huddi olamning boshlanishini, jannatni, Odam Ato va Momo Havo ko'rganday tasvirlangan edi. Xoh erkak, xoh ayol bo'lsin, umuman, inson tanasi go'zalligiga madhiya, ulug'vor va loqayd, maftunkor va shafqatsiz tabiat gimni edi. Rasmda tasvirlangan makonning kengligi, vaqtning tugamasligini his etishdan yurak larzaga kelardi.

Striklend men har kuni ko'rgan daraxtlar - kokos, banan, tamarinda, kok daraxtlarini tasvirlagandi. O'sha rasmi ko'rganimdan beri men bu daraxtlarga boshqacharoq ko'z bilan qarayman va boshqacharoq ko'raman. Ularda qandaydir tirik ruh va sirlar yashiringanini his etaman, bularni bilishga intilaman, lekin har safar buni eplolmayman. Ranglar ham menga tanishday tuyuladi, shu bilan birga butunlay boshqacha. Rasmlarning har bir qismida ranglar o'ziga xos ma'no kasb etadi. Yalang'och erkaklar va ayollar-chi! Ular yer odamlariga o'xshaydi, shu bilan birga biz ko'rib yurgan odamlardan tamomila boshqacha. Ular xuddi loydan yasalganday, shu bilan birga, ularda ilohiylik uchqunlari ham seziladi. Qarshingizda ibtidoiy instinktlaridan xalos bo'la olmagan odamlar namoyon bo'ladi, shu bilan bir vaqtda ularda o'zingiz tasvirlanB-ganingizni ko'rib, etingiz jimirlashib ketadi.

Doktor Kutra yelkasini qisdi va kuldi.

- Siz balki ustimdan kularsiz. Men moddiyunchi, shu bilan birga semiz odamman. Lirikamenga yarashmaydi. Men o'zimni masxara qilishga asos berayapman. Lekin sizga aytadigan chin so'zim shuki, hayotimda hech qachon san'at menga bu qadar kuchli ta'sir ko'rsatmagandi. To'g'ri, Sikstin ibodatxonasida xorchilar turadigan joyning shiftini ko'rganimda ham shunday holatga tushgandim. Bu shiftni ishlagan odamga tahsinlar o'qigandim. Bu genial va g'oyat mahobatli ish edi. Uning oldida o'zimni arzimasa chuvalchangday his etdim. Lekin Mikelanjeloning ulug'ligiga biz tayyorlanganmiz va o'rganib qolganmiz. Madaniy dunyodan olisda joylashgan Taravao tepasidagi tog' darasidagi g'arib bir kulbada ko'rganim mo'jizaga esa tayyor bo'lish mumkin emasdi. Mikelanjelo sog'lom va risoladagi odam bo'lgan. Uning ijodida vazmin ulug'vorlik bor. Bu yerda esa nimadir qalbingizni junbushga keltiradi. Bu narsa aynan nimaligini bilmasdim. Lekin men o'zimni yo'qotib qo'ygandim. Bu tuyg'uni sizga qanday tushuntirsa ekan? Bu holat xuddi ichkaridagi xonada hech kim yo'q degan ishonch bilan eshik oldida o'tirganingda, birdaniga kimdir borligini anglaganingda dahshatga tushganingdagi holatga o'xshaydi. Bunday vaqtda o'z-o'zingni so'kasan, asabingdan shikoyat qilasan. Shunday bo'lsa ham... Bir-ikki daqiqa qo'rquvdan qutula olmayсан, nimadir tomog'ingdan bo'g'ayotganday bo'ladi. To'g'risini aytishim kerak, o'sha g'alati shoh asarlar buzib tashlanganini eshitganimda ham unchalik xafa bo'lganim yo'q.

- Nobud bo'ldimi?

- Ha, siz buni bilmaganmidingiz?

- Men qayerdan bilay? Bu asarlar to'g'risida ilgari hech narsa eshitmagan edim. Lekin sizning gapingizni eshitib o'tirganimda ular rasmlarni yig'ish bilan shug'ullanuvchi biror havaskorning qo'liga tushganmikin deb umid qilgandim. Axir Striklend asarlarining to'liq ro'yxati haligacha yo'q-da.

- U ko'r bo'lib qolgach, dehtimol avvaligiga qaraganda ham, balki butun umri mobaynida ko'rganidan ko'ra ko'proq narsa ko'rardi. Ata menga u hech qachon o'z qismatidan shikoyat qilmaganini, jasorat hech qachon uni tark etmaganini gapirib berdi. So'nggi nafasigacha uning ruhi nurafshon va olijanob bo'lib qoldi. Lekin u xotinidan dafn marosimi o'tgach, uyni yoqib yuborishga so'z olgan. Chamasi, men sizga o'z qo'llarim bilan unga go'r qaziganimni, zero yerli odamlardan birortasi zaharlangan uyga yaqinlashishga jur'at eta olmaganini, murdani Ata bilan birga bir-biriga ulab tikilgan uch qavatli kiyimga o'rab, mango daraxti tagiga ko'mganimizni aytmadim shekilli. Shunday qilib, Ata uyni yoqib yuborish va uy batamom kul bo'lgungacha bu yerdan ketmaslikka eriga so'z bergan ekan.

Men ancha vaqtgacha jim qoldim, xayol surdim va oxirida shunday dedim:

- Demak, u oxirigacha qanday bo'lsa shundayligicha qolipti-da.

- Shunday deb hisoblaysizmi? Men bu telbalikdan Atani qaytarishni o'z burchim deb bildim.

- Hatto menga aytib bergan gaplaringizdan keyin ham-a?

- Ha. Men bu narsa dahoning ijodi ekanligini tushundim, insoniyat bundan bahramand bo'lmog'i kerakligi to'g'risida o'yladim.

Lekin Ata meni eshitishni ham istamasdi. U eriga so'z bergan edi. Bunday vahshiylarcha harakat ko'z o'ngimda sodir bo'lmasligi uchun ketib qoldim. Keyinchalik Ata erining istagini o'rnatib bajarganini, uylarga, bo'yrallarga kerosin sepib yoqib yuborganini,

oradan yarim soat o'tgach, o'rnida yiltillab turgan chirindilar qolganini, san'atning ulug' asari nobud bo'lganini eshitdim.

- Menimcha, Striklend buning shoh asar ekanligini bilgan. U o'zi yaratishni istagan asarni chiza olgan edi. Uning hayoti xotima topdi. U olamni yaratdi va go'zalligini ko'ra oldi. Keyin mag'rurligi va manmanligi tufayli uni barbod etdi.

- Xo'sh, rasmni sizga ko'rsatadigan vaqt bo'ldi, - dedi doktor Kutra va eshik tomon yurdi.

- Ata va bolasingning taqdiri nima bilan tugadi?

- Ular Markiz orollariga ketib qolishdi. U yerda Ataning qarindoshlari bor ekan. Uning o'g'li qaysidir kemada xizmat qilarkan, aytishlaricha, otasiga juda o'xshab ketarkan.

Doktor xona eshigi oldida to'xtadi.

- Bu mevali natyurmort, - dedi u kulib. - Siz bu shifokor xonasi uchun unchalik mos rasm emas, dersiz. Lekin xotinim bu rasm mehmonxonada osig'liq turishini sirayam istamaydi. Uning fikricha, judayam beadab rasm emish.

- Beadab! Axir bu natyurmort-ku! - hayronlikdan xitob qilib yubordim.

Biz xonaga kirdik. Rasm darhol ko'zimga tashlandi. Men unga uzoq vaqt tikilib qoldim.

Bu banan, mango, apel'sin va yana qandaydir mevalar uyumi tasvirlangan rasm edi. Bir qarashda oddiygina natyurmort.

Postimpressionistlarning ko'rgazmasida beparvoroq tomoshabin bu rasmni oddiygina asar sifatida qabul qilishi mumkin. Keyinroq bu rasm ko'z o'ngida qayta-qayta jonlanaverishi va o'ziga o'zi nega shunday deb savol beradi. Lekin rasm butun umrga esida qoladi.

Rasmlarning bo'yoqlari shu qadar odatdan tashqari, ular uyg'otgan tuyg'ularni so'z bilan ifodalash qiyin. Qoramtir-ko'kish, anglash qiyin bo'lgan qandaydir ranglar jilosi hayotning sirli tebranishlarini aks ettirardi. Qip-qizil, sasiy boshlagan xom go'shtday dahshatli ranglar qandaydir tuyg'ular uyg'otib, Geliogabala davridagi qadimgi Rim saltanati davrlarini xotiraga tushiradi,

nayzabarg o'simliklar mevasi singari o'tkir ranglar Angliyadagi yangi yil bayramini, oppoq qor, o'yin-kulgi, bolalarning quvnoq qichqib-riqlarini yodga soladi. Bu ranglarning hammasi sirli uyg'unlashib, kaphtarlar ko'ksidagi momiqday noziklik kasb etadi.

Bularning yonidan to'q sariq va bahoriy muattar hidlar tarqatuvchi o't-o'lanlar, toshdan-toshga urilib pastga intilayotgan shaffof tog' irmog'i suvining turfa, ta'riflash qiyin ranglari o'rin olgan. Bular qanday xayolotning mevasi o'zi? Ular Gesteridning polineziy bog'larida yetishgan. Rasmlardagi narsalar xuddi jonliga o'xshardi, ular yer tarixining hali narsalar to'la shakllanmagan bir davrida yaratilganday tuyulardi. Mevalar haddan tashqari qulf urib o'sgandi, xuddi nafas olayotganga o'xshardi. Ular sehrlangan mevalar edi. Bularni tatib ko'rmoq, inson qalbining sirlarini ochmoq, chiqib bo'lmas osmoniy qal'alarni egallash bilan barobar edi. Ular kutilmagan xavf-xatarlar bilan to'lib turganday, tatib ko'rgan odam hayvonga yoxud xudoga aylanib qoladiganday. Barcha sog'lom, qalbi toza odamlar bulardan cho'chib, o'zlarini orqaga olishlari tabiiy. Lekin shunga qaramay, ularda qandaydir joziba, o'ziga tortuvchi kuch bor edi. Xuddi yaxshilik va yomonlik daraxtiday ularda qandaydir Mavhumiyat yashiringandi.

Men chidab turolmadim, yerga qaradim. Striklend o'z sirlarini o'zi bilan birga go'riga olib ketganiga iqror bo'lgandim.

- Do'stginam Rene, gapimga quloq soling! - Kutra xonimning shahdam ovozi eshitildi. - Nima balo bilan bunchalik o'ralashib qoldingiz. Sizni kutishyapti. Janobdan so'ra-chi, biror qadah may icharmikinlar?

- Tashakkur, xonim, - dedim ayvonga chiqa turib.

May ichishga hojat qolmagandi.

Ellik sakkizinchi bob

Taitidan jo'nab ketadigan vaqtim keldi. Orolida qabul qilingan mehmondo'stlik odatiga ko'ra, bu yerda uchrashgan odamlarimning barchasi menga sovg'a-salomlar keltira boshlashdi: kokos daraxti novdalaridan to'qilgan savat, pandanusdan to'qilgan bo'ya, yelpig'ich. Tiare menga uchta kichkina marvarid va po'rilsidoq qo'llari bilan o'zi tayyorlagan uch banka guavili jelel hadya qildi. Vellingtondan San-Fransiskogo tomon yo'l olgan va bir kechayu kunduz Taitida to'xtagan pochta kemasi yo'lovchilarni bortga chorlab, oxirgi gudokni chalayotganda Tiare meni o'zining bahaybat ko'kraklariga bosib quchoqladi - men bamisoli o'zimni mavj urayotgan to'lqin bag'rida turganday his etdim va lablarimdan qattiq o'pdi. Uning ko'zlarida yosh miltillardi. Kema asta-sekin ko'rfazdan suvosti qoyalariga chap bergan holda nihoyat ochiq dengizga chiqib olganimizdan so'ng, qalbim bo'shab, g'amgin bo'lib qoldim. Yengil shamol hamon orolning o'ziga tortuvchi maftunkor iforini yetkazib turardi. Taiti juda ham olis o'lka, shu bois bundan keyin uni hech qachon ko'rmasligimni bilardim. Hayotimning yana bir bobini xotima topgandi va men muqarrar o'limga yaqinlashayotganimni his etdim. Oradan bir oy o'tgach, men Londonda edim. Eng zarur ishlarimni yo'lga qo'yib yuborganimdan keyin Striklend xonimga xat yozdim. Eri hayotining so'nggi yillari to'g'risidagi mening hikoyam uni qiziqтира kerak deb o'yladim. Oxirgi marotaba uni urush boshlanishidan sal oldinroq ko'rgan edim. Endilikda esa uning manzilini shahar telefon daftaridan qidirib topishga to'g'ri keldi. U bir kunni tayinladi. Men tayinlangan kuni uning Kempden-Xilldagi shinamgina yangi uyiga kirib bordim. Xonim hozir oltmishlarga yaqinlashib qolgan bo'lishi kerak, lekin yosh ko'rinardi, hech kim uni ellikdan oshgan deb o'ylamasdi. Uning unchalik ajin bosmagan ozg'in yuzi keksayganida farishtali ko'rinadigan ayollar toifasiga kirardi. Ayolning hozirgi holatiga qarab Striklend xonim yoshligida juda go'zal bo'lgan, deb ehtimol qilishi mumkin edi. Aslida esa hech qachon bunday bo'lmagan. Sochlari oq emas, lekin oq oralagan, ularni juda chiroyli turmaklab yuradi, egnidagi qora ko'ylagi esa oxirgi moda bo'yicha tikilgan. Kimdir menga aytgan va hozir esimga tushgan gapga qaraganda uning opasi Mak-Endryu xonim eri vafotidan keyin ikki yilgina umr ko'rgan. Vafoti oldidan mol-mulkini singlisiga vasiyat qilgan. Uning ko'rinishi va menga eshik ochgan, chiroyligina kiyinib olgan xizmatkorga qaraganda meros qolgan mulk beva ayolning yaxshigina yashashi uchun yetarli darajadagi mablag' bo'lsa kerak.

Mehmonxonada yana bir mehmonga duch keldim. Uning kimligini bilganimdan keyin nima sababdan ayni shu soatga chaqirilganimning sababini tushundim. Striklend xonim meni mehmon, janob van Byuse-Teylorga shu qadar yoqimli tabassum bilan tanishtirdiki, go'yo bu ishi uchun mo'tabar amerikalikdan uzr so'rayotganga o'xshardi.

- Biz, inglizlar juda johil xalqmiz. Izoh berishga majburligim uchun uzr so'rayman sizdan. - Bu so'zlarni aytib men tomonga o'girildi. Janob van Byuse-Taylor - ulug' amerika tanqidchisi. Agar uning kitoblarini o'qimagan bo'lsangiz, ma'lumotingizda katta bo'shliq bor deb bilavering. Buni darhol to'ldirib olishingiz kerak. Janob Taylor hozirgi kunda bizning qimmatli Charli haqida kitob yozayaptilar. Ba'zi masalalarda unga yordam berib yuborishimni iltimos qilib kelibdilar.

Janob van Byuse-Taylor oriqdin kelgan, taqir katta boshli odam ekan. Chuqur ajin bosgan sarg'ish yuzlari juda kichkinaga o'xshab ko'rinardi. U amerikanacha lahchada gapirar, g'oyat nazokatli va bosiq edi. Uning o'ta vazminligiga qarab turib Charlz Striklend bilan nima sababdan qiziqib qoldiykin deb o'zimga o'zim savol berdim. Striklend xonim o'z erini muloyimlik bilan eslashi meni hayron qoldirdi. O'zaro gaplashib turishganida men xonaga razm soldim. Striklend xonim zamonadan orqada qolmaslikka

intilayotgani sezildi. Ilgarigi uyidagi Morris gulqog'ozlari, qalin ip gazlamadan nishona ham qolmapti. Xuddi shuningdek, Eshli-Gardenzdagi qachonlardir mehmonxonani bezab turgan Erendel' gravyuralari ham ko'rinmaydi. Endilikda bu yerda yorqin bo'yoqlar hukmron edi. Striklend xonim hozir modaga aylangan fantastik ranglar Janubiy dengizlardagi uzoq orolda yashagan bechora rassom orzulari tufayli maydonga kelganini bilarmikin deb o'zimga o'zim savol berdim. Bu savolimga xonimning o'zi javob berdi.

- Divan yostig'ingiz judayam g'aroyib-ku, - dedi janob van Byuse-Taylor.

- Sizga yoqadimi ular? - so'radi tabassum bilan. - Bu Bakst ijodiga tegishli.

Devorlarga qaysidir Berlin noshiri tomonidan chiqarilgan Striklend eng yaxshi rasmlarining rangli nusxalari osilgandi.

- Siz mening rasmlarimni tomosha qiling, - dedi Striklend xonim menga. - Tabiiyki, bu asarlarning asl nusxalarini men ololmayman, lekin bu nusxalarga egaligimdan xursandman. Ularni nashr etgan noshir yubordi bu rasmlarni. Bu menga judayam taskin beradi.

- Bunday rasmlar orasida yashash juda maroqli bo'lsa kerak, - dedi janob van Byuse-Taylor.

- Ha. Ular judayam fayzli ko'rinadi.

- Mening chuqur e'tiqodim shundayki, chinakam san'at asari doimo fayzli bo'ladi.

Tanqidchi va Striklend xonim nigohlarini bolasini emizayotgan yalang'och ayol tasvirlangan rasimga qaratishdi. Rasmdagi ayol yonida turgan yosh qizcha cho'kkalagan holatda o'zini ko'rmayotgan chaqaloqqa gul uzatardi. Ularga yuzini ajin qoplagan munkillagan jodugar kampir qarab turardi. Bu muqaddas oila to'g'risidagi Striklendning talqini edi. Men rasm uchun asos bo'lgan qiyofalarga Taitidagi oila a'zolari, ayol va chaqaloq esa Ata va uning to'ng'ichi bo'lsa kerak deb gumon qildim. ВЪН Lekin bular to'g'risida Striklend xonim biror narsa bilarmikin? ВЪН deb o'zimdand so'radim.

O'rtadagi suhbat davom etardi, janob van Byuse-Taylor xonadon sohibasini xijolatga solishi ehtimol bo'lgan narsalarga ustalik bilan chap berish odobiga, Striklend xonim esa biror kalima ham yolg'on qo'shmay eri bilan o'zi o'rtasidagi munosabatlar doimo yaxshi bo'lganini ustalik bilan tushuntirayotganiga hayron qolardim. Nihoyat, janob van Byuse-Taylor o'rnidan turib xayrlasha boshladi. Striklend xonimning qo'llarini ushlab xayrlashayotganda nazokat bilan minnatdorchilik bildirdi.

- U sizni zeriktirib qo'ymagan bo'lsa kerak deb umid qilaman, - dedi xonim Taylor eshikdan chiqib ketishi bilanoq. - Albatta bu odamni toliqtiradigan mashg'ulot, lekin Charli to'g'risida odamlarga gapirib berishim mumkin bo'lgan narsalarni hikoya qilishga o'zimni burchli deb hisoblayman. Dahoning xotini bo'lish odamga juda katta mas'uliyat yuklaydi.

Ayol menga bundan yigirma yildan avvaldagidek ochiq yuz bilan tik qaradi. ВЪН Ayol ustimdan kulmayaptimi o'zi? ВЪН - deb ichimda o'ylab qo'ydim.

- Siz, albatta, o'z ishingizni to'xtatib qo'ygan bo'lsangiz kerak? - so'radim undan.

- Ha, - beixtiyor javob berdi ayol. - Men o'sha paytlardayoq bu ishlar bilan ko'proq zerikkanimdan shug'ullanganman, boshqa sababi yo'q edi. Bolalarim idorani sotib yuborishga meni ko'ndirishdi, charchab qolasiz deb hisoblashadi.

Striklend xonim o'sha vaqtlarda tirikchilik o'tkazish uchun shunchalik ВЪН pastlashganini ВЪН unutgan edi. Go'zal ayolning instinkti o'zgalari hisobiga ham yaxshigina yashash mumkinligini bildirgandi.

- Bolalarim hozir shu yerda, - dedi u. - O'ylaymanki, otasi to'g'risidagi gaplarni eshitish ularga ham qiziqarli bo'ladi. Robertni eslaysizmi? Maqtanib qo'yishim mumkin. U harbiy xoch ordeniga tavsiya qilingan.

Ayol eshikni ochib, bolalarini chaqirdi. Xonaga mosh rang gazlamadan kiyim kiygan, lekin ruhoniylarniki singari yoqali, barvastadan kelgan, semizgina, kelishgan erkak kirib keldi. Xuddi bolaligi vaqtidagidek ko'zlari yonib turardi. Uning orqasidan opasi kelardi. Ayol xuddi onasi tengiga o'xshardi. Men Striklend xonim bilan tanishganimga xuddi shu ayolga o'xshab ketardi. Bu ayolning ko'rinishidan bolaligida juda chiroyli bo'lganday tuyulardi, aslida esa bunday bo'lmagan.

- Siz, albatta, ularni tanimaysiz, - mag'rurona tabassum bilan so'z boshladi Striklend xonim. - Mening qizim endilikda Ronaldson xonim. Eri artilleriya mayori.

- U haqiqiy askar, - shodon gapirdi Ronaldson xonim. - Zero, u mayordan yuqoriga ko'tarilmadi.

Mening esimga negadir o'sha paytlarda u muqarrar ravishda harbiy odamga turmushga chiqadi deb ishonganim tushdi. Juda latofatli va kamtaringina xonim Ronaldson, chamasi, o'zi hamma qatori emasligiga ishonchi qat'iyiligini yashira olmasdi.

Robertning harakatlari samimiyligi ko'rinib turardi.

- Mening Londonga kelishim sizning qaytgan vaqtingizga to'g'ri kelganligi juda soz bo'lipti-da, - dedi u. - Mening ta'lim bor-yo'g'i uch kun.

- U butun qalbi bilan orqaga, o'z qismiga intilmoqda, - dedi onasi.

- Yashirib o'tirmayman, men u yerda vaqtni juda ko'ngilli o'tkazaman. Anchagina oshnalar orttirdim. Bu haqiqiy hayot. Urush, albatta, judayam dahshatli narsa, lekin u odamdagi eng yaxshi fazilatlarini uyg'otib yuborishi shubhasizdir.

Men ularga Charlining Taitidagi hayoti to'g'risida barcha eshitganlarimni so'zlab berdim. Ata va uning o'g'li xususida gapirishni ortiqcha deb bildim. Lekin boshqa barcha masalalarda iloji boricha aniq so'zlashga harakat qildim. Hikoyamni uning dahshatli o'limi bilan tugatdim.

Xonada bir necha daqiqa sukunat hukm surdi. Keyin Robert Striklend gugurt yoqib chekishga tutindi.

- Allohning tegirmoni sekin bo'lsa-da, doimo un chiqaraveradi, - dedi u.

Striklend xonim va Ronaldson xonim bu so'zlar muqaddas kitobdanligini sezib, boshlarini quyi egishdi. Nazarimda, Robert Striklend ham bu yanglish fikrga qo'shiladiganday tuyuldi. Negaligini bilmadimu, lekin to'satdan Striklend va Ataning o'g'li to'g'risida o'ylab qoldim. Menga Taitida aytib berishlariga qaraganda u quvnoq, xushmuomala o'spirin ekan. Men uni hozir, shu daqiqalarda yarim yalang'och, kalta ishtonda qaysidir kemada turganini ko'rganday bo'ldim. Uning butun kuni mehnat bilan o'tadi, kechqurunlari kema yo'lovchi shamol epkinida to'lqinlar uzra ohista kezib yurganda matroslar yuqori palubaga yig'ilishadi, kapitan yordamchilari bilan trubka tortganча oromkursilarda dam olishadi, u esa o'ziga tengqur o'spirin bilan chiyildoq muzikaga o'yinga tushadi. Tepasida esa ko'm-ko'k osmon, son-sanoqsiz yulduzlar, chor-atrof bepoyon Tinch okeani.

Bibliyadan keltirilgan iqtibos tilimda aylanadi, lekin men miq etmayman. Bilamanki, ruhoniylar oddiy kimsalarning ularning mulklariga aralashishlarini yoqtirishmaydi. Mening yigirma yetti yil mobaynida Uitstebleda pop yordamchisi bo'lib ishlagan amakim Genri bunday holatlarda shayton istagan paytida Bibliyadan iqtiboslar topib o'z foydasiga keltira oladi deb aytardi. U bir shillingga butun boshli o'n uchta eng yaxshi dengiz mollyuskasini sotib olish mumkin bo'lgan vaqtlarni yaxshi eslardim.

This is not registered version of TotalDocConverter
Avtor: qismiqisimg